



Universiteit
Leiden
The Netherlands

Bankier van de wereld, bouwer van Europa : Johan Willem Beyen 1897-1976

Weenink, W.H.

Citation

Weenink, W. H. (2005, October 12). *Bankier van de wereld, bouwer van Europa : Johan Willem Beyen 1897-1976*. Prometheus. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/4404>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/4404>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

~IV~
Nieuwe wereld
 1940-1952

1 OVERVALLEN DOOR DE OORLOG

DIENSTREIS NAAR BALLINGSCHAP

Beyen bevond zich in Bazel toen Duitsland op 10 mei 1940 Nederland binnenviel en de “grootste cesuur in de Nederlandse geschiedenis van de twintigste eeuw”¹ werd geforceerd. Hij was juist begonnen aan een dienstreis en bezocht Zwitserse fabrieken van Unilever, zijn nieuwe werkgever.² Maar het reisdoel had ongetwijfeld ook te maken met de drang om Gretel, zijn geliefde, te zien. Beyen besloot op die eers te oorlogsdag met Unilever-accountant H. ten Haven, die hem vergezelde, naar Nederland terug te keren. De reis ging via Parijs, waar de nacht trein uit Zwitserland volgens dienstregeling in de ochtend van de 11de mei arriveerde. Daar kon worden overgestapt op een trein met bestemming Amsterdam. Die bleek wegens de oorlogsomstandigheden echter niet verder te rijden dan Brussel. Per auto werd de thuisreis voortgezet, maar in de buurt van de grens waren terugtrekken de Nederlandse troepen het signaal dat het vaderland in snel tempo onder de voet werd gelopen.³

Beyen be kroop “het trieste gevoel” dat hij met “iets dwaas” bezig was en hij kwam tot de conclusie dat het geen zin had te proberen onder die omstandigheden Nederland binnen te komen. Hij begon nu zelf, als ontheemde, aan een terugtocht – daarin gesteekt door het bericht dat koningin en kabinet de wijk naar Londen hadden genomen. Deze onzekere onderneming voerde via Antwerpen – waar om enige mentale vastigheid te behouden nog een Unilever-vestiging werd aangedaan – naar Parijs. Daar vernam hij dat de regering in ballingschap, daartoe aangezet door onder anderen de in Londen verblijvende Unilever-topman Paul Rijkens, hem wilde laten overkomen.⁴ Bij de opsporing en het naar Londen halen van Beyen werkte Rijkens nauw samen met de Nederlandse gezant, jhr. E.F.M. Michiels van Verduynen, “een verstandig en competent man met groot persoonlijk gezag”⁵. Deze had de eers te voorbereidingen getroffen voor de verplaatsing van de regeringszetel en realiseerde zich al spoedig dat “een financieel-technisch deskundige hier moest komen”. Beyen was de juiste man.⁶

In korte tijd was Beyens strategische wereldbeeld gekanteld. Tot het Duitse mei-offensief had hij het vermoedelijk, net als zijn vriend prins Bernhard⁷, uitgesloten gedacht dat Duitsland Nederland zou binnenvallen. Hij had er verder vast in geloofd dat

IV NIEUWE WERELD (1940-1952)

Hitler een oorlog in het westen direct zou verliezen. Met anderen in Nederland had Beyen “een onbeperkt vertrouwen in de kracht van het Franse leger”.⁸ De taxirit op 23 mei 1940 naar het vliegveld door het in zonneschijn badende Parijs, dat in sombere afwachting was van het verloop van de gebeurtenissen op het slagveld, beroerde Beyen wellicht daardoor extra sterk: “Mijn taxichauffeur sprak niet, wat ongewoon was. Een normale Parijse taxichauffeur houdt onder de rit een monoloog – hij verwacht geen antwoord, zelfs niet ter aanmoediging. Maar toen we de Place de la Concorde opreden, waar bijna geen mens of voertuig te bekennen was, zei mijn taxichauffeur tristement: ‘Quand Adolf viendra, il tro vera quand même qu el que chose de beau.’ Het drukte alles uit wat ik ook voelde.” Een militair transportvliegtuig bracht Beyen naar Londen.⁹

‘TRAMCONDUCTEURS ZONDER TRAM’

Aangekomen in het eveneens van prachtig voorjaarsweer genietende en op het oog nog in redelijk zorgeloze staat verkerende Londen¹⁰, meldde Beyen zich in Grosvenor House, het statige over Hyde Park uitkijkende hotel aan Park Lane, waarin de uitgeweken leden van de Nederlandse regering voorlopig hun intrek hadden genomen. Hij trof daar “verloren in de hal” – de eerste weken werden de staatszaken in de hotellobby besproken¹¹ – een gezelschap ministers aan, dat hij karakteriseerde als “een groep tramconducteurs die geen tram meer hebben”.¹² Het zou niet zijn laatste vernietigende kenschets van het oorlogskabinet zijn.

Hij bood minister-president en minister van Financiën jhr. D.J. de Geer zijn diensten aan. Beyen had De Geer in de jaren twintig van nabij meegemaakt als “een van de grote figuren in de Nederlandse politiek”. Beyen had nu een bewindsman tegenover zich die door de gebeurtenissen “geheel overrompeld” was, die “sedert de 10de mei in een droom [had] gehandeld” en die eigenlijk maar één ding bleek te willen: “zo spoedig mogelijk naar Nederland terug”. De schemertoestand waarin de pacifistisch ingestelde, inmiddels 69-jarige minister-president verkeerde, verhinderde niet dat De Geer, weliswaar na enige bedenkingen van formele en financiële aard, een functie voor Beyen creëerde: “financieel adviseur van de Nederlandse regering” – onbezoldigd, want zijn salaris werd door Unilever doorbetaald. Hoe groot de verwarring in het kabinet ook was, Michiels’ advies was ter harte genomen.¹³

De rol was Beyen op het lijf geschreven. Ze stelde hem in staat zich met alle belangwekkende financieel-economische onderwerpen te bemoeien en verleende hem de status op hoog niveau overleg te voeren, binnen en buiten de Nederlandse kring. In de Londense praktijk was hij voor de Nederlandse regering in ballingschap op dit terrein dé onmisbare expert. Hij onderhield namens de regering contacten met invloedrijke gesprekspartners op het Britse ministerie van Financiën (de Treasury) en de Bank of England, die hij veelal nog kende uit zijn Bazelse tijd bij de Bank voor Internationale Betalingen (BIS).

Beyen zou betrokken worden bij het maken van plannen voor het naoorlogse

IV NIEUWE WERELD (1940-1952)

Nederland en Europa (waarbij zijn ideeën vorming en praktijkervaring uit de jaren dertig goed van pas kwamen) en bij de onderhandelingen over een financieel akkoord tussen Nederland, België en Luxemburg, dat de weg effende voor de latere Benelux.

Bovendien was het financiële advieschap gemakkelijk te combineren met zijn positie als directeur van Unilever – Beyen kreeg na aankomst in Londen een plaats in de Board of Directors (de bestuursraad) van Lever Brothers & Unilever Ltd., de Britse tak van het concern, met als portefeuille de financiën van het bedrijf – en met zijn post als vice-voorzitter van de raad van commissarissen bij Philips.

NIEUWE STEUNPILAREN

Zo schied de oorlog uitdagende kansen voor de 43-jarige Beyen, zoals de economische crisis dat eerder had gedaan. Het zou “mentally a most stimulating time” worden.¹⁴ Hij zou opnieuw in het grensgebied tussen economie en politiek opereren. En net als in de jaren dertig zou hij de stimulans en het vertrouwen van invloedrijke vrienden ondervinden. Wel moest hij in Londen de steun ontberen van zijn in Nederland achtergebleven leermeesters en steunpilaren Colijn en Trip, die er in het interbellum mede voor hadden gezorgd dat Beyens loopbaan tot grote hoogten reikte. Al snel zouden prins Bernhard en Paul Rijkens hun plaats innemen.

Met de prins, die meer dan veertien jaar jonger was dan hij, stond Beyen sinds eind jaren dertig op vriendschappelijke voet.¹⁵ Voor Bernhard gold hetzelfde als voor Beyen: de oorlog zou hem doen groeien.¹⁶ De prins mocht door zijn huwelijk met de kroonprinses, en met name door het nageslacht dat hieruit was voortgekomen, Nederland een grote dienst hebben bewezen, zijn manier van optreden was nog niet vrij van kritiek – ze keer ook niet van de kant van zijn schoonmoeder, de koningin.¹⁷ In Londen werd Bernhard echter Wilhelmina's belangrijkste vertrouwensman en via haar kreeg hij toegang tot de groten der aarde, onder wie in Washington president Roosevelt.¹⁸

De prins en Beyen werden in Londen bondgenoten, voor zover ze dat al niet waren. Net als Beyen had Bernhard in de oorlogsdagen van mei 1940 – kort nadat hij zijn gezin naar Londen had vergezeld – na een solidariteitsbezoek aan de Nederlandse troepen in Zeeuws-Vlaanderen nog het voor de Duitsers openliggende Parijs aangedaan, alvorens naar Engeland terug te keren.¹⁹

De gemeenschappelijke onverschilligheid voor, of zelfs afkeer van het politieke bedrijf schied een extra band. “We hadden beiden geen respect voor het kabinet – op Gerbrandy en Van Kleffens na”, zou de prins zich later herinneren. Beiden keken met dezelfde internationale blik naar de wereldproblemen en hadden een grote mate van eensgezindheid waar het de oplossingen betrof. Prins Bernhard: “Er was niet één onderwerp waarover we het met elkaar oneens waren.”²⁰ Het is dan ook geen wonder dat Beyen tot het selecte groepje behoorde dat regelmatig onder leiding van de prins over “de problemen van de dag en de toekomst” sprak – waarbij hij onder de indruk kwam “van de bijzondere gaven van Prins Bernhard als voorzitter”.²¹

IV NIEUWEWERELD (1940-1952)

Met de tien jaar oudere Rijkens had Beyen even eens veel gemeen. Ook de Unilever-topman²² had op jeugdige leeftijd snel carrière gemaakt, was kunstzinnig onderlegd en voelde zich thuis in het buitenland. Rijkens was meer dan ondernemer en “bouwmeester” van een multinationale onderneming, die hij zag als “een groots experiment op het terrein van de internationale betrekkingen”. Hij verkeerde, net als Beyen, ongedwongen en met genoegen in hoge kringen en liet zich, als dat zo uitkwam, gebruiken als diplomaat en boodschapper. “Rijkens was in de eerste plaats de diplomaat in het zakenleven; hij beheerste niet alleen de finesses van de internationale monetaire problematiek, maar hij was ook een onvermoeibaar onderhandelaar. Hij beschikte daarbij over eindeloos geduld.”²³ Hij was “een elektrische persoonlijkheid en wie daar gevoelig voor was kreeg meer in een gesprek met hem van een uur dan in een maandenlange omgang met anderen”.²⁴

Het lag voor de hand dat beide mannen zich tot elkaar aangetrokken voelden. Beyen bewonderde Rijkens als “de best denkbare vertegenwoordiger van het type van de moderne bedrijfsleider”. Volgens hem beschouwde deze Nederlandse captain of industry de leiding van het wereldbedrijf als “een plicht, niet alleen tegenover dat bedrijf als onderneming en tegenover de personen die in dat bedrijf werken, maar ook tegenover de menselijke maatschappij als zodanig”.²⁵

Beyen mocht voor Rijkens bij zijn indiensttreding “der ideale Mann”²⁶ voor Unilever zijn geweest, Rijkens was anderzijds in de Londense periode voor Beyen de ideale man om mee te maken te hebben. Dat gold zowel binnen als buiten het Unilever-concern. De op de toekomst en op internationale samenwerking gericht houding van Rijkens en zijn probleemoplossende aard deden hem perfect bij Beyen passen – ook bij de prins overigens. De topman van Unilever kende Londen en beschikte over uitstekende contacten in de Britse politiek en het Londense establishment.²⁷

Rijkens, die eind jaren dertig met Hitler over de belangen van de Duitse Unilevervestigingen had onderhandeld en toen als aanhanger van ‘appeasement’ bekend stond, ontpopte zich al snel tot de ceremoniemeester en gangmaker van de uitgeweken Nederlandse gemeenschap, en was in feite “de voorzitter van de Nederlandse kolonie in Londen”²⁸. Hij was er, als “een van de meest dynamische figuren”²⁹ in de Nederlandse kringen in Londen, geknipt voor. Beyen keek na de oorlog op Rijkens terug als “de toporganisator van bijna alles wat in Londen voor de Nederlanders gebeurde”³⁰. Kabinet en koningin waren blij met Rijkens’ organisatie alert tijdens de oorlogperiode in Londen. “U hebt medegezorgd voor de goede verhouding van Groot-Brittannië en Nederland en U hebt door Uw leiding en voorlichting het geestelijk kepeil in wat ik zou willen noemen de Nederlandse kolonie, sterk verhoogd”, zo liet de latere oorlogspremier P.S. Gerbrandy hem in januari 1956 nog eens weten.³¹

Tegelijkertijd was Rijkens niet mals met kritiek op het kabinet, dat hij hekelde wegens “zijn isolement, zijn overvoorzichtigterughoudendheid en het daaruit voortvloeiende gemis aan inspiratie”.³² Hij deelde deze gevoelens met Beyen en prins Bernhard. Gedrieën vormden ze een groepje gezworen kameraden, dat zich op de

IV NIEUWERELD (1940-1952)



Stratton House, de zetel van de Nederlandse regering in ballingschap in Londen.

toekomst van het naoorlogse Nederland en van Europa richtte.

Voor Beyen persoonlijk was Rijkens “een vaderlijke vriend”, die hij vrij wel dagelijks zag – ook in de eerste maanden van de zomer van 1940, toen hij fulltime voor de Nederlandse regering was ingeschakeld en zijn nieuwe taken bij Unilever nog niet had kunnen aanvaarden.³³ Van zijn kant had Rijkens grote bewondering voor “de briljante mr. J.W. Beyen”. Ook al ergerden Engelsen en Amerikanen zich er volgens de Unileverchef terecht aan dat Nederlanders te veelvuldig van hun mening blijk gaven, opmerkingen “door een man als Beyen gemaakt” konden naar zijn overtuiging niet anders dan “gezond” zijn geweest.³⁴

TOEKOMST GEBLOKKEERD

Ondanks deze interessante perspectieven en ondanks het feit dat Beyen zich thuis voelde in Londen³⁵, waar hij vrienden en zakenrelaties had en, net als prins Bernhard, al jaren zijn kleding kocht³⁶, was zijn gedwongen verblijf daar voor zijn persoonlijk leven een lelijke streep door de rekening. Het was meer dan een onderbreking van het normale leven, zoals dat voor vele ballingen van hoog tot laag gold. Voor Beyen woog het achterlaten van zijn gezin in de nieuwe villa in Heemstede minder zwaar dan het feit dat hij zijn vriendin Gretel noodgedwongen niet kon ontmoeten. Zijn Londense ballingschap blokkeerde voorlopig de toekomst die hij met haar had uitgesproken. Ze zouden elkaar wel bijna dagelijks schrijven.³⁷ Ook met zijn gezin in Heemstede had

IV NIEUWE WERELD (1940-1952)

Beyen tijdens de oorlog contact per brief. Dat liep via de vertegenwoordiging van Unilever in Stockholm.³⁸

Dit alles betekende niet dat Beyen zich in Londen van amoureuze contacten onthield. Het onzekere ‘ballingenmilieu’ in die oorlogsjaren nodigde in zekere zin uit tot losse verhoudingen. Oud-minister jhr. O.C.A. van Lidde de Jeude was eind 1941 in het Dorchester Hotel getuige van een van Beyens ontmoetingen en vond het waard dit in zijn dagboek op te tekenen: “Aldaar Beyen met een dame, die nog geen tachtig jaren oud is! Foei! Als dat Gerbrandy zou zien!” Beyen had in de Nederlandse kolonie de reputatie een bon-vivant te zijn.³⁹

Beyen woonde aanvankelijk in een flatje op de bovenste verdieping van een huis in Jermyn Street, bij St. James’s Street. De buurt met zijn exclusieve herenmodezaken zal bekend terrein voor hem zijn geweest. Het was niet ver van Stratton House, het tegenover Green Park aan Piccadilly gelegen kantoorgebouw van een “witte, zakelijke monumentaliteit”⁴⁰, waar na enkele weken de Nederlandse regering op derdak had gekregen. Om beter tegen bominslagen beschermd te zijn, nam Beyen echter al spoedig zijn toevlucht tot het monumentale Ritz Hotel, waar hij zich als man van de wereld ongetwijfeld thuis voelde.⁴¹

Het in die prestigieuze omgeving bivakkerende gezelschap moet hem als liefhebber van absurde situaties hebben aangestaan. Zo verbleef koning Zog van Albanië er met zijn familie. De ze was in 1939 aan Mussolini ontsnapt. Tijdens de bombardementen ’s nachts sliepen de weinige hotelgasten, onder wie de Albanen, in de bomvrij geachte bar en grillroom. Het wereldberoemde hotel bleef wonderwel vrijwel gespaard voor bominslagen, op één na, die de kamer van Beyen trof. Deze sliep op dat moment echter elders.⁴²

Het deed Beyen in zijn betrekkelijke eenzaamheid goed dat hij voorjaar 1941 met zijn vroegere compaan W.C. Posthumus Meyjes en diens gezin een buitenhuis in Further Fielden (Hampshire), ten zuidwesten van Londen, kon betrekken. Hij had geen oeg van de nachtelijke bombardementen en van het leven in de Ritz, hoe plezierig dit hotel, schuin tegenover zijn kantoor in Stratton House, ook lag. Ongetwijfeld speelde ook mee dat hij vanuit de woning van de familie Posthumus Meyjes wandelingen in de natuur kon maken.

Posthumus Meyjes, met wie Beyen lezen en schrijven kon⁴³, was sinds zijn tijd bij de Middestandsbank in verschillende functies als financieel deskundig werkzaam geweest. Hij had zich al in een vroeg stadium fel tegen de nazi’s gekeerd en als gevolg daarvan in 1934 zijn baan als financieel adviseur bij de AKU verloren. Hij had zijn werkring daarna verlegd naar Parijs, waar hij in de loop van de jaren dertig met zijn tweede – Franse – vrouw was gaan wonen.⁴⁴ Begin mei 1940 bevond zijn vrouw zich met hun twee kinderen in Zuid-Frankrijk. Posthumus Meyjes was zelf voor zaken in Parijs. Na de Duitse inval in Frankrijk had hij zich naar zijn gezin gespoed en was met hen per auto naar Lissabon gevlucht. Daar had hij zich eind mei 1940 in verbinding gesteld met Beyen in Londen. De ze liet weten dat hij ‘werkgevoel’ voor hem had, spoorde

IV NIEUWEREELD (1940-1952)

hem aan 'zo gauw mogelijk' naar Londen te komen,⁴⁵ en regelde, met steun van de Britse en Nederlandse regering, de overtocht per boot.⁴⁶

Posthumus Meyjes zou belangrijke functies in het Londense regeringsapparaat bekleeden, en Beyen en hij zouden opnieuw nauw samenwerken. Beyen beleefde veel genoege aan zijn samenwonen met het gezin Posthumus Meyjes. Hij noemde de combinatie later "ideaal"; "ik was alleen, zonde van het gezin, zij waren een gezin met twee kinderen die mij veel vrolijkheid brachten; onze goede verstandhouding was ongestoord".⁴⁷

Op de meeste werkdagen reden Beyen en Posthumus Meyjes 's ochtends in de kleine Austin Seven van de laatste naar Londen – een reis van zo'n drie kwartier – waarna Beyen meestal werd afgezet bij het hoofdkantoor van Unilever aan de Theemans Bridge. Posthumus Meyjes reed, want Beyen "vond het verschrikkelijk een auto te besturen".⁴⁸ 's Avonds ging de reis in de 'black out' weer terug, met uitzondering van die avonden (eens in de tien dagen) dat Beyen als 'fire watcher' in Unilever House dienst deed met het oog op eventuele gevolgen van Duitse aanvallen met brandbommen.⁴⁹

De zondagmiddagen stonden in huis bij Meyjes in het teken van de muziek. Van twee tot vijf – *tea time* – speelde Beyen cello, begeleid door de pianiste Miss Davis, die daarvoor per trein uit Londen kwam, en door Posthumus Meyjes met de auto van het station werd gehaald. Ook prins Bernhard kwam er in het weekeinde wel eens langs.⁵⁰

De zondagmiddag sessies laten zien dat Beyen steeds alles op alles zette om muziek te kunnen maken. In Engeland had hij zelfs de beschikking over twee voortreffelijke cello's. De jonge Engelandvaarder Herman Friedhoff – die in Londen de aandacht van Beyen had getrokken, mogelijk omdat hij bevriend was met diens oudste zoon – had het genoegen van tijd tot tijd op een ervan te mogen spelen.⁵¹

2 ADVISEUR VAN HARER MAJESTEITS REGERING EN VAN HARE MAJESTEIT ZELF

EEN NIEUW MINISTERIE VAN FINANCIËN

De eerste tijd in Londen nam zijn functie als financieel adviseur voor de Nederlandse regering Beyen geheel in beslag. Er moest een ministerie van Financiën worden opgebovwd en de schatkist moest worden ingericht. En, belangrijker, er moest helderheid worden verschaft over de staat van de Nederlandse financiën, hoe deze geladen behoeften moesten worden en hoe ze eventueel moesten worden ingezet voor de oorlogvoering samen met de geallieerden. De begrotingen liepen in ponden en dollars. De regering in ballingschap zou in totaal 79 miljoen pond sterling uitgeven. De inkomsten kwamen onder andere uit het deel van het goud van De Nederlandsche Bank dat naar het buitenland was verscheept, uit beschikbare fondsen – zoals het Nederlands Egalisatiefonds – en later ook uit belastingheffing.⁵²

Beyens appartement diende als commandocentrum en zijn vroegere ambtelijke loopbaan als waarnemend thesaurier-generaal kwam hem bij deze klus goed van pas.

IV NIEUWEREELD (1940-1952)

Met steun van onder anderen secretaris-generaal van Financiën jhr. A.M.C. van Asch van Wijk (die met De Geer was overgekomen), A.W.R. baron Mackay (de door president Trip met de regering naar Londen meege st u rde chef Di s con to van De Nederlan dsche Bank), Unilever-accountant H. ten Haven (die kort na Beyen Lon den had bereikt) en de bankier August Philips, stond er in twee maanden een draaiend departement.⁵³

Verder werd een rekenkameropgericht, die aanvankelijk aan het ministerie van Financiën werd gekoppeld. Later achtte men een onafhankelijker lichaam noodzakelijk en kwam de ‘Buitengewone Algemeene Rekenkamer’ tot stand. Deze kreeg als voorzitter minister van Landbouw en Visserij A.A. van Rhijn⁵⁴ – die volgens Beyen “toch niets te vissen had”.⁵⁵

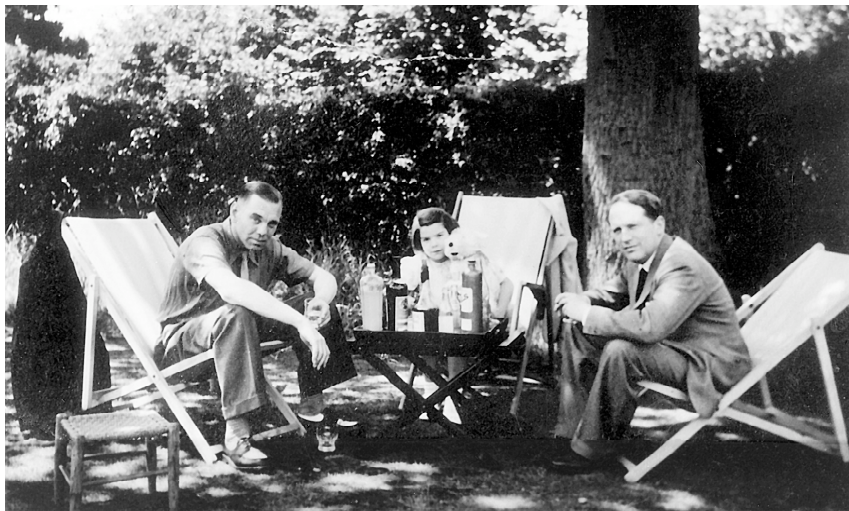
Het nieuwe ministerie werd al spoedig voor het grootste deel in de City gevestigd, in Pinners Hall, Great Winchester Street, nietver van de Bank of England – die als bankier van de Nederlandse regering optrad – maar op afstand van het Nederlandse regeringscentrum in Stratton House. De taak van het departement van Financiën – de financiering van het regeringsapparaat en het regelen van de financiële transacties van het koninkrijk – was veelomvattend. Het personeel was divers en bestond behalve uit overgekomen functionarissen, vooral uit administratieve medewerkers die bij vestigingen van Shell, Unilever en Philips werden gerekruteerd. Maar Beyen slaagde erin – ‘geholpen’ door de saamhorigheid afdwingende Duitse bombardementen – er een eenheid van te maken, die de hele oorlog door “bevredigend” heeft gefunctioneerd.⁵⁶

Van de verantwoordelijke minister, De Geer, had men geen last. De man die zich als bewindsman in de jaren twintig, toen Beyen als tweede man op de Generale Thesaurie onder hem werkte, met elk detail bemoeide, liet nu alles aan Beyen en de zijnen over⁵⁷ die als jonge honden aan de slag gingen. De circulaire die ze aan alle ministers stuurden met het verzoek een ontwerpbegroting in te dienen, was gesteld in bewoordingen die Van Asch van Wijk tijdens een borrel deed uitroepen dat deze een paleisrevolutie zouden veroorzaken. Beyen had toen, “spottend als altijd, terstond op de paleisrevolutie gedronken”.⁵⁸

VAN ALLE FINANCIËLE MARKTEN THUIS

Na het inrichten van een werken de financiële administratie beheersten Beyens activiteiten voor de regering in ballingschap hem niet meer geheel. Maar hij bleef in de contacten met de Britten en andere geallieerden de financiële man van Nederland. Hoewel hij voornamelijk vanuit het hoofdkantoor van Unilever werkte, had Beyen in het regeringscentrum Stratton House een ‘Bureau van den Financieel Adviseur’ ingericht. Beyen was betrokken bij alle financiële en monetaire besprekingen met de Britse autoriteiten. Hij was in Londen vermoedelijk de enige Nederlander met ruime ervaring op dit terrein. Het ging om relaties op hoog niveau, onder anderen met John Maynard Keynes – in die tijd zowel directeur van de Bank of England, als strateeg op

IV NIEUWERELD (1940-1952)



Beyen (rechts) met Posthumus Meyjes in de tuin van het buitenhuis in Hampshire.

het Britse ministerie van Financiën voor naoorlogs financieel en monetair beleid – en de centrale bankier Otto Niemeyer, met wie Beyen in zijn Bazelse tijd veel te maken had gehad.

Beyen was wel zo soeverein dat hij zich niet met elke boodschap op pad liet sturen. Een bedelverzoek van de regering aan de Britten voor een krediet van vijftig miljoen gulden ter versterking van de defensie van Nederlands-Indië achtte Beyen een zo vernederende stap, dat hij hier geen gevolg aan wilde geven.⁵⁹

Een kort overzicht van Beyens werkzaamheden als intermediair tussen de Nederlandse regering en de Britse financiële autoriteiten toont aan hoe uiteenlopend en hoe veelomvattend ze waren.

Een van Beyens eerste inhoudelijke taken was het mede-ontwerpen van het Koninklijke Besluit A1 van 24 mei 1940.⁶⁰ Dit moest voorkomen dat buitenlandse bezittingen en vorderingen van Nederlanders en Nederlandse rechtspersonen in bezet gebied in Duitse handen zouden vallen. De regering nam deze eigendommen, zolang de oorlog duurde, in beheer. Het was het eerste koninklijke besluit dat de regering in ballingschap nam – wat aangeeft hoe urgent deze kwestie was. De maatregel botste met wetgeving van andere (oorlogvoerende) landen. Via onderhandelingen op regeringsniveau moest hier een mouw aan worden gepast. Beyen wist, zoals later in dit hoofdstuk wordt beschreven, de voor Nederland cruciale onderhandelingen met Groot-Brittannië over erkenning en uitvoering van A1 tot een goed einde te brengen.⁶¹

IV NIEUWEREELD (1940-1952)

In het verleden daarvan kreeg Beyen te maken met het op 7 juni 1940 afgekondigde Koninklijke Besluit A6. Dat verbood alle rechtsverkeer, inclusief economische contacten, van Nederlandse personen, instellingen en bedrijven die zich in geallieerd of neutraal gebied bevonden, met bezet gebied of met ‘vijandelijke’ personen, instellingen en bedrijven in neutrale staten. A1 en A6 waren besluiten die grote gevolgen zouden hebben en bij de uitvoering op talrijke problemen zouden stuiten.⁶² En ze zouden Beyen in loyaliteitsconflicten brengen.

Hij werd voorjaar 1941 voorzitter van de Commissie van Advies voor Beheren en Beleggingen. Deze moest de fondsen die de Nederlandse staat op basis van Koninklijk Besluit A1 tijdelijk had overgenomen, zodanig onderbrengen dat ze hun waarde behielden.⁶³ De commissie adviseerde in eerste instantie de gelden “zoo solide mogelijk” te beleggen, ook al betekende dat voor rechthebbenden onvermijdelijk dat ze verstoeken zouden blijven van “de mogelijkheden, welke een meer speculatieve belegging opent”.⁶⁴

Al snel kwam echter bij Beyen de vraag op of de commissie met dit standpunt uit de voeten kon. Kon ze bijvoorbeeld Amerikaanse banken toestaan transacties met een onder A1 vallende aandel en portefeuille uit te voeren ten einde de zo winstgevend mogelijk te laten zijn? Het verlossende woord in deze principiële kwestie moest van elders komen. De regering moest volgens hem beslissen of ze zich op het “beheersstandpunt” dan wel op het “blokkeeringsstandpunt” wilde stellen. Hijzelf neigde – weliswaar nadat hij eerder, volgens eigen zeggen voor een “fait accompli” gesteld, de banken in getijd de vrije hand had gegeven – tot blokkeren, omdat dat het zuiverst was. Zijn commissie ging daar goed deels in mee en adviseerde de regering als een “bonus pater familias”, of wel een ‘goede huisvader’, met de fondsen om te gaan, wat inhield dat ze alleen bij uitzondering actief beheerd zouden worden. De regering nam half juni 1941 deze behoudende aanpak over.⁶⁵

Verder maakte Beyen deel uit van de “kleine commissie” die de ministers van Financiën en Justitie moest voorlichten over de instructies aan de beheerders van de onder A1 vallende bezittingen.⁶⁶

AKKOORDEN EN BELANGEN

Beyen was daarnaast de “voornaamstewoordvoerder” van de Nederlandse regering bij de besprekingen die in de vroege zomer van 1940 met de Britten plaatsvonden over een financiële overeenkomst. Het ging in het bijzonder over aansluiting bij het sterling-franblok, dat het resultaat was van de Brits-Franse monetaire overeenkomst van december 1939.⁶⁷ Het Brits-Nederlandse akkoord kwam in juni 1940 tot stand en betrof onder andere afspraken voor de koersverhouding tussen het Britse pond en de gulden en regelingen voor het geldverkeer tussen het Britse rijk en Nederlands-Indië en tussen het Britse Rijk en Suriname en Curaçao.⁶⁸

Deze afspraken hebben “aan hun doel beantwoord”, constateerde Beyen aan het eind van de oorlog. En meer dan dat. Terugkijkend meende hij in 1945 dat de Brits-

IV NIEUWEREELD (1940-1952)

Franse overeenkomst en de bilaterale akkoorden – zoals het Brits-Nederlandse – die tijdens de oorlog daarop waren gevolgd, als model hadden gediend voor latere monetairere afspraken om de naoorlogse economische wederopbouw van Europa te vergemakkelijken. De Nederlands-Belgisch-Luxemburgse overeenkomst van oktober 1943 was daarvan de eerste.⁶⁹

Toen de Britse financiële positie in de eerste oorlogszomer al spoedig zeer benard werd, deed Londen in de herfst van 1940 een beroep op de Nederlandse regering om het goud dat deze bij de Bank of Canada had gedeponneerd aan de Treasury te verkopen tegen ponden, en verder om Nederlands-Indië in het sterlinggebied op te nemen. Beyen wees als Nederlands vertegenwoordiger het tweede deel van het verzoek af met het argument dat het eerder gesloten financiële akkoord de monetaire verhoudingen op bevredigende wijze had geregeld. In de kwestie van de eventuele verkoop van goud moest de Nederlandse regering echter zelf oordelen “of een dergelijke bijdrage noodig, gerechtvaardigd en gewenst” was. Hij vond wel dat als de Britse schatkist in acute nood verkeerde, het in het belang van Nederland was na te gaan hoe hier hulp geboden kon worden en hij stelde voor studie te doen naar een “voor beide partijen bevredigende voorschotregeling”, zo schreef hij de minister van Financiën a.i., Ch. J.I.M. Welter.⁷⁰ In december stemde de regering in met goudverkoop, maar de zaak had toen aan urgentie verloren, omdat de Britse deviezen nood minder nijpend was geworden.⁷¹

Verder informeerde Beyen begin 1941, in opdracht van Welter, het Britse ministerie van Financiën over het plan van de Nederlandse regering om de ravitaillering van het bevrijde Nederland voor te bereiden. Met principal assistant-secretary D. Waley, een van zijn belangrijkste contacten op de Treasury, bezocht hij Keynes, die er bij Beyen op aandrong dat Nederland de aankoop van goederen zoveel mogelijk met Groot-Brittannië zou afstemmen om schaarse deviezen, met name dollars, te besparen. Dat bracht Beyen ertoe bij Welter aan te dringen op overleg met de Britten als “een kwestie van gezond verstand”. Minister M.P.L. Steenberghe van Handel, Nijverheid en Scheepvaart bleek een nationalistischer mening toegedaan en meende dat Beyen aan Keynes duidelijk had moeten maken dat de Nederlandse regering op dit punt “naar eigen goedvinden” kon handelen en over haar eigen dollartegoeden kon beschikken.⁷² Beyen zag het Nederlandse belang anders dan veel kabinetsleden.

Ook de financiële relaties met Noord-Amerika vielen onder de competentie van Beyen. Nadat Nederland, net als andere geallieerden, begin juli 1942 met de Verenigde Staten een nieuw akkoord – de zogeheten Lend-Lease-overeenkomst – had gesloten over levering van goederen, diensten en informatie voor de oorlogvoering⁷³, werd hij in maart 1943 voorzitter van de interdepartementale commissie voor de behandeling van Lend-Lease-aangelegenheden. De kleine commissie had als taak gevraagd en ongevraagd advies uit te brengen en ze moest contact onderhouden met buitenlandse instanties op dit gebied en met name met de Nederlandsche Aankoop Commissie (Netherlands Purchasing Commission), die in Amerika als agent van de Nederlandse

IV NIEUWE WERELD (1940-1952)

regering voor Lend-Lease-zaken optrad.⁷⁴ De materie zal voor Beyen niet vreemd zijn geweest. Zijn vriend prins Bernhard had in 1942 namens de regering-Gerbrandy in Washington met president Roosevelt en diens naaste adviseur Harry Hopkins, die onder meer belast was met de leiding over de Lend-Lease-aangelegenheden, overleg gevoerd over de voorwaarden van de Amerikaans-Nederlandse overeenkomst.⁷⁵

Het bijzondere van de Lend-Lease-overeenkomsten van 1942 tussen de Verenigde Staten en de geallieerde landen was dat de afrekening zodanig zou gebeuren dat de economische financiële betrekkingen tussen de betrokken landen niet zouden worden verstoord. Dit kwam in de praktijk neer op Amerikaanse financiering van leveranties aan geallieerden.

Een herhaling van de animositeit die na de Eerste Wereldoorlog ontstond tussen de Verenigde Staten enerzijds en Frankrijk en Groot-Brittannië anderzijds, zou moeten worden voorkomen. Beyen kon zich hier goed vinden. Na de oorlog zou hij vaststellen dat de “masterly formula of Lend-Lease” de wereld dit keer “de unhappy struggle” over oorlogsschulden heeft bespaard.⁷⁶

Verder werd hij voorzitter van het Nederlandsch Deviezeninstituut, dat in de zomer van 1943 bij koninklijk besluit werd ingesteld.⁷⁷ Vanaf het moment dat in 1942 het idee opkwam om zo'n instelling in het leven te roepen, werd de naam Beyen ermee in verband gebracht. Beyen zelf zette als financieel adviseur ook vaart achter het initiatief, omdat hij een regeling voor het Nederlandse deviezen bezit “zeer urgent en zeer belangrijk” achtte.⁷⁸ Het instituut moest deviezen registreren, onder andere de bezittingen die vielen onder Koninklijk Besluit A 1. Het moest ervoor zorgen dat deviezen ten goede kwamen aan het nationale belang.⁷⁹ Daarnaast bekleedde Beyen op verzoek van de regering functies in de scheepvaartwereld en was hij aan het eind van de oorlog onder andere regeringsdirecteur van het United Netherland Shipbuilding Bureau.⁸⁰

Ten slotte reisde hij in 1944 in opdracht van de regering aan het hoofd van de Nederlandse delegatie naar de internationale economische en financiële conferentie in Bretton Woods. Deze conferentie bood een nieuwe kans om internationale valutastabilisatie te bereiken, een streven waar Beyen zich in de jaren dertig sterk voor had gemaakt en dat tijdens de Economische en Monetaire conferentie in Londen van 1933 op de klippen was gelopen.

Dit, onvolledige, overzicht van Beyens functies laat zien hoe ver zijn werkterrein zich uitstrekte en dat hij van vele financiële markten thuis was, zeker van de internationale. Het paste daarom bij hem dat hij (samen met de in mei 1941 afgetreden minister Van Rhijn) de leiding had over de Nederlandse vertegenwoordiging in de London International Assembly. In die *think tank*, waar over toekomstige internationale verhoudingen werd gedebatteerd, gaven alle geallieerde landen acte de présence met tienduizenden, die nauw met hun regeringen in contact stonden, maar geen regeringsverantwoordelijkheid droegen.⁸¹

Bij dit alles bleef Beyen een bankier in hart en nieren die op de centen lette. In de

IV NIEUWEWERELD (1940-1952)

zom er van 1940 liethij zich in een beoordeling van de staatsu it gaven bij voorbeeld van deze sobere bankierskant zien, toen hij het kabinet voors tel de de hoge verblijfstoe-
la gen voor ministers en ambtenaren dras tische verlagen. En dit gebeurde ook, al ble-
ven de vergoedingen aan de hoge kant.⁸²

Bijzondere voldoening zal het Beyen hebben gegeven dat hij werd aangezocht voor de commissie van financieel beheer van het Prins Bernhard Fonds. Dat was in 1940 in navolging van het Britse ‘Spit ttre Fund’ opgericht om het materiële Nederlandse aan-
deel in de oorlogvoering te vergroten.⁸³ Het toont nog eens hoe dicht hij bij Bernhard
stond.

GEPASSEERD VOOR EEN MINISTERSCHAP

Zo had Beyen in Londen alle gelegenheid in korte tijd een nieuw web van in-
vloedrijke contacten te spinnen. Zijn adviseurschap en de functies die daaruit voort-
kwamen, brachten mee dat hij met alle depa rtementen en hun ministers te maken had.
Het wereldje van de Nederlandse regering in Londen had dan ook weinig geheimen
voor hem. Beyen kon bij voorbeeld al in een vroeg stadium aan Rijkens melden dat De
Geer als minister-president pogingen deed om “tot een of ander compromis” met de
Duitsers te komen en ook dat deze “van plan was uit Engeland weg te komen en zo
mogelijk naar Holland te gaan”.⁸⁴ En in 1944 wist Beyen bij voorbeeld dat de cohesie
binnen het kabinet-Gerbrandy weinig meer voorstelde. Hij vergel eek de ministers -
ploeg in die dagen graag met een modern schilderij: “[A]ls je het van een afstand be-
kijkt, is het helemaal zo gek nog niet, maar van dichtbij is het afschuwelijk”.⁸⁵

Zijn relaties in regeringskringen maakten het, samen met zijn algemeen erken-
de deskundigheid in internationale financiële en monetaire kwesties, bijna vanzelfspre-
kend dat hij een ministerschap zou bekleden, en dan natuurlijk in de eerste plaats dat
van Financiën. Ondanks zijn afkeer van het politieke bedrijf liet dat Beyen niet onbe-
roerd. Hij stond in ieder geval toe dat de invloedrijke Rijkens voor hem lobbyde.⁸⁶

Maar die hoge post zat er voor hem in Londen niet in, al werd zijn naam zowel be-
gin november 1941 genoemd, in verband met het vertrek van minister Steenberghe,
die het depa rtem ent van Financiën ad interim leidde, als in mei 1942, toen de perso-
nele bezetting van Financiën opnieuw in het kabinet werd besproken. Gerbrandy, de
minister van Justitie die de bij Wilhelmina in ongenade gevallen De Geer op 3 sep-
tember 1940 als minister-president was opgevolgd, zou Beyen niet op een ministers-
post willen zien. De anti-revolutionaire premier koesterde een groot wantrouwen te-
gen vertegenwoordigers van het grootkapitaal en tegen Beyens relaties met Unilever
in het bijzonder.⁸⁷

Een interventie in het voorjaar van 1942 van prins Bernhard bij zijn schoonmoe-
der om een of meer zakenlieden in het kabinet op te laten nemen had, als hij zijn
vriend Beyen op het oog heeft gehad, niethet gewenste resultaat.⁸⁸ Gerbrandy liet zich
niet vermuren en negeerde Beyens indrukwekkende lobby, waartoe naast Rijkens
ook gezant Michiels van Verduynen, en de naar Londen overgekomen invloedrijke li-

IV NIEUWE WERELD (1940-1952)

berale oud-minister jhr. O.C.A. van Lidth de Jeude behoorden.⁸⁹

Anderzijds schrok Gerbrandy er niet voor terug in december 1942 een andere zakenman te benoemen als minister van Financiën: J. van den Broek. Diens banden met de mijnbouwonderneming Billiton, waarvan hij directeur was geweest, werden kennelijk minder met het ‘grootkapitaal’ geassocieerd dan Beyens directeursfunctie bij Unilever. Ook nam Gerbrandy later met Van Lidth de Jeude (Billiton) en J.M. de Booy (Koninklijke/Shell) mannen in zijn kabinet op die vooraanstaande posities in het bedrijfsleven hadden bekleed.

Het feit dat Beyen van tijd tot tijd publiekelijk de draak stak met Gerbrandy en de andere leden van het Nederlandse kabinet in Londen – als observator van menselijke verhoudingen was in Londen een rijk jachtterrein voor Beyen geopend – zal zijn populariteit in regeringskringen en zijn kansen op een ministerschap niet hebben vergroot. Het is een understatement dat hij over het geheel genomen weinig waardering had voor de Nederlandse bewindslieden. De vaak wankelmoedige opstelling van de Londense kabinetten was een ideaal doelwit voor zijn spot, die als een tweede natuur bij hem hoorde. Gerbrandy, van wie Beyen ook geen bijster hoge dunk had,⁹⁰ was hier niet van gevrijwaard.

Zo gaat het verhaal dat een gezelschap met Gerbrandy en Beyen in Londen op koningin Wilhelmina wachtte. De ruim besnorde en daardoor wel iets op een walrus lijkende minister-president keek op een bepaald moment in de lucht, waarop Beyen zou hebben opgemerkt: “Kan iemand hem een haring toewerpen?”⁹¹

Gerbrandy komt als walrus terug in een satirisch Engelstalig stukje dat het stempel van Beyen draagt. Vrij naar *Alice in Wonderland* nam hij aan het begin van de oorlog de Nederlandse regering in Londen op de hak. Hierin vraagt “Mr. Blinkingswine” (voor wie de journalist en kenner van de diplomatie M. van Blankenstein model stond) Alice om “political correspondent” te worden van de kinderbijlage van ons “notorious weekly *Fry Netherland*” – naar het in Londen verschijnende *Vrij Nederland*. Ze moest “prominent people” interviewen, mensen die zich bewegen “in Dutch Government circles”. De Nederlandse regering beweegt zich namelijk in kringen, zo legt Mr. Blinkingswine haar uit, “because they are afraid of a riving somewhere”. De eerste met wie Alice een vraaggesprek moest hebben was “the Walrus”. Ze kon iedereen op Piccadilly naar hem vragen, “except one of those Free French women of course”, aldus Mr. Blinkingswine. “He won’t have anything to do with them.” Als ze via wonderlijke ontmoetingen – waarbij haar wordt aangeraden een haring mee te nemen, “for you know walrusses love fishy things” – tot de Walrus doordringt, blijkt deze de minister-president zelf te zijn. Die functie is voor “an amateur”, zoals hij, goed te doen, omdat “affairs of State are not really difficult, and you have as much chance of doing the right thing as of doing the wrong thing”. En als het echt ingewikkeld wordt, dan had hij altijd nog een “talisman” in zijn tas. “Whenever I don’t know how to tackle a problem, and that is quite often, I just take the talisman out and put it on.” “You see, my talisman is my guess-mask”, hield de premier de verbaasde Alice voor. Mr.

IV NIEUWERELD (1940-1952)

Blinkingswine, aan wie Alice deze ‘primeur’ met spoed meldt, is echter niet onder de indruk: “Everyone knows that by now”, zei hij tot haar grote teleurstelling. “I have been telling them that loyally all along.”⁹²

Hoe zeer Beyens h u m o o k t e n k o s t e v a n a n d e r e n g i n g, h e t i s o n w a a r s c h i j n l i j k d a t d i t e e n m i n i s t e r s b e n o e m i n g i n d e w e g h e e f t g e s t a a n. E n d e m i n i s t e r - p r e s i d e n t z o u w e l e e n s t o o t j e m o e t e n k u n n e n h e b b e n. E e n s t e e k h o u d e n d e r m o t i e f v o o r G e r b r a n d y ’ s w e i g e r i n g k a n h e t f e i t z i j n g e w e e s t d a t B e y e n o p z e e r v r i e n d s c h a p p e l j k e v o e t s t o n d m e t h e t K o n i n k l i j k H u i s. H e t v o o r u i t z i c h t e e n ‘ s p i o n ’ v a n W i l h e l m i n a e n B e r n h a r d i n z i j n g e l e d e r e n o p t e n e m e n, m o e t v o o r d e m i n i s t e r - p r e s i d e n t w e i n i g a a n t r e k k e l i j k z i j n g e w e e s t. T o c h i s h e t o n w a a r s c h i j n l i j k d a t d i t h e t d o o r s l a g g e v e n d e p u n t w a s. O o k a n d e r e n, z o a l s V a n L i d t h d e J e u d e, h a d d e n n a u w e b a n d e n m e t k o n i n g i n e n p r i n s z o n d e r d a t h u n e e n m i n i s t e r s c h a p w e r d o n t z e g d.

VERDACHT VAN NAZI-SYMPATHIEËN

Er was een overtuigende reden voor de reserves tegen Beyen. Gerbrandy vertrouwde Beyen in die periode waarschijnlijk niet volledig. In november 1941, toen de kwestie van het ministerschap van Financiën begon te spelen, won de minister-president, tevens minister van Justitie, “strikt vertrouwelijk” advies over Beyen in bij de secretaris-generaal van Justitie, J.R.M. van Angeren, omdat hij ongunstige berichten over hem had vernomen. Zowel van Engelse als van Nederlandse kant had hij “[i]n den laatsten tijd” gehoord dat Beyen “politiek niet betrouwbaar zou zijn”, omdat hij “Nazi-sympathieën had getoond”. De premier, die tevens minister van Justitie was, had daaraan aanvankelijk “weinig waarde gehecht”. Maar de scherpe aanval op Beyen in het boek *The Spoils of Europe* (1941) van de eind jaren dertig uit Albanië uitgeweken Amerikaanse econoom Thomas Reveille – die vooral betrekking had op de goedkeuring welke de Bank voor Internationale Betalingen onder Beyens presidentschap begin 1939 had gegeven aan de overdracht van het Tsjechoslowaakse goud aan nazi-Duitsland⁹³ – had Gerbrandy verontrust. Hij voegde een afschrift van de voor Beyen schadelijke passages bij. In het boek haalt Reveille het lid van het Britse Hogerhuis lord Strabolgi aan, die in juli 1939 tijdens een debat over de goudtransactie Beyen had omschreven als iemand met “well-known Nazi sympathies” en die een verband had gesuggereerd tussen Beyens handelwijze met het Tsjechoslowaakse goud en diens overstap naar Unilever, dat in Duitsland met “omvangrijke bevroren Reichsmark-kredieten” zat.⁹⁴

Bovendien was Gerbrandy in dit verband een eerder geuite “klacht” te binnen geschoten dat Beyen had geweigerd voor Radio-Oranje “persoonlijk een uitzending tegen Meinoud Rost van Tonningen, die was benoemd tot Directeur⁹⁵ der Nederlandse Bank, te doen uitgaan”. Gerbrandy had het laatstgenoemde geval onderzocht en er met Beyen over gesproken. Deze had toen toegelicht dat hij niet de indruk had willen wekken afgunstig te zijn; hij was immers “in zekeren zin” zelf kandidaat geweest voor deze functie.⁹⁶ Ten slotte was Gerbrandy “door een betrouwbaar toegewijd

IV NIEUWE WERELD (1940-1952)

Nederlander” die hij “zeer goed” ken de en wiens oordeel hij hoog aansloeg, zeer recentelijk gewaarschuwd voor Beyen. En dat laatste was de directe reden voor Gerbrandy op 18 november 1941 “buiten het departement om” Van Angeren om inlichtingen over Beyen te vragen.⁹⁷

Gerbrandy nam deze stap niet uit aversie tegen Beyen. Integendeel, hij waardeerde hem zeer. “Ik heb van den Heer Beyen een gunstige indruk. Hij is deskundig, bekwaam en van Engelschen, die ik ken, heb ik een zeer goed getuigenis ontvangen.” Natuurlijk moest men “uiterst voorzichtig zijn in dezen tijd”, maar “[a]n den anderen kant zou ik het betreuren, indien een bekwaam, waardevol adviseur der Regering ten onrechte in een hoek werd geplaatst, waar hij niet thuis hoort”. Gerbrandy was zelfs op de hoogte van Beyens huwelijksp Problemen, waar hij mild over oordeelde: “Dat zijn huwelijk zal worden ontbonden, weet ik, maar ik heb de overtuiging, dat hij hierbij handdt overeenkomstig zijn geweten en opvatting, zo schreef hij aan Van Angeren.⁹⁸

SNEL ONDERZOEK

De secretaris-generaal was niet zo maar aangezocht. Van Angeren had in Nederland ook de politie en de rijksrecherche direct onder zich gehad en was daardoor van vele vertrouwelijke informatie op de hoogte.⁹⁹ Hij kweet zich, naar zijn aard, omzichtig maar uitvoerig, en openhartig van zijn taak. En hij deed het snel – Gerbrandy kreeg al twee dagen later uitsluitel. Van Angeren was omzichtig omdat hij niet beschikte “over eenig gegeven uit mijn Nederlandsch geheim archief” en dus “geheel op mijn herinnering moet afgaan”. Verder wilde hij zich “vrij zien te houden van invloeden, die als gevolg van het beruchte geroddel in en om [regeringscentrum] Stratton House opschierieder van ons in mindere of meerdere mate inwerken”. Hij was uitvoerig en persoonlijk omdat hij toch veel te vertellen had.¹⁰⁰

Pikant was dat Van Angeren in Utrecht een jaargenoot van Beyen was geweest. Van andere jaar- en studiegenooten had de secretaris-generaal al verscheidene malen gehoord dat Beyen “sterk nationaal-socialistisch gezind was en dat hij sympathiseerde met de gedachte van een nieuwe economische ontwikkeling in Europa onder Duitschen invloed”. Van Angeren mocht Beyen, “als mensch wel”, maar “verdacht” hem er steeds van “een ‘Streber’ en een ‘Draufgänger’ te zijn”. Daarom stond hij Beyen “met de noodige gereserveerdheid” te woord toen deze hem “ongeveer in het begin van de oorlog, dus een geruimen tijd vóór de invasie van Nederland”, bezocht. De ambtelijke topman van Justitie had bij die gelegenheid “glimlachend” zijn “bevreemding” geuit toen bleek dat Beyen bij hem “de belangen van een vooraanstaand Jood kwam bepleiten”. Het was hem opgevallen dat Beyen niet reageerde met het tegen spreken van de insinuatie die voor de goede verstaander in de woorden van zijn gesprekspartner zat, maar dat hij slechts “een zuiver zakelijke verklaring” voor zijn bemiddeling gaf. Verder had de hoge justitieambtenaar in gesprekken met professor J.P. Suijling – Beyens mentor in de Utrechtse studietijd en sindsdien herhaaldelijk door hem geraadpleegd – “den stelligen indruk” gekregen dat Beyen diens gunstige opvattingen over het na-

IV NIEUWEREELD (1940-1952)

zi-gedach tegoed deel de. Suijling, voor wie Van Angeren “én als mens chén als hoogle-
raar groote waardering” had, gaf in die tijd in zijn uitlatingen tegen over hem en an-
deren “niet onduidelijk te kennen en niet alleen sterk pro-Duitschgeoriënteerd te zijn,
doch Nazi-sympathieën te hebben.”¹⁰¹

Beyens wei gering een radio toespraak tegen Rost van Tonningen te houden, had
Van Angeren niet verwonderd. “Hem ligt het niet zich openlijk de vijand van een ze-
ker regiem of van een berucht voorman daarvan te verklaren. Naar zijn smaak moet
zulks politiek en kaufmännisch onjuist zijn”, zo liet de secretaris-generaal zijn minister
weten. Maar een direct antwoord op de vraag of Beyen een nationaal-socialist was, kon
hij Gerbrandy niet geven. “Het kan zijn, dat hij in zijn hart nationaal-socialistisch
voedt. Toch zal dit naar mijn gevoel en – zolang dit voor het toekomstige niet nuttig
is – niet leiden tot enige consequenties. Allereen is er kans, dat hij zoodanig maoeu-
vreert, dat voor hem steeds in die richting een achterdeur openblijft. Dat hij bij het in-
nemen van een hoge functie zich geheel zal weten vrij te maken van zijn opvattingen
van zijn relaties en de zelve toekomstige voordeel en, durf ik helaas niet te verwachten.
Dat mag [...] van hem ook niet worden verwacht.”¹⁰² Zo begaf de onderzoeker zich,
bij gebrek aan feiten, wel erg op het terrein van de speculaties.

Wat de minister-president met Van Angerens bevindingen heeft gedaan, is niet te
traceren. Beyens vermeende nazi-sympathieën moeten voor Gerbrandy een factor zijn
geweest om de weg naar het ministerschap voor de zo deskundig geachte financieel
adviseur af te snijden.¹⁰³ Toch was de rapportage van Van Angeren, die in Londen
spottend een van de ‘bangeren’ werd genoemd, voor de minister-president geen be-
lemmering om Beyen te handhaven als adviseur. Kennelijk zag hij daar geen gevaar.

Daar kwam bij dat Beyen redelijk onkwetsbaar was, doordat hij behoorde tot de
hooggeplaatste Nederlanders in Londen die de ‘honderd-percents-politiek’ was toe-
gedaan. Deze groep stelde zich zonder voorbehoud achter de Britse oorlogsdoelen op
en wilde niet weten van een afzonderlijke overeenkomst met de Duitsers. De ze ‘on-
buigzamen’ onderscheidden zich van het contingent ‘rekelijken’ in de kabinetten-De
Geeren-Gerbrandy en onder de meegereisde ambtenaren, dat het om uiteenlopende
redenen op een akkoordje met de bezetter wilde gooien. De ‘honderd-percenters’ kon-
den voor zo’n houding slechts afkeer en meewarigheid voelen.¹⁰⁴

STROOM VAN VERWEERSCHRIFTEN

Gerbrandy’s onderzoek naar Beyens verleden was met de rapportage van Van
Angeren nog niet afgesloten, getuige de “Aanteekening” die J.A. van Houten van de
Nederlandsche Regeeringsvoorlichtingsdienst een maand later voor de minister-pre-
sident maakte over het boek van Reveille.¹⁰⁵ Deze ging vergezeld van een brief en een
nota van Beyen waarin deze, daartoe uitgenodigd door Van Houten¹⁰⁶, de gang van
zaken toelichtte rondom de transactie in 1939 met het Tsjechoslowaakse goud.¹⁰⁷

Gerbrandy was echter al in het bezit van de nota. Beyen had het stuk een paar da-
gen eerder, vermoedelijk in een poging zijn naam te zuiveren, zelf naar een aantal ho-

IV NIEUWE WERELD (1940-1952)

ge Nederlandse functionarissen en naar een contact bij de Bank of England gestuurd. Vrijwel alle Nederlanders die er in Londen toe deden, met uitzondering van koningin Wilhelmina, hadden een exemplaar ontvangen. En wat de vors tin betref: Bernhard (“Koninklijke vriend”, zo schreef Beyen in de aanhef) zal het hem toegezonden exemplaar wel onder de aandacht van zijn schoonmoeder hebben gebracht. Anders zou haar vertro uwing F. van ’t Sant, die door Beyen niet was overgeslagen, dit wel hebben gedaan.¹⁰⁸ Bij de prins zal Beyen in die moeilijke dagen een speciaal gehoor hebben gevonden. Bernhard werd immers aanvankelijk zelf door de Britten gewantrouwd wegens zijn Duitse achtergrond.¹⁰⁹

Beyens schrijven aan Gerbrandy was uitvoeri ger dan de meeste andere brieven, die in het algemeen slechts de mededeling bevatten dat er een nota over de kwestie van het Tsjecho-slowaakse goud was ingesloten. Uit de correspondentie met Gerbrandy blijkt dat de minister-president en Beyen kort tevoren over de zaak hadden gesproken en dat Gerbrandy tijdens dit onderhoud Beyen had afgeraden de publiciteit te zoeken. Beyen liet Gerbrandy weten dat hij het nog niet helemaal met zichzelf eens was over wat hij verder moest doen en dat hij zich afvroeg of “toch niet in eenigerlei vorm de juiste toedracht moet worden bekend gemaakt”. Ook speelde hij met de gedachte Lord Strabolgi te benaderen om “hem alsnog te vragen zyn beweringen te staven of in te trekken”.¹¹⁰ In zijn nota maskeerde Beyens felheid echter een gebrek aan strijdlust: “De bewering van Lord Strabolgi om trent mijn bekende Nazi sympathies is, naar ik als bekend mag veronderstellen, in flagranten strijd met de waarheid. De insinuatie, dat de belangen van Unilever mijn houding zouden hebben beïnvloed, is te infaam en te onzinnig om bestrijding te verdienen.”¹¹¹

In zekere zin was de ruime verspreiding die Beyen aan zijn nota gaf al een publiciteitsoffensief. Maar het was niet voldoende om de zaak de kop in te drukken. Begin 1942 verscheen er opnieuw een boek – *Appeasement before, during and after the War* van Paul Einzig – waarin Beyens bemoeienis met de Tsjecho-slowaakse goudtransactie opnieuw een ongunstige beoordeling kreeg.¹¹² De auteur, die de zaak nauwgezet had gevolgd¹¹³, was veel uitvoeri ger dan Thomas Reveille, en het boek dwong Beyen ertoe een nieuwe verweernota te schrijven. Het zou niet de laatste zijn.¹¹⁴ Van Houten van de Nederlandsche Regeerings Voorlichtingsdienst had het zeker tot in 1943 druk met alle verzoeken tot informatie.¹¹⁵

Het lukte Beyen niet zijn blaazen geheel te zuiveren, als dat al mogelijk was geweest. Het zal hem geen plezier hebben gedaan dat de in New York verblijvende oud-the-saurier-generaal L.A. Ries, tot wie hij in een vriendschappelijke relatie stond¹¹⁶, zich in een memorandum kritisch over zijn handelwijze had getoond. Beyen toonde zich echter in zijn correspondentie niet aangeslagen en noemde de nota van Ries “voor my zeer waardevol, want zy geeft my de gelegenheid enkele punten, die van wezenlyk belang zyn en die in myn uiteenzetting waarschy nlyk niet klaar genoeg zyn behandeld, te verduidelijken”.¹¹⁷

Het was een goede voorbereiding op wat nog zou komen, want tijdens de con fe-

IV NIEUWE WERELD (1940-1952)

rentie van Bretton Woods zou Beyen in 1944 weer de volle laag krijgen. Opnieuw zou uit zijn optreden als president van de BIS worden afgeleid dat hij nazi-sympathieën zou hebben gehad.

Al bleef Beyen buiten het kabinet, als financieel adviseur van de Nederlandse regering werden hem vitale zaken toevertrouwd, en aan zijn adviezen werd, ook in de licatwesties, gevolg gegeven. Dat men hem niet alleen op financieel gebied hoogachtte, blijkt uit het feit dat Beyen een van de twee vertegenwoordigers van het bedrijfsleven was die eind oktober 1943 zitting namen in een commissie van het ministerie van Buitenlandse Zaken die de geschiktheid van kandidaten voor de diplomatieke dienst moest onderzoeken. De andere zakenman was Rijkens.¹¹⁸ Het zal niet overtuigend zijn dat juist zij met hun internationale staat van dienst hiervoor werden uitverkoren.

Ook Beyens banden met het koninklijk huis liepen geen averij op. De vriendschap met Bernhard was ongebroken. Beyen bleef, al dan niet met Bernhard, de koningin in het landhuis Stubbings House, een uur rijden ten westen van Londen, bezoeken.¹¹⁹ Wilhelmina had groot vertrouwen in Beyen. Dat was mogelijk het resultaat van zijn bemiddelend werk tijdens het vergeefse vredesinitiatief van haar en de Belgische koning Leopold in de zomer van 1939,¹²⁰ al zal Bernhard haar ook niet onkundig hebben gehouden van de verdere kwaliteiten van zijn vriend. In de zomer van 1940 meldde het Amerikaanse persbureau United Press zelfs "van een gewoonlijk betrouwbare Nederlandse bron" te hebben vernomen dat de koningin een "small War Cabinet" onder leiding van Beyen zou willen instellen.¹²¹ Het zou er niet van komen. Het koninklijk vertrouwen werd bevestigd in een brief van Wilhelmina aan de Amerikaanse president Roosevelt. Daarin schreef de vorstin in augustus 1941 dat ze bereid was ter voorbereiding van haar bezoek aan de Verenigde Staten Beyen te sturen "who could report to me on everything you wish to confide to him".¹²² Het is niet bekend of Gerbrandy de koningin van zijn twijfels over Beyens gezindheid in kennis heeft gesteld. Er zijn geen aanwijzingen dat Wilhelmina haar opvattingen over Beyen op enig moment heeft gewijzigd.

PROBLEMEN MET EEN KONINKLIJK BESLUIT

Er was nog een kwestie die kan hebben bemoeilijkt dat Beyen in de regering werd opgenomen. Deze had te maken met de uitvoering van het Koninklijk Besluit A1, dat als onderdeel van de economische oorlogvoering tegen Duitsland de buitenlandse bezittingen en vorderingen van personen en instellingen in bezet gebied onder tijdelijk beheer van de Nederlandse regering in Londen stelde.

Na de afkondiging hiervan werd de toepassing in die chaotische oorlogswegen, toen er een functionerend regeringsapparaat in Londen uit de grond moest worden gestampt, deels toevertrouwd aan Beyens Bureau van den Financieel Adviseur in regeringscentrum Stratton House. Dat De Geer als minister van Financiën geen verantwoordelijkheid voor het koninklijk besluit had willen nemen en zijn departement

IV NIEUWE WERELD (1940-1952)

zo buitenspel had gezet, zal hier niet vreemd aan zijn geweest.

Beyens bevoegdheid was zodanig omkleed dat hij geconsulteerd moest worden als anderen activiteiten op dit terrein ontplooiden. De benoeming van eerderders die de in aanmerking komende fondsen, bankrekeningen en zelfbedrijven onder hun hoede moesten nemen – voor Groot-Brittannië was dit bijvoorbeeld Posthumus Meyjes – gebeurde niet buiten hem om.¹²³ En toen de Nederlandse gezant in de Verenigde Staten, A. Loudon, begin juni 1940 minister van Buitenlandse Zaken Van Kleffens telegrafisch met spoed om autorisatie verzocht om handel end op te treden inzake de bezittingen die betrekking hadden op A1, kreeg hij deze met de aantekening dat hij in de zin “bij iedere belangrijke kwestie” Beyens moest “consulteren” om tot eensluidende besluitvorming te komen.¹²⁴

Ook in het buitenland werd op dit gebied de autoriteit van Beyens als de financieel adviseur van de Nederlandse regering bevestigd. Een waarschuwing van een New Yorkse bank over de effecten van A1 werd aan hem gestuurd.¹²⁵ En toen Beyens aan een Amerikaanse bank in brieven opdracht gaf bepaalde rekeningen buiten de bepalingen van A1 te houden, zorgde het ministerie van Buitenlandse Zaken achteraf nog voor de waarmerking van zijn handtekening.¹²⁶ Dat laatste geeft al aan dat Beyens bureau in die tijd te maken had met het verlenen van ontheffingen aan Nederlanders of Nederlandse bedrijven zodat hun eigendommen niet op grond van Koninklijk Besluit A1 tijdelijk onder beheer van de Nederlandse regering zouden vallen.

Juist op dit punt ontstond een conflict dat hoog opliep, in terdepartmentale spanningen veroorzaakte en door Beyens persoonlijk werd opgevat omdat hij zich onheus behandeld voelde. De ruime hoeveelheid energie en tijd die aan deze kwestie werd besteed, doet de latere waarnemer zich afvragen of de regering in ballingschap geen belangrijker dingen aan haar hoofd had. Maar aan bureaucratie vielen enkel niet te ontkomen, oorlog of niet.

De problemen begonnen in februari 1941 met een protesttelegram van de gezant in Washington, Loudon, aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, waarin hij andere verzocht om herroeping van een telegram en een brief aan Chase Bank. Daarin verklaarden Beyens en een medewerker dat de rekeningen van een aantal Nederlanders niet onder de werking van A1 vielen.¹²⁷ De instructie van Beyens bureau aan Chase Bank doorkruiste eerder genomen besluit van het departement van Justitie in overleg met Buitenlandse Zaken dat A1 op deze personen wel degelijk van toepassing was en dat betrokkenen niet de vrije beschikking over hun vermogen zouden krijgen. In samenwerking met gezant Loudon was een regeling voor een maandelijkse toelage voor hen afgesproken.

Minister Van Kleffens reageerde snel op dit geval van communicatiestoornis. Hij keerde zich tegen Beyens en vroeg hem zijn medewerkers te verzoeken “zich voortaan te onthouden van bemoeienis met aangelegenheden, waarover het geven van beslissingen uitsluitend toe komt aan de [betrokken] Ministers”.¹²⁸ Beyens kreeg nog diezelfde dag de opdracht de genomen besluiten terug te draaien.¹²⁹

IV NIEUWEREELD (1940-1952)

Van Kleffens liet bovendien onverwijld zijn collega's van Justitie en Financiën a.i., Gerbrandy en Welter, per brief op de hoogte stellen en stuurde daarbij de gevoerde correspondentie met Beyen mee.¹³⁰ Secretaris-generaal Van Angeren van Justitie bestudeerde de kwestie en concludeerde dat de beslissingen van het Bureau van den Financieel Adviseur "in verschiedene gevallen juridisch onjuist zijn". En daar bleef het voor Van Angeren niet bij: "De ontwikkeling van een plan om de uitvoering van het besluit A1 te leggen in handen van een commissie onder leiding van den Heer Mr. Beyen vervult mij dan ook met zorg."¹³¹ Gerbrandy was het daarmee eens en nam meteen stappen om de juridische en beleidsmatige toepassing van A1 bij Beyen weg te trekken en naar het ministerie van Justitie te halen. De financieel adviseur had immers, ook volgens hem, "het gezag van de Nederlandsche Regeering en van H.M. Gezant te Washington" bij de betrokken New Yorkse banken "ernstig [...] benadeeld"¹³²

Minister van Financiën a.i. Welter vond dit echter een overdreven reactie. "Waar gewerkt wordt, worden fouten gemaakt", zeker in de "thans bestaanden vrijwel chaotische toestand". Juist daarom bleef de instelling van een centrale commissie voor de toepassing van A1 geboden. Justitie mocht daar haar invloed laten gelden, maar de zaak niet monopoliseren, meende hij.¹³³

DES DUIVELS

De steun kon Beyen niet op vrolijkken. Hij was des duivels, niet zo zeer over de inhoud van de zaak zelf – hij zag wel in dat zijn bureau steken had laten vallen – als wel over de wijze waarop Buitelandse Zaken de zaak had behandeld en hem in zijn goede naam had aangetast. Hij betichtte het hoofd van de afdeling consulaire en handelszaken van het ministerie van Buitelandse Zaken, A.F.H. van Troostenburg de Bruyn, telefonisch van "hooft onfatsoenlijke" handelingen jegens hem, en kondigde excuses te zullen eisen. De geschokte hoofdamtenaar meldde het voorval aan zijn minister. Van Kleffens plaatste zich achter Van Troostenburg de Bruyn en noteerde: "Er is eerder reden om Beyen duidelijk te maken dat hij niet onhebbelijk over de telefoon behoort te zijn!"¹³⁴

Van Kleffens ontving Beyens ongenoege per brief: "De eenige zakelyk juiste persoonlijke correcte manier ware geweest, indien het Departement zich met my in verbinding had gesteld. Mocht dan zijn gebreken, dat door of namens my een onjuiste verklaring zou zijn afgelegd, dan had ik die verklaring kunnen intrekken. Maar het buiten my om versturen van een telegram aan Dr. Lou don, verklarende, dat ik of myn Bureau onbevoegd zyn beslissingen te nemen, is zakelyk ongewenscht, omdat het nooit goed kan zijn, indien één Regeeringsinstantie een andere Regeeringsinstantie desavoert, en persoonlijk in hooge mate grievend." Beyen voegde eraan toe: "Ik mag Uwe excellentie niet verhele, dat ik door het voorvallene in hooge mate gegriefden en ik zal het zeer op prijs stellen, indien Uwe Excellentie aan de betrokken ambtenaren zou willen mededelen, dat zy zich door hun handelwyze tegenover my aan een ernstige fout hebben schuldig gemaakt."¹³⁵

IV NIEUWE WERELD (1940-1952)

Beyen stuurde Gerbrandy een afschrift¹³⁶, maar de ze reageerde uiterst koel en schreef op 7 februari terug niet te kunnen inzien “dat er iets grieven zou zitten in het feit, dat wordt vastgesteld dat U onjuist beslissingen nam [...]”¹³⁷ Dit deed Beyen ontploffen en hij besloot het hoog te spelen. “Ik vraag my af, waaraan Uwer Excellentie’s Departement het recht ontleent, my voor de diensten, die ik de regeering bewys, te beloon en met handelingen, die my kunnen schaden en in ieder geval zoowel onnoodig als in hoge mate grievend zijn; en die het gezag van den Financieel Adviseur van de regeering naar buiten ondermynen”, zo schreef hij Gerbrandy. “Het spyt my Uwe Excellentie te moeten mededeelen, dat ik noch den zakelyken inhoud, noch den toon van Haar schrijven van 7 Februari kan accepteren. Mijn hoogachting voor Uwe Excellentie persoonlijk en het besef, dat het niet gewenscht ware zonder overleg met Uwe Excellentie in deze stappen te nemen, brengen my er toe het verzoek te bevestigen om een persoonlijk onderhoud [...]. Doch ik wil er Uwer Excellentie’s aandacht op vestigen dat, indien ik den brief van 7 Februari op grond van dat onderhoud niet als een misverstand zou kunnen beschouwen, ik tot myn spyt niet in de gelegenheid zal zyn myn diensten verder ter beschikking van de Regeering te stellen.”¹³⁸

Zo ver kwam het echter niet. Beyen en Gerbrandy hadden op 14 februari een gesprek dat volgens de laatste “in zoo goeden geest” en “aangenaam” was verlopen.¹³⁹ Maar de indruk dat Beyen buiten zijn boekje was gegaan, was niet uit de wereld geholpen, wat van beide kanten een hernieuwde werkzame relatie in de weg bleef staan. Gerbrandy had Beyen namelijk geconfronteerd met bevindingen van Van Angeren, die hij, voorafgaande aan het gesprek, onderzoek had laten doen naar eventuele documenten waarin Beyens bevoegdheden wat A1 betreft waren vastgesteld. Van Angeren stelde de raadpleging van secretaris-generaal Van Asch van Wijk van het ministerie van Financiën vast dat er niets op schrift was gesteld wat op een machtiging aan Beyen leek.¹⁴⁰ Gerbrandy stuurde Beyen na hun onderhoud het “rapport” van Van Angeren toe. Dit noopte Beyen tot een uitvoerige en gedocumenteerde schriftelijke poging tot verheldering van zijn kant, waaruit onder meer bleek dat het Ministerie van Buitelandse Zaken hem duidelijke grote bevoegdheden voor de uitvoering van A1 had verstrekt.¹⁴¹

Gerbrandy accepteerde de ze uitleg, en hij liet Beyen weten “thans” de indruk te hebben dat “de praktijk – zoals deze door U naar beste weten aangevangen [...] – gevolg is geweest van een [...] niet onbegrijpelijk gebrek in de organisatie van de uitvoering van dat besluit [A1]. Dat het geenszins Uw bedoeling is geweest U niet toekomen de bevoegdheden aan te matigen, daarvan ben ik overtuigd.” Hij wilde dan ook “gaarne” zien dat Beyen “het ‘geschil’ als geëindigd zou willen beschouwen” en “mijn beleefde groet mijn betuiging van hoogachting zou willen aanvaarden”.¹⁴²

Beyen bleef adviseur in financiële kwesties die met A1 verband hielden. En kort daarop werd de Beheers- en Beleggingscommissie ingesteld, met Beyen als voorzitter. Bovendien werd hij lid van een groepje dat de beheerders van het onder A1 vallende kapitaal moest begeleiden.¹⁴³ Gezant Loudon toonde zich hier ongelukkig mee.¹⁴⁴

IV NIEUWERELD (1940-1952)

Al leek Beyen gerehabiliteerd, misschien zelfs versterkt uit dit geschil tevoorschijn te zijn gekomen, bij sommigen was iets blijven hangen van een man die een onduidelijke koers vaart. De vermoedelijk gekwetste Van An geren zou later dat jaar in zijn vertrouwelijk schrijven aan Gerbrandy over Beyens vermeende nazi-sympathieën op deze zaak terugkomen en het een voorbeeld noemen van een gebrek aan karaktervastheid: “Was hij aanvankelijk [...] zeer royaal in het vrijgeven van gelden aan geluchte belangenhebbers, later bepleitte hij een grote toegevendheid aan de banken, om thans ‘plus royaliste que le roi’ te worden en voorstander te zijn van een conservatief beheer zonder eenige concessie. Consequent waren zijn adviezen niet [...]”¹⁴⁵

Beyens achtting voor de leden van de regering in ballingschap zal door het voorval niet zijn gestegen. Anderzijds zal binnen het kabinet niet zonder schrik zijn gereageerd op de aanbetamelijkheid grenzen de felheid waarop Beyen zijn zaak verdedigde. Hij zou vaker zijn woede de vrije loop laten, zeker als hij meende dat zijn integriteit in het geding was.

VEILIGSTELLEN VAN NEDERLANDS EIGENDOM

Na de ontkenning zou het Koninklijk Besluit A1 Beyen nog lang bezighouden. Vooral op het penibele terrein van de erkenning van A1 door andere landen weerde hij zich. De regering in ballingschap kon nog zo veel besluiten afkondigen, of er iets van terecht zou komen, hing af van de aanvaarding door in het bijzonder Groot-Brittannië en de Verenigde Staten. Juist deze landen waren hier niet voetstoots toe bereid.

De Britse regering had op basis van de Trading with the Enemy Act al het vijandelijke vermogen en de vijandelijke vorderingen in het Britse Rijk onder de hoede van een Britse beheerder (Custodian of Enemy Property) geplaatst, en daaronder vielen ook bezittingen en vermogens waarop A1 was gericht. Het was de verdienste van Beyen dat hij er na een lange onderhandelingsslag in slaagde in de herfst van 1942 een zodanige regeling met Groot-Brittannië te treffen dat A1 op Brits grondgebied kon worden uitgevoerd.¹⁴⁶

Deze complexe juridische en monetaire kwestie was een kolfje naar Beyens hand. Voordat hij zich er met succes mee kon bemoeien, werd onder leiding van het ministerie van Justitie en in overleg met een veelheid van andere departementen vruchteloos met de Britten onderhandeld. Beyen speelde daar een ondergeschikte rol. De Britten wilden de zaak samen met Nederland binnen de Britse wetgeving regelen, wat betekende dat zij medezeggenschap kregen. Verder vond Londen dat Britse crediteuren met vorderingen in Nederland moesten worden betaald uit A1-bezittingen die zich in Groot-Brittannië bevonden. Dit alles was tegen de wens van Justitie. Het zou de wettelijke basis en de bedoeling van A1 te veel geweld aan doen.¹⁴⁷

In de zomer van 1941 probeerde Nederland de Britten gunstig te stemmen met een voorstel dat Beyen tijdens een interdepartementale vergadering ter tafel had gebracht. Het gaf de Britten de garantie dat er na de oorlog, behoudens het normale oorlogsrisico, geen moeilijkheden zouden ontstaan voor betaling aan Britse schuldeisers.¹⁴⁸

IV NIEUWEWERELD (1940-1952)

Toen Londen ook dit onvoldoende achtte en de tijd begon te dringen, werd Beyen als belangrijkste onderhandelaar naar voren geschoven. De ze had zich tot dan toe een pragmaticus getoond, die met deze houding openingen wist te creëren. Hij zou in informele gesprekken met zijn contacten in de Britse financiële wereld, het Nederlandse standpunt moeten verhelderen en de partijen dicht bij elkaar moeten brengen. De onderhandelingslijn werd vastgesteld door een interdepartementale commissie onder zijn leiding.¹⁴⁹

Nu kwam er schot in de zaak. Beyen concentreerde zich in het overleg met de Bank of England en de Treasury op de financieel-technische uitvoering in plaats van op formeel juridische aspecten. Het mondde eind 1942 uit in een beginselakkoord, waarover in het Nederlandse kamp in het algemeen tevredenheid bestond. Formeel was er geen sprake meer van gezamenlijk beheer – waartegen men zich fel had verzet. De relatie tussen de Britse Custodian en de Nederlandse beheerder was er een geworden als die tussen een uitvoerder en een opdrachtgever. Ook kon men leven met het opnemen van de garantie dat Britse crediteuren na de oorlog zonder overdrachtsproblemen hun in het bezet te Nederland uitstaande geld zouden krijgen – zoals eerder was geopperd.¹⁵⁰

De inmiddels tot minister van Justitie bevorderde Van Angeren hield echter bezwaren, omdat het Nederlands recht niet uitdrukkelijk werd erkend.¹⁵¹ Bovendien zou van de Britse ambtelijke diensten gebruik worden gemaakt. De vorderingen onder A1 zouden worden geïnd door de Britse Custodian. In gevallen waarbij dwang moest worden toegepast, liet de Nederlandse regering zich door dit orgaan vertegenwoordigen. Toch hadden juist deze laatste elementen van de overeenkomst ook grote voordelen, omdat tegen Britten kon worden opgetreden met als stok achter de deur de sanctie van hun eigen rechtssysteem.¹⁵²

Het akkoord werd de basis voor een Brits-Nederlandse overeenkomst, die pas in oktober 1944 werd getekend. Maar in de tussen tijd werd dankzij de door Beyen bereikte principe-overeenstemming uitvoering van A1 niet alleen op Britse grondgebied, maar ook in neutrale landen mogelijk.¹⁵³ En daar was het allemaal om te doen geweest.

De Verenigde Staten, waar zich het grootste deel van de door A1 gevorderde vermogens bevond, bleven een geval apart. Zonder de goudreserves was de waarde van de Nederlandse eigendommen daar vermoedelijk tweeëneenhalf miljard gulden. Door maatregelen van de regering in Washington waren de Nederlandse gelden bij Amerikaanse banken al zodanig geblokkeerd dat de Duitsers er niet bij konden. Bovendien kwamen transacties met deze tegoeden in de meeste gevallen pas tot stand na overleg met het Nederlandse gezantschap. Er was daarom geen reden de kwestie in Washington op de spits te drijven, met het risico de zaak uiteindelijk bij de rechter te verliezen. De Nederlandse regering in Londen liet het daarom maar liever zo.¹⁵⁴ Tot een regeling met de Verenigde Staten over beheer of medebeheer van de onder A1 vallende bezittingen kwam het dan ook niet.

IV NIEUWEREELD (1940-1952)

HARD TEGEN PHILIPS

Ook Koninklijk Besluit, A6 van 7 juni 1940, dat de regering in Londen in verband met de economische strijd tegen nazi-Duitsland met spoed had uitgevaardigd, eiste Beyens aandacht, al was zijn bemoeienis hier van een andere orde. Het besluit was vooral bedoeld om economische relaties tegen te gaan met bedrijven die onder Duitse controle stonden. Speciale Commissies Rechtsverkeer in Oorlogstijd ('Corvo's'), waarin ambtenaren en vertegenwoordigers van het bedrijfsleven zitting hadden, moesten het besluit uitvoeren en nagaan of in bepaalde gevallen van het verbod kon worden afgeweken. De maatregel trof in het bijzonder ondernemingen als Philips en Unilever, die vestigingen hadden in Duitsland, in bezet gebied of neutrale landen. Juist bij die concerns bekleedde Beyen hoge functies.

Waar Unilever zich soepel schikte in de besluiten van de Nederlandse regering in Londen, ontstonden er problemen met Philips. Van het beheer door de regering van de vermogens buiten bezet gebied, zoals bepaald onder A1, had het bedrijf nauwelijks last. De voornaamste Philips-bezittingen in Groot-Brittannië en de Verenigde Staten waren ondergebracht in zogeheten trusts, die bedoeld waren om de Philips-bedrijven in die landen voor naasting door de overheden daar te behoeden. Deze vielen buiten de werkingssfeer van het Nederlandse recht. Maar het afzien van zakelijk verkeer tussen de concerndirectie, die naar New York was uitgeweken, en haar managers in neutrale landen en bezet gebied (onder meer met het moederbedrijf in Eindhoven), waarin A6 voorzag, vond Philips onaanvaardbaar.¹⁵⁵

Philips schakelde Beyen, die vice-voorzitter was van de raad van commissarissen en het vertrouwen genoot van de familie Philips, nog niet direct in. Het lid van de concerndirectie H.F. van Walsem maakte het probleem aanhangig bij de Corvo in Willemstad (Curaçao), waarheen de zetel van Philips kort na de Duitse inval in Nederland was verplaatst. De desbetreffende Corvo toonde begrip voor argumenten van Philips en verleen de ontheffing voor zakelijk verkeer met dochtermaatschappijen in onder andere Zweden, Zwitserland en op de Balkan en voor contacten van de concerndirectie met Eindhoven. Het akkoord, dat in de herfst van 1940 van kracht werd, ontstemde Gerbrandy. Deze vond dat de aan Philips gelaten ruimte niet in overeenstemming was met het doel van de economische oorlogsvoering en vreesde bovendien represailles van de Britten. Onder druk van de Nederlandse regering in Londen trok de Corvo-Curaçao de vergunning eind december in. De Philips-directie was gegriefd en besloot nu haar belangen direct bij de regering-Gerbrandy te bepleiten. Dat gebeurde via de Philips-vertegenwoordiger in Londen, D.J. Sannes, maar de concerntop met president-directeur P.F.S. Otten en Van Walsem rekende nu zeker ook op hulp van Beyen. Die zou als financieel adviseur van de regering een goed woordje voor Philips kunnen doen. Dat pakte anders uit.¹⁵⁶

De hautaine wijze waarop de Philips-top in New York Sannes van instructies voorzag en de gekwetste houding waarmee Otten zich eind februari 1941 in een lange 'vertrouwelijke' brief aan Gerbrandy beklagde over "[d]e kwade geruchten die er over onze

IV NIEUWE WERELD (1940-1952)

activiteit door de wereld gaan”, en, meer in het bijzonder, over “het wantrouwen” dat “in zekere kringen van Stratton House” bestond “tegenover Philips en ook tegenover mij”¹⁵⁷, deden de contacten geen goed. De afstand New York - Londen dreigde onoverbrugbaar te worden. In overleg met Beyen besloot Sannes samen met anderen uit de Londense Philipsstaf in te grijpen. Er ging begin mei een “zeer openhartig[e]” brief uit naar Otten en Van Walsem om “opheldering” te verschaffen.¹⁵⁸

Dat de stemming in Londen ten opzich van Philips “niet zeer gunstig” was, kwam volgens dit schrijven niet voort uit wantrouwen, “doch vóór alles uit geprikkeldheid en geïrriteerdheid over wat men ‘de typische Philips-stijl’ noemt”, die zich kenmerkte door “op-het-hooge paard-zitten, eigen gereidheid, gemis aan bescheidenheid en de algehele neiging om het particuliere Philips-belang met het landsbelang te vereenzelvigen”. De enige vorm van wantrouwen die in Londen tegenover Philips bestond, was geworteld in de “reputatie van ultra-listigheid” van het bedrijf. Op een “generale dispensatie” zoals de Curaçaose Corvo die had verleend, moest de directie derhalve niet meer rekenen. Dus geen algemene volmacht meer om van A6 te kunnen afwijken en zeker niet waar het zakelijke contacten met bedrijven in bezet gebied betrof. Men moest met concrete, nauwkeurig beargumenterde verzoeken komen. “Geen van de andere groote maatschappijen hier heeft volgens den Heer Beyen dan ook zulke vergaand dingen als Philips verlangd, en de Heer Beyen zei dat Unilever er ook niet over dacht zo iets te doen. [...] Het resultaat is dan ook, dat volgens den Heer Beyen lichamen als de Koninklijke en Unilever een betere pers op Stratton House hebben dan wij,” aldus de brief, die er verder op wees dat Beyen “in zijn geregeld contact met allerlei instanties op Stratton House voorzichtig en tactvol” probeerde de atmosfeer te verbeteren.¹⁵⁹

VERDRIET VAN OTTEN

Hoewel Beyen niet tot de ondertekenaarshoorden, schaarde hij zich op hun verzoek achter de inhoud, en hij deed dat persoonlijk en met nadruk. Op de brief schreef hij met de hand in de kantlijn naast de ondertekeningen van Sannes c.s. dat hij zich met de inhoud “geheel [kon] vereenigen”. “Hij [de brief] geeft een juist beeld van den toestand en ik geef dringend in overweging met de strekking zooveel mogelijk rekening te houden.”¹⁶⁰ Dat advies zal zijn uitwerking niet hebben gemist op de Philipsleiding in New York. Beyen was niet alleen commissaris van het bedrijf, tussen hem en de familie Philips bestonden ook hartelijke relaties, en met Otten zelfs vriendschapsbanden. Otten hield Beyen vanuit New York niet alleen trouw op de hoogte van zakelijke aangelegenheden, maar ook van het persoonlijke wel en wee en dat van wederzijdse vrienden, zoals dominee Eijkman, in het bezet te Nederland.¹⁶¹ Beyen was spaarzamer in zijn correspondentie, dit tot verdriet van Otten: “[...] een kort berichtje ware my lief geweest [...]. Ik schrijf dit hier nu niet aan onzen commissaris, maar aan een vriend!”¹⁶²

Welke invloed de brief uit Londen en Beyens advies ook hadden op de gevoelens

IV NIEUWE WERELD (1940-1952)

van de directie, er leek een coöperatieve sfeer te ontstaan. Medio juni 1941 nam de Corvo-Londen een besluit dat Philips in staat stel de informele contacten met het voormalige hoofdkantoor in Eindhoven te onderhouden en dat goederenleveranties tussen Eindhoven en fabrieken in neutrale landen toestond. De beslissing was “niet dan na aarzeling” genomen. De regeling was van nauw omschreven voorwaarden voorzien en opgesteld in overeenstemming met de Britse houding tegenover handel met de vijand. Zo kreeg Philips toch enige oegdoening. Maar de Nederlandse regering was nog niet gerust op een coöperatieve houding van Philips. Gezant Loudon in Washington kreeg het verzoek minister van Buitenlandse Zaken Van Kléffens “voortdurend en geregeld” in te lichten, en over alles “wat zou kunnen duiden op pogingen om de voorwaarden, welke in de beslissing gesteld zijn, naar de letter of den geest te ontduiken, terstond te berichten”.¹⁶³ Kennelijk had Beyen de stemming in Stratton House jegens Philips niet afdoende kunnen verbeteren. Wel klaarde de lucht gelukkig verder op. Na langdurig gewarrewar over de juridische verhouding van Philips tot de Amerikaanse Philips-trust kwam in december 1941 een definitief akkoord tussen de Corvo-Londen en Philips tot stand.¹⁶⁴

De stekeligheden die deze episode kenmerkten, deed de liefde tussen Beyen en de Philips-top niet bekoelen. Over en weer bleef grote eigenheid en waardering bestaan. De waarheid was gezegd, en dat kon opluchten. Bovendien meende Beyen te weten hoe Otten in elkaar zat. Hij vergel eek zijn Philips-vriend graag “met de jon gehond die in de tuin wordt gelaten en dan met grooten vaart afschijnt op imaginaire vijanden, maar als hij merkt dat hij op een schieduw is ingeschot, onverschuldig in een nieuwe richting doorholt”.¹⁶⁵

Toch tekende zich voorjaar 1943 nog een vertrowensbreukje tussen Beyen en Otten af. Otten meende dat Beyen in een deviezenkwestie die Philips met de regering-Gerbrandy uitvocht, in zijn hoedanigheid van Philips-commissaris niet tegelijkertijd als adviseur van de regering kon opereren. Beyen telegrafeerde koel terug “nogal verbaasd” te zijn. Hij was nooit gevraagd de regering in deze zaak van advies te dienen, “noch in enige andere kwestie aangaande Philips”. Verder seinde Beyen zich altijd vrij te voelen om Otten of de autoriteiten de waarheid te zeggen en liet hij weten heel goed zelf te kunnen bepalen of er een belangenconflict kon ontstaan. Hoe geraakt Beyen was, blijkt uit het feit dat hij afschriften stuurde naar andere leden van de directie en naar president-commissaris Anton Philips. Otten bond haastig in.¹⁶⁶

Uit alles blijkt dat Beyen wat Philips betreft in Londen bewust een positie op de achtergrond innam die zijn onafhankelijke oordeel als financieel adviseur van de regering niet aantastte. Natuurlijk ging de toekomst van het concern hem ter harte, maar dat uitte hij indirect, in de informele sfeer van zijn contacten met de Nederlandse bestuurders. In die positie was hij voor Philips van grote waarde omdat hij de directie in New York realiteitszin bijbracht. De manier waarop hij de concern top liet weten dat ze op een te hoge toon sprak, moet de onderneming ten goede zijn gekomen.

IV NIEUWEREELD (1940-1952)

3 PLANNEN MAKEN VOOR HET NAOORLOGSE NEDERLAND EN EUROPA

MAATSCHAPPELIJK ONDERNEMEN BIJ UNILEVER

Zijn broodheer Unilever leverde Beyen minder kopzorgen op dan Philips. De Brits-Nederlandse multinationale onderneming, die net als Philips vestigingen had in vijandelijk en neutraal gebied, stond meer ontspannen coöperatief tegenover de maatregel van de regering in ballingschap. Het feit dat de leiding van Unilever in Londen zat, terwijl de top van Philips in New York was neergestreken, vergemakkelijkte de communicatie. Beyens rol als financieel adviseur van de Nederlandse regering en als betrokkene bij de uitvoering van Koninklijk Besluit A1 leverde wat Unilever aanging problemen op.¹⁶⁷

De verhoudingen tussen Unilever House (het Londense hoofdkwartier van het concern) en Stratton House waren hartelijk. Rijkens en Beyen kregen als respectievelijk vice-voorzitter en lid van de Londense Board of Directors van Unilever Ltd. alle gelegenheid het Nederlandse koningshuis en de regering in ballingschap met hun concern in contact te brengen. Bei den ontvingen Bernhard in het voorjaar van 1942 tijdens het bezoek van de prins aan de Unilever-vestiging in Port Sunlight. En ze waren ongetwijfeld gangmakers bij het organiseren van de tentoonstelling van oude kaarten en prenten in Unilever House ter ondersteuning van het *Welfare Committee* voor de Nederlandse strijdkrachten. De expositie werd half mei 1942 door de prins geopend in gezelschap van Gerbrandy en enkele ministers. Koningin Wilhelmina zou de expositie later bezoeken. Unilever doneerde daarnaast flink voor het goede doel.¹⁶⁸

Beyen kreeg binnen de Board de financiën van het concern onder zijn hoede. Hij werd bovendien voorzitter van de Unilever Savings Bank en voorzitter van drie commissies die de pensioenfondsen van de onderneming van advies dienden. Tijdens elke zitting van de Board waar hij aanwezig was, rapporteerde Beyen over Unilevers financiële positie. Verder werd hij voorzitter van het 'Overseas Committee', dat de leiding had over de Unilever-zaken in Overzeese gebieden, vooral in Zuid-Amerika.¹⁶⁹

Dit mogen in het algemeen verantwoordelijke functies zijn geweest, die in lijn lagen met Beyens bancaire achtergrond, maar Unilever was méér voor hem. De overstap naar deze multinationale onderneming deed Beyen, nog afgezien van de oorlogen zijn verblijf in Londen, in een nieuwe wereld belanden. Natuurlijk was het internationaal georiënteerde bedrijfsleven hem niet onbekend. Ook de bezieling die van een man als Rijkens kon uitgaan, kende hij uit de contacten met Anton Philips.

Het nieuwe bij Unilever was de manier waarop de leiding zich verantwoordelijk voelde voor de samenleving, in het belang van diezelfde onderneming. De ervaring met de crisis van de jaren dertig was daar niet vreemd aan geweest. Het idee van de familieonderneming had plaatsgemaakt voor de veel ruimere "corporate conception, the owner-manager being replaced by the professional manager with different notions of his responsibility". In de ogen van de nieuwe leiders was de wereld buiten hun onderneming nauwelijks minder belangrijk dan de onderneming zelf. Deze gewijzig-

IV NIEUWE WERELD (1940-1952)

de opvatting was gebaseerd op de groeiende overtuiging dat de welvaart van een onderneming onafscheidelijk verbonden is met de welvaart van de samenleving als geheel. "If society is prosperous and stable, business has the chance of being prosperous and stable; conversely the quality and therefore the prestige of a business are things of consequence far beyond the confines of the business itself."¹⁷⁰

Het was een zienswijze die de maatschappelijk geïnteresseerde internationale bankier Beyen aansprak. Hij was sinds hij zich eind jaren twintig in economie en conjunctuur had verdiept, tot soortgelijke conclusies gekomen.¹⁷¹ De rol van een concern-directeur veranderde door deze nieuwe kijk op ondernemen ingrijpend. Meer dan ooit voelde de Unilever-leiding zich betrokken bij algemene economische en sociale problemen en ze zou in toenemende mate verantwoordelijkheden buiten het bedrijf op zich nemen.¹⁷² De oorlog met al zijn maatschappelijke gevolgen was voor dit type bestuurders natuurlijk een uitdaging van de eerste orde.

Rijkens was bij uitstek de verpersoonlijking van deze nieuwe generatie captains of industry, en Beyen was zijn trouwe medestander. Dat bleek in Londen op verschillende momenten. Zo stond Beyen Rijkens ter zijde toen deze in samenwerking met onder anderen het kersverse hoofd van de regeringsvoorlichtingsdienst, de van de Volkenbond afkomstige A. Pelt, in de zomer van 1940 het Londense weekblad *Vrij Nederland* oprichtte. Het blad moest volgens Rijkens en Pelt losstaan van de regering; het bedrijfsleven zou daar borg voor staan. De organisator Rijkens zorgde ervoor dat er een maatschappij werd opgericht die het blad zou uitgeven: The Netherlands Publishing Company, waarvan hij zelf president-commissaris werd. Het benodigde kapitaal van tienduizend Britse pond kwam van grote Nederlandse ondernemingen. Unilever nam voor tweeduizend pond deel, en Beyen boorde bij Philips eenzelfde bedrag aan. Mede-initiatiefnemer M. van Blankenstein, de befaamde vroegere diplomaatiek correspondent van de *Nieuwe Rotterdamse Courant*, werd hoofdredacteur.¹⁷³

Tussen Van Blankenstein en Beyen groeide een hechte en langdurige, op intellectuele verwantschap gestoelde, vriendschap, en de 'dagbladdiplomaat' was vermoedelijk de enige journalist die bij de 'bankdiplomaat' in hoog aanzien stond. Voor Beyen was Van Blankenstein een van de zeldzame mensen "met wie te spreken altijd interessant is, altijd stimulerend, altijd leerzaam".¹⁷⁴

TOEKOMSTVERKENNINGEN

De succesvolle start van het Londense *Vrij Nederland* in augustus 1940 bleef niet onopgemerkt in de ballingengemeenschap. Een vertegenwoordiger van generaal De Gaulle benaderde Unilever met een verzoek voor financiële hulp om een weekblad voor uitgeweken 'Vrije Fransen' op te zetten. Het werd afgewezen wegens het propagandakarakter en de wankele economische basis van het plan. Maar Rijkens en Beyen zorgden er wel voor dat het concern duizend pond bijdroeg aan het project om in Londen een onafhankelijk Frans maandblad, *La France Libre*, op te richten. Bij het initiatief was onder anderen de socioloog/historicus/filosoof/journalist Raymond Aron

IV NIEUWE WERELD (1940-1952)

betrokken, die politieke analyses en kronieken voor het blad zou schrijven. De vloeiend Frans sprekende Beyen hield – zijn verlangen naar boeiend en hoogstaand internationaal gezelschap zal daar niet vreemd aan geweest zijn – regelmatig contact met de redactie. Hij leerde er economisch redacteur Robert Marjolin kennen, die in de jaren vijftig van Franse kant de onderhandelingen voor het Verdrag van Rome zou leiden en die daarna tien jaar vice-president van de Europese Commissie zou worden. Toen in 1941 voor het blad een *limited company* werd gevormd, werd Beyen een van de commissarissen.¹⁷⁵

La France Libre voorzag voor Beyen in nog een behoefte. Het blad verschafte hem een uitlaatklap voor de ideeën over economie en maatschappij die de oorlog bij hem losmaakte. In de artikelen die hij gedurende de eerste Londense oorlogsjaren voor *La France Libre* schreef, ontwikkelde hij zijn gedachten verder over de toekomst van het internationale economisch stelsel, over Europa en over het sociale vraagstuk. Ze borduurdert voort op de gedachten die hij daarover in de jaren dertig had gevormd en zouden de leidraad zijn voor latere studies over de naoorlogse situatie. Van de lijnen die Beyen in die eerste aanzetten trok, zou hij niet meer afwijken.

Al in de eerste nummers van *La France Libre* betoogde hij dat er verbeelding nodig was, “une grande conception qui nous aidera à reconstruire l’Europe, une Europe meilleure, plus stable, sans crises et scandales, mais surtout sans misère générale, ni Etat totalitaire”. De grote naoorlogse economische problemen zouden “une idéologie nouvelle” vergen, en de tijd was nu al aangebroken (Beyen schreef dit in november 1940) om die ideologie vorm te geven, opdat de naoorlogse wereld werkelijk vrij, welvarend en gelukkig zou zijn.¹⁷⁶ Dat zou een nieuwe economische politiek nodig maken die onvermijdelijk in de richting van “l’économie dirigée” zou gaan. Van het grootste belang was dat er een duidelijk doel zou worden gesteld, en dat was volgens Beyen “un but social, simple et bien défini”.¹⁷⁷ De wederopbouw moest erop gericht zijn de arbeiders weer werk te geven, waaraan het in het interbellum had ontbroken. Immers, de moderne wereld is de wereld van de massa’s, en opdat het een wereld van gelukkige massa’s wordt, is het belangrijk dat de massa’s zich erkend, gerespecteerd voelen, zo betoogde Beyen.¹⁷⁸

De naoorlogse economie zou er dus op gericht moeten zijn de slag tegen de werkloosheid te winnen. Dat kon, aldus Beyen, alleen door het productieritme in de hand te houden. Het mondiale productieapparaat mocht zich niet zo ongebreidel ontwikkelen dat het, net als in het interbellum, de conjunctuur de afgrond in stuurt. Hiertoe waren internationale afspraken onontbeerlijk. Staten “qui sont plus ou moins de la même famille économique”, moesten zich in groepeeren organiseren, waarbinnen samenwerking op politiek, monetair en economisch gebied plaats zou hebben om te vermijden dat zich belangenconflicten voordeden. Tussen de verschillende groepen van staten die zo op de wereld zouden ontstaan, moesten economische en handelsakkoorden worden gesloten met als doel de regulering van uitbreiding van het productieapparaat.¹⁷⁹

IV NIEUWE WERELD (1940-1952)

Beyens opvattingen en geschriften drongen door tot het Britse buitenlands-politieke establishment. Hij kreeg de uitnodiging begin 1941 voor het prestigieuze Royal Institute of International Affairs in Chatham House te spreken over “The financial and economic rehabilitation of Europe after the war”. Bij deze gelegenheid onderbouwde hij op psychologische wijze zijn centrale idee dat na de oorlog het welzijn van “the masses” de hoogste voorrang verdiende. Deze zouden in staat moeten worden gesteld in de eerste plaats weer “self-respect” en verder “hope of a better future” te ontwikkelen. Want die essentiële ingrediënten voor een vitale samenleving waren in het interbellum met de massale en langdurige werkloosheid verloren gegaan. Ze hadden plaatsgemaakt voor “bitter disappointment”, ondanks de sociale en medische vooruitgang en ondanks het toenemen van politieke vrijheden, die er ook waren geweest.¹⁸⁰

Hoe kon deze negatieve psychologische gesteldheid worden doorbroken? Volgens Beyen door werk te creëren. En dan niet via “the negative solution”, zoals in de Sovjet-Unie en Duitsland toegepast, met inefficiënt werken onder staatscontrole, want dit zou slechts socialisme in de zin van “a colourless collectivism” opleveren. Het regime in Duitsland had naar Beyens mening wel de moed gehad in te zien dat de oplossing van het werkloosheidsvraagstuk boven alles ging, al had men door te kiezen voor de niet-economische productie van de oorlogsvoorbereiding een gemakkelijke weg gekozen. Het winstprincipes kon een uitweg bieden, maar mocht niet het enige baken zijn bij het scheppen van werkgelegenheid. Beyens slotsom was derhalve dat er een compromis moest worden gevonden: de werking van de economie moest zo vrij mogelijk worden gelaten, maar ze moest tegelijkertijd wel ondergeschikt zijn aan de “general aims we are after and the general goal we have in view”. Er waren naar zijn mening wederopbouwplannen nodig die de massa’s duidelijk zouden maken dat alle inspanning zich zou richten op verbetering van hun lot.¹⁸¹

LUNCHBIJENKOMSTEN MET PRINS BERNHARD

Beyens ‘toekomstverkenningen’ stonden niet op zich zelf. Zoals altijd publiceerde hij graag over de dingen die hem bezighielden, en hij was in die tijd op verschillende fronten in de weer met de wederopbouw van Nederland en Europa. Paul Rijkens en prins Bernhard waren ook in dit opzicht zijn wapenbroeders.

Beyen en Rijkens hadden samen met lord Jowitt, de Britse Solicitor General (onderminister van Justitie), een ‘dining-club’ opgericht, waar een twintigtal Britten, Amerikanen en Nederlanders – vaak op het niveau van ministers en ambassadeurs – over politieke en economische onderwerpen spraken.¹⁸²

Maar het inspirerends voor Beyen waren de besloten lunchbijeenkomsten die vanaf begin juni 1940 onder voorzitterschap van de prins maandelijks in het luxe Claridge’s Hotel aan Brook Street, niet ver van Stratton House, werden gehouden.¹⁸³ Daar spraken in wisselende samenstelling een selecte groep prominente zakenlieden en een keur vooraanstaande politici en militair – ‘notabelen’, volgens Beyen¹⁸⁴ – vrijuit over de naoorlogse situatie.

IV NIEUWE WERELD (1940-1952)

Beyen en Rijkens waren stevast van de partij, en Posthumus Meyjes trad op als rapporteur. Ook andere grote bedrijven waren goed vertegenwoordigd in het gezinsgezinschap, dat niet meer dan vijftien deelnemers telde: Shell door J.B. Aug. Kessler en J.M. de Booy, Organon door S. van Zwamburg en Philips door Otten – als deze in Londen verbleef. Volgens Rijkens heeft de prins “altijd uitstekend aangevoeld dat bedrijfsleven en overheid kaars en pen moeten zijn, en niet kaars op pen en pen”.¹⁸⁵ In dat licht bezien was het niet verwonderlijk dat van politieke zijde jhr. O.C.A. van Lidde de Jeur aan het beraad deed nam. De liberale politicus, die later in Londen nog minister van Oorlog zou worden, wortelde in het bedrijfsleven en had als minister van Waterstaat in het tweede en derde kabinet-Colijn een zakelijke aanpak voorgestaan.¹⁸⁶ Daarnaast was ‘de politiek’ – misschien is het beter te spreken van het landsbestuur – vertegenwoordigd door de vice-president van de Raad van State, jhr. F. Beelaerts van Blokland. De meeste deelnemers hadden goede banden met het hof. Zo ook de militairen aan de luchttafel, luitenant-kolonel H.J. Phaff en generaal-majoor W.C.M. de Jonge van Elmeest, die onder andere adjudant van Wilhelmina waren. De prins was echter “de centrale figuur”.¹⁸⁷ Als hij er eens niet bij was, was, volgens Beyen, “het leven eruit”.¹⁸⁸

Het gaat te ver dit gezinschap als een ‘schaduwkabinet’ te betitelen, maar het had er veel van weg. Waar binnen het kabinet-De Geer het defaitisme hoogtij vierde en een hel der toekomstperspectief ontbrak, waar in de kabinetten-Gebrandy onderlinge conflicten aan de orde van de dag waren, en waar gedurende de hele periode van regeren in ballingschap de gespannen relatie met het staatshoofd een constante factor was, werden in het Claridge’s de contouren geschetst van een nieuw Nederland in een nieuw Europa. En de prins zorgde er wel voor dat de koningin op de hoogte werd gebracht.¹⁸⁹

SAMEN MET DE BRITTEN

De gespreksonderwerpen waren in het algemeen op Beyens lijf geschreven. Toekomstige handelsbetrekkingen, internationale economische samenwerking en werkloosheid waren gesneden koek voor hem. Zijn inbreng was derhalve groot. Hij zette op 1 april 1941 de toon in het debat over de naoorlogse handelsrelaties door met kracht te betogen dat Nederland zich, net als de Belgische regering in ballingschap, met volle overtuiging bij Engeland moest aansluiten. Dat binnen het kabinet een stroming bestond die zich onafhankelijk tegenover de Britten wilde opstellen, was volgens hem economisch noch politiek verstandig. Hij zag er niets vernederends in te erkennen dat Groot-Brittannië een bijzondere positie had verworven – als vrijwel de enige overgebleven strijdende natie in de oorlog tegen Duitsland.¹⁹⁰

In een latere bespreking zou Beyen nog wel opmerken dat de Nederlander er in zijn contact met de Brit voor moest oppassen te denken dat de Nederlanders en Engelsen gelijk zijn. De Brit is er immers van overtuigd dat hij in vele opzichten anders is dan andere Europeanen. Daar kwam volgens Beyen bij dat de Britse kennis van het conti-

IV NIEUWE WERELD (1940-1952)

nent uiterst beperkt is, wat voorlichting noodzakelijk maakte.¹⁹¹

Op een andere bijeenkomst stelde hij voor na de oorlog bin nen kleine groepen landen economische orde op zaken te stellen – economische wereldconferenties hadden niet gewerkt, was zijn ervaring uit het interbellum – en dan te beginnen met de, overzichtelijke, monetaire en financiële kant. Groepsvorming met Duitsland was voor Nederland natuurlijk uitgesloten; een financieel verbond met Engeland was echter wel degelijk mogelijk, aldus Beyen. De toekomstige politiek moest volgens hem echter bovenal in het teken staan van werkloosheidsbestrijding, want dat was het centrale internationale probleem dat allereerst moest worden opgelost, zo hadden de jaren dertig geleerd. Het gezelschap grote ondernemers aan tafel zou dit als overtuiging moeten uitspreken.¹⁹²

Beyens woorden hadden effect, en de lunchpartners zouden zich in twee achtereenvolgende samenkomsten bezighouden met de vraag hoe werkgelegenheid kon worden geschapen en in stand gehouden. Uitgangspunt was een nota van Beyen en Posthumus Meyjes, die een internationale oplossing voorstond via, opnieuw, groepsvorming van landen. Bij handelspolitiek overliep “zal de wederzijdse bevordering van werkgelegenheid met bescherming van den historisch verworven levensstandaard een der voornaamste momenten moeten worden”. Een nationale oplossing van het probleem was immers, zeker voor kleine landen, “haast onmogelijk”. Internationale economische samenwerking was bovendien geboden omdat de economische wetenschap in de vers te verte nog niet in staat was de politieke leidende instrumentarium te verschaffen voor een praktische aanpak van de conjunctuurschommelingen – de grote oorzaak van massale werkloosheid –, die per definitie niet bij de nationale grenzen ophouden. Overheden moesten hier voorlopig samen en in overleg met de industrie hun weg zoeken. Daarbij moest voorop staan het vermijden van pieken en dalen in de productie, zodat die zich gemakkelijk over een lange periode kon ontwikkelen. Als uitval van werkgelegenheid niet te vermijden was, dan moesten openbare werken die opvangen. Wel moesten die beter zijn georganiseerd dan in de jaren dertig, aldus de auteurs, van wie Beyen bij het laatste punt zijn slechte ervaringen met het Werkfonds 1934 niet was vergeten.¹⁹³

Het stuk kon niet alle deelnemers overtuigen. Vooral de grote rol van de overheid en de planningsgedachte die uit het rapport naar voren kwamen, riep kritiek op, onder anderen van Kessler van Shell. Anderzijds vond Rijkens het document van Beyen en Posthumus Meyjes zo helder en compleet dat hij er niets meer aan toe had te voegen.¹⁹⁴

Kort daarop, in september 1941, bleek Beyen optimistisch over de kans op een internationale regeling van het werkloosheidsvraagstuk. De oorlog kon wat dat betreft een gunstige uitwerking hebben. Kern van zijn oplossing was steeds geweest een zodanige ontwikkeling van de omvang van het productieapparaat te berekenen dat de werkgelegenheid daar gelijke tred mee kon houden. Tot nu toe was dit op internationale schaal onhaalbaar gebleken. Maar de tijden waren veranderd: “Ik acht zulks mogelijk,

IV NIEUWE WERELD (1940-1952)

voor het eerst in de geschiedenis der mensheid, omdat men na den oorlog gedwongen zal zyn de reconstructie der wereld internatiionaal te regelen." Dat zou ook inhouden dat het gedeelteleijk vernieuwde productieapparaat opnieuw moet worden opgebouwd, een taak "die door de overheid van verschillende staten in onderling overleg en met de hulp van de georganiseerde industrie moet worden vervuld". Daar zou een voorbeeldwerking van kunnen uitgaan. "Het is wenschelyk, dat uit de ervaring van die reconstructiejaren geleerd wordt, hoe men een organisatie kan opbouwen, die na de reconstructie de regeling van de uitbreiding van het productieapparaat kan blyven behandelen." Beyen dacht daarbij aan "een nationale organisatie, eventueel in groepsverband, met een internationale superstructuur".¹⁹⁵

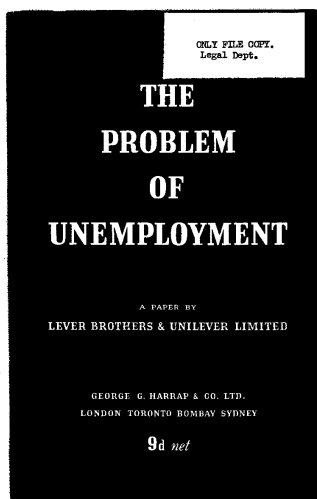
BESTRIJDING WERKLOOSHEID ALS BASIS VOOR NIEUWE WERELD

Intussen was de "sociale ondernemer"¹⁹⁶ Rijckens – ongetwijfeld geïnspireerd en overtuigd door Beyens visie – op een idee gebracht. De maatschappelijke betrokken top van Unilever maakte zich op voor een intern debat over de naoorlogse problemen en lieten eigen studie uitvoeren naar het vraagstuk van de werkloosheid.¹⁹⁷ Het lag voor de hand dat Beyen de centrale man van dit project werd. De publicatie die daaruit voortkwam, kreeg als titel *The Problem of Unemployment* en werd als 'paper' van Unilever gepubliceerd. Een auteur werd niet vermeld, maar het is zonneklaar dat dit Beyen was. Hij schreef de eerste versie in het huis buiten Londen, dat hij met het gezin Posthumus Meyjes deelde.¹⁹⁸

"Geïnspireerd door de theorieën van Keynes"¹⁹⁹ presenteerde Beyen een samenhangend beeld van de oorzaken van werkloosheid en gaf hij een aanzet tot oplossingen. Hij hanteerde als uitgangspunt dat economischepolitiek moest worden beoordeeld op haar bijdrage aan een betere sociale orde – en hij was daarmee nog een graadje radicaler dan in de lunchgesprekken met prins Bernhard. Falde economische methoden op dat punt, dan deden ze niet. Want de wereld smacht teniet zozeer naar "a new economic order", maar naar "a drastic improvement of social conditions". "Some-thing new" was nodig, want terugverlangen naar de vooroorlogse periode, zoals na de Eerste Wereldoorlog gebeurde, deed niemand. Daarvoor was massale werkloosheid te veel "the major social and moral disease of the pre-war world" geweest. De belangen van industrie en samenleving waren hier fundamenteel identiek, stelde Beyen in overeenstemming met zijn opvattingen van vóór de oorlog. Een gestage stijging van de levensstandaard is immers in het voordeel van de industrie, net als het uitblijven van arbeidsconflicten en een goede sociale zekerheid – een gedachte die de leiding van Unilever zich al eerder had eigengemaakt.²⁰⁰

De heftige schommelingen in kapitaalinvesteringen die het moderne productieproces kenmerken, wees hij als werkelijke oorzaak van werkloosheid aan. Dáár moest een succesvolle aanpak beginnen, niet door grootscheepse centrale planning, maar vooral door zelfdiscipline van de bedrijven en het sluiten van internationale overeenkomsten. Een dwingend organisatie van de hele industrie was uitgesloten.

IV NIEUWERELD (1940-1952)



De door Beyen geschreven Unilever-brochure over de aanpak van de werkloosheid.

De ze zou immers tot het corporatisme van totalitaire staten leiden, en dat zou het nationale karakter geweld aandoen en de gewone burger afschrikken – verwerpelijk dus. De overheid moest met haar monetaire en begrotingsmiddelen indirecte controle over het economische leven uitoefenen, en zodanig het bedrijfsleven tot actie prikkelen.²⁰¹

De overheid moest haar wapens anti-cyclisch inzetten, niet alleen als de depressie een feit was, maar al tijdens de beginperiode van een hoogconjunctuur, zo betoogde Beyen, troevan aan de ‘pre-keynesiaanse’ visie uit zijn niet-gepubliceerde manuscript van begin jaren dertig. Daarbij moesten de “substantial ups and downs in general employment” dienen als duidelijkste indicator van economische ontwikkelingen, omdat die hun weerslag op het hele proces zouden doen voelen. Werkgelegenheid en niet de productie zelf moest het onderwerp van naoorlogse overheidscontrole zijn.²⁰²

In internationale legde Beyen, zoals van hem verwacht kon worden, de nadruk op de onderlinge afhankelijkheid van landen. Werkloosheidsbestrijding kon geen duurzaam succes worden zonder internationale afstemming van sociale en economische politiek. Monetaire en economische akkoorden moesten de handel tussen landen vergroten en “the shackles of bilaterality” verbreken. Het kon volgens hem niet zo zijn dat omwille van nationale sociale vooruitgang de internationale handel werd beperkt. Juist multilaterale handel zou landen helpen aanpassingen gericht op verruiming van de werkgelegenheid door te voeren.²⁰³

Beyen was zich verder bewust van het ingewikkelde vraagstuk van de verschillen

IV NIEUWE WERELD (1940-1952)

in levensstandaardensociale ontwikkeling in verschillen de landen. Protectie moest vermeden worden, zeker ten opzichte van “backward countries”, wat later ‘ontwikkelingslanden’ zouden worden genoemd. Hij lanceerde in de Unilever-brochure over werkloosheid het idee voor alomvattende regelingen voor grondstoffenprijzen dan die van vóór de oorlog. Hij bepleit teorganisaties waarin grondstoffenproducenten, industrie en consumenten voor hun belangen zouden kunnen opkomen. Het sluiten van grondstoffenakkoorden zou de ongewenste grote fluctuaties in de productie en de prijsvorming moeten tegengaan. Dit zou in het belang zijn van zowel de grondstoffenlanden als van de industrielanden, waar het een regulerend effect op de productie zou hebben en versoringen van de werkgelegenheid kon helpen uitbannen. Bovendien moest het inkomen van grondstoffenlanden economisch achtergebleven landen worden verhoogd en op peil gehouden ter wille van de stabiliteit van de industriële productie in de rest van de wereld. Door de verdere economische ontwikkeling en geleidelijke industrialisatie van deze landen zouden de markten voor industriegoederen zich uitbreiden en zou de industriële structuur van de industrielanden zelf zich aanpassen.²⁰⁴

Deze voor die tijd vooruitstrevende ideeën, die ook in de jaren daarna hun actualiteit niet zouden verliezen, maakten indruk. Behalve door de inhoud van de Unilever-publicatie zelf, kwam dit doordat deze op vruchtbare bodem viel. Eind 1942 was in Londen namelijk het eerste rapport van een commissie onder voorzitterschap van sir William Beveridge verschenen, waarin aan de Britse regering baanbrekende voorstellen werden gedaan om de sociale zekerheid te moderniseren. Een van de voorwaarden voor een nieuw sociaal stelsel was volgens Beveridge c.s. het uitbannen van massale werkloosheid. Verder moesten er een nationale aanpak voor de volksgezondheid komen (National Health Service) en inkomens toeslagen voor gezinnen. In het daarop losgebarsten debat kon *The Problem of Unemployment* zodoende maximale aandacht krijgen. De Unilever-top was zich hier zeer van bewust en liet niet na in het voorwoord van de studie een duidelijk verband met Beveridge's ideeën te leggen.²⁰⁵ Deze lijn werd doorgezet tijdens een toelichting die Unilever twee dagen voor publicatie voor economische redacteurs van leiden de dag- en weekbladen hield. De voorzitter van de Board, Geoffrey Heyworth, en Beyen betoogden bij die gelegenheid dat Unilever met het plan om de toppen en dalen van de conjunctuur af te vlakken een manier had gevonden om het Beveridge-rapport zijn goede werk te laten doen.²⁰⁶

Op de dag van publicatie, vrijdag 22 januari 1943, maakten vrijwel alle Britse kranten melding van de Unilever-ideeën, die in de meeste gevallen direct van commentaar werden voorzien. De toon daarvan was overheersend positief. De studie was de belangrijkste en nuttigste bijdrage aan de economische discussie die sinds decennia van de kant van de industrie was verschenen, aldus *The Manchester Guardian*, die de studie als een aanvulling op het Beveridge-rapport beschouwde.²⁰⁷ De commentator van *The Times* zag het plan als tegengif voor recente conjunctuurtheorieën die al het heil verwachtten van onderconsumptie en monetaire maatregelen.²⁰⁸ En *The Financial*

IV NIEUWE WERELD (1940-1952)

Times vond dat de studie de grootste aandacht verdiende, niet alleen wegens de constructieve voorstellen, maar ook wegens de erkenning van de problemen die het bereiken van het doel in de weg staan. Met het principe van het reguleren van productieve activiteiten is volgens de ze krant niets mis, maar hoe kan het in de praktijk worden gebracht?²⁰⁹

Hoewel het Unilever-plan tegen de werkloosheid niet bedoeld was om massaal te worden verspreid – in eerste instantie werden 5500 exemplaren gedrukt – bleek de vraag al snel zo groot dat de Board besloot een commerciële uitgever in de arm te nemen. In de loop van maart verscheen een eerste druk van 15.000 exemplaren. Ook elders in de wereld trok de studie aandacht. Belangstelling in de Verenigde Staten, Canada en Zweden leidde tot verzoeken om ook daar tot publicatie over te gaan.²¹⁰

Als ‘ideoloog’ en als auteur kreeg Beyen van de Board van Unilever de taak het plan in verschillende concenteringen uit te leggen aan het management en overige werknemers. Hij deed dat met succes. Vooral de wijze waarop hij de bijeenkomsten voorzat en op vragen reageerde, oogstte waardering. Beyen zelf vond de tour langs Unilever-vestigingen een interessante ervaring. Hij was verrast door de grote belangstelling en prees het niveau van de discussie.²¹¹

De brochure bracht Beyen ook in contact met Beveridge, die wegens zijn rapport inmiddels een bekende Brit was geworden en later beschouwd zou worden als de vader van de Britse verzorgingsstaat. Beyen zocht hem op aan de Universiteit van Oxford. Daar zal ongetwijfeld zijn gesproken over de door Beveridge in een brief aan Unilever-topman Heyworth geuite twijfel of de voorstellen voldoende waren om massawerkloosheid tegen te gaan.²¹² Beyen zal zijn gesprekspartner bij die gelegenheid op het grote belang van internationale samenwerking hebben gewezen, want daar schoot Beveridge volgens hem tekort. Dat had naar zijn mening alles met Keynes te maken, die een grote invloed op Beveridge uitoefende. Want hoezeer Beyen de briljaan te Brit ook bewonderde, hij vond dat Keynes in economisch opzicht te nationalistisch dacht.²¹³

‘STUDIE-GROEP VOOR RECONSTRUCTIE PROBLEMEN’

De in internationale verbanden denkende Beyen kreeg een nieuwe gelegenheid om zijn visie uit te dragen. De dynamische Rijkens had namelijk nog een initiatief genomen dat op de toekomst was gericht en waar Beyen vanaf het begin bij betrokken was, mogelijk zelfs als mede-animator²¹⁴: de oprichting van de zogeheten Studie-Groep voor Reconstructie Problemen. Deze moest zich uitspreken over onderwerpen die van belang zouden zijn voor de wederopbouw van het naoorlogse Nederland. Het ging met name om economische, sociale, culturele en staatkundige vraagstukken, “welke, onder den invloed van de versnelde evolutie der tijden en gestimuleerd door den oorlog, misschien in een nieuw licht dienden te worden beschouwd”. De verhouding van Nederland met andere landen was hier nadrukkelijk inbegrepen.²¹⁵

De Studie-Groep kwam begin 1941 tot stand en bestond aanvankelijk uit 22 men-

IV NIEUWE WERELD (1940-1952)

sen (later uitgebreid tot 37). Het secretariaat werd vanuit Unilever House gevoerd, waar het idee in zekere zin ook geboren was. Rijkens werd voorzitter, prins Bernhard erevoorzitter en Beyen (prominent) lid, net als de vice-president van de Raad van State, F. Beelaerts van Blokland, ambassadeur Michiels van Verduynen en Beyens vriend Posthumus Meyjes. Deze ‘inner circle’ bepaalde de onderwerpen en stelde de commissies samen. Bij de onderzoeken brachten tientallen in Londen verblijvende Nederlanders hundeskundigheid in. Onder hen waren zakenlieden, ambtenaren en militairen.²¹⁶ Het is geen toeval dat zich onder de leden van de Studie-Groep veel deelnemers aan de wekelijkse bijeenkomsten met prins Bernhard bevonden. Deze lunches, waarvan Rijkens en Beyen de gangmakers waren, hadden de weg gebaad voor verdere toekomststudie.

De regering-Gerbrandy nam een tweeslachtige houding aan tegenover het initiatief. De geoliede machine die de Studie-Groep was, contrasteerde met het gebrek aan coördinatie op kabinetsniveau bij ideeënvorming over de naoorlogse situatie. Ze was daarom welkom, maar wekte ook irritatie op. Aanvankelijk steunde de minister-president het plan. Maar na kritiek in het kabinet verbood hij ambtenaren medewerking te verlenen aan het werk van de commissies, iets wat al spoedig onhoudbaar bleek. De Studie-Groep werd ervaren als inmenging in het regeringsbeleid, zoals eerder de prijselijke lunches vanuit Stratton House met enig wantrouwen werden gezien. Uiteindelijk zou Gerbrandy alle rapporten toegestuurd krijgen.²¹⁷

Net als tijdens de werklunches onder leiding van prins Bernhard in het Claridge's was Beyen ook in de Studie-Groep voor Reconstructie Problemen de grote ideeëngeroot. Hij was voorzitter en lid van vele commissies.²¹⁸ De onderwerpen waren hem vertrouwd. Zo kwam in maart 1943 onder Beyens leiding een rapport tot stand over ‘economische groepsvorming’, dat nauw aansloot bij wat hij eerder in *La France Libre* had geschreven en tijdens de lunches met prins Bernhard ter tafel had gebracht.²¹⁹

Uitgangspunt was dat de oorlog indringend had aangetoond dat de wereld alleen voor politieke, economische en sociale catastrofes kon worden behoed als de gedachte werd losgelaten “dat men den dingen hunnen natuurlyken loop moet laten”. “Men moet organiseren, nationaal en internationaal”, en de “internationale saamhoorigheid” die in deze oorlog was ontstaan, moest daarbij helpen. Dat betekende niet dat de verschillen tussen landen hun belang verloren zouden hebben. In tegendeel. “Politiek en economisch kan een internationale organisatie slechts levensvatbaar zijn, als zij met deze verschillen rekening houdt.” Wel moest zo’n organisatie worden opgebouwd uit groepen landen die “organisch tezamen behoren”.²²⁰

Een economische landengroep was volgens Beyens rapport bedoeld om het verkeer tussen de leden van die groep te bevorderen, niet om de economische betrekkingen met landen die buiten de groep waren gebleven, te belemmeren. Het ging erom dat “de kluisters, waarin het wereldverkeer door den oorlog en door hetgeen aan den oorlog voorafging is geslagen, tusschen bepaalde en met elkander verwante landen, gemakkelijker te slaken [los te maken – whw] zijn dan tusschen landen, waar een zoo-

IV NIEUWE WERELD (1940-1952)

danige verwantschap voorloepig niet in voldoende mate aanwezig is”.²²¹

Voor Nederland betekende economische groepsvorming een breuk met de vooroorlogse politieke beginselen en traditie, die onafhankelijkheid hadden gecreëerd. Dat kon in een internationale omgeving waar vrij handels- en geldverkeer nog mogelijk was, een acceptabele keuze zijn geweest, in de naoorlogse situatie zou het land evenwel zijn plaats moeten vinden in internationale regelingen die het economische verkeer gelukkig weer vrij zouden maken. Het moest zich nu aansluiten bij landen waarmee het zich verwant voelde, maar er tegelijkertijd voor waken dat er van elkaar afgesloten blokken ontstonden. Overeenkomstig de gehele wereldconstellatie van dat ogenblik, in lijn met de politiek van minister van Buitenlandse Zaken Van Kleffens²²² en niet los te zien van haar verblijf in Londen, zag de commissie een “Atlantische groep” ontstaan, waarin Nederland zou samenwerken met Groot-Brittannië, België, Scandinavië en Frankrijk. Hoewel Nederland geografisch deel uitmaakte van het Europese continent, was het geen continentale mogendheid, onderstreepte het rapport. Nederland had als doorvoerland, exporteur en afnemer van landbouw- en industrieproducten weliswaar groot belang bij nauwe banden met zijn ‘achterland’ en de grote rol die Nederlandse handelsbanken in dat gebied hadden, moest ook niet worden weggecijferd. Toch moest het zich niet bij een continentale groep aansluiten. Dit zou een ongewenste verlegging van de Nederlandse economische structuur betekenen, meende de commissie-Beyen.²²³ In de “Atlantische groep” is Nederland met zijn handel, scheepvaart en overzeese gebiedsdelen “een belangrijke factor”. In een continentale groep zou het land wegzakken. Dan zou de nadruk liggen op de productiecapaciteit, en die valt nu eenmaal in het niet tegenover die van het continent. “Nederland blyve een voorpost van de Westersche wereld op het Continent.”²²⁴

De gezichtspunten in het rapport liepen parallel aan die welke Beyens vriend M. van Blankenstein in hoofdartikel en voor het Londense *Vrij Nederland* in de zomer van 1942 naar voren had gebracht. “Onze wenschen, gevoelens en verwachtingen gaan over het water. Engdand, Amerika, Canada staan ons nader dan Midde- of Oost-Europa”, en “Verwerpen moeten wij een Pan-Europeesche eenheid als belangsgemeenschap tegenover de rest van de wereld”, zo werd betoogd.²²⁵

Ademde het verslag van Beyens commissie voor economische groepsvorming geen enkele aandring tot samenwerking op pan-Europese basis, het twee maanden later verschenen rapport ‘De organisatie der Staten-gemeenschap’ sprak nog duidelijker taal. De commissie, waarvan Beyen geen deel uitmaakte, had “volledigheidshalve” ook “het somtijds geopperde denkbeeld onder ogen gezien, dat geheel Europa één statengroep, bv. een ‘Europeesche Federatie’ of een ‘Vereenigde Staten van Europa’ zou vormen”, maar dit denkbeeld bleek “bij geen van de leden” aanhang te vinden. Men vond “de tegenstellingen tussen verschillende delen van Europa te groot, en de homogeniteit van dit werelddeel te gering” om tot zinvolle eenwording over te gaan. En de beoogde Atlantische samenwerking zou er wel eens onder kunnen lijden.²²⁶

De mening van commissielid Van Blankenstein werd kenmerkend breed gedragen. De

IV NIEUWE WERELD (1940-1952)

oorlogssituatie weerspiegelt zich net zo in de adviezen van deze politieke commissie als in die van de economische studiegroep-Beyen.

Het rapport van Beyens commissie was onderwerp van gesprek binnen het Britse ambtelijke apparaat, dat de beschikking had over een Engdstalige kopie. Daar noteerde men en zuinigjes als “interessant” de openlijk uitgesproken wens om Nederland naar het westen te laten kijken in plaats van opgenomen te worden in een of ander continentaal blok. Overigens werd niet heel veel nieuws aangetroffen.²²⁷

VOORZICHTIG MET DUITSE HERSTELBETALINGEN

Het advies in Beyens rapport dat Nederland zich op de Atlantische wereld moest richten, kwam voort uit het idee dat de belangen van Nederland als handelsnatie in het bezit van overzeese gebiedsdelen het beste gedienend zijn met aansluiting bij de overwinnaars van de oorlog. Het kwam niet voort uit de verwachting dat Duitsland door de oorlog economisch financieel zo geruïneerd zou zijn dat het lange tijd geen aantrekkelijke handelspartner kon zijn. Ook was niet in de overweging betrokken dat eventueel aan Duitsland op te leggen herstelbetalingen het land gedurende vele jaren tot een achterblijver in de wereld economie zouden maken, met als gevolg dat Nederland daar voorlopig weinig te zoeken zou hebben.

Wat Beyen betreft zou Duitsland na de oorlog economisch juist niet gewurgd moeten worden. Hij ken de desastreuze effecten op de wereld economie die de langdurige Duitse herstelbetalingen daarvan na de Eerste Wereldoorlog hadden veroorzaakt²²⁸ en pleitte al in een vroeg stadium tegen herhaling daarvan na de Tweede Wereldoorlog.

Beyen deed dat in de Britse Treasury onder andere bij de man die dit onderwerp zeer ter harte ging: John Maynard Keynes, tot wie hij als financieel adviseur van de Nederlandse regering toegang had en die net als hij plannen maakte over de naoorlogse financiële en monetaire wereldconstellatie. De Britse econoom had na de Eerste Wereldoorlog bij de Vredesconferentie van Versailles al indringend gewezen op de verwoestende uitwerking van de aan Duitsland opgelegde verplichtingen en zijn bezorgdheid en kritiek verwoord in het opzienbarende boek *The Economic Consequences of the Peace*. Hij had in 1919 op initiatief van president Vissering van De Nederlandse Bank in Amsterdam overleg gevoerd over een alternatief ‘Versailles’ voor de herbouw van het geteisterde Europa.²²⁹

Half september 1941 vroeg Beyen Keynes de kwestie van de naoorlogse herstelbetalingen niet te lang te laten liggen. Beyen zei zich bij zijn eigen regering sterk te maken voor twee algemene principes: allereerst moesten de herstelbetalingen niet uit het overmaken van geld bestaan, maar uit het leveren van goederen; en ten tweede moesten ze niet langer dan vijf jaar in beslag nemen. Beyens uiteenzetting trof Keynes. Deze vormde direct een werkgroep, want het onderwerp was aan Britse kant tot dan toe niet aan de orde geweest. Twee maanden later liet Beyen aan Keynes weten dat de kwestie niet van de puur legale kant moest worden bekeken, zoals de Fransen in 1918

IV NIEUWEWERELD (1940-1952)



Het Londense Vrij Nederland.

hadden gedaan. Het werkel ij ke belang van de bezet te landen en van de hele wereld lag volgens Beyen in het herstel van Europa als ge zond econ om i s ch g e e l , in staat tot het produceren en consumeren van de materiële welvaart die goed georganiseerde productie kan creëren. Keynes schreef een paar dagen later terug dat hij globaal genomen in dezelfde richting dacht als Beyen. Wel onderschreepte hij dat de situatie er niet gemakkelijker op was geworden door het feit dat nu ook rekening moest worden gehouden met de houding van de Sovjet-Unie. Voorlopig kon er volgens hem echter niet veel anders worden gedaan dan het voorkomen van “unwise, or ill-considered, or ambiguous statements” van staatslieden of propagandafunctionarissen over dit onderwerp.²³⁰

Beyen en Keynes hielden elkaar op de hoogte en zouden hun inspanning beloofd zien. De overwinnaars zouden het verslagen Duitsland niet aan een uitzichtloos, knelend regime van herstelbetalingen onderwerpen. De Duitse econ omie kreeg de gelegenheid haar veerkracht te tonen.

Dat Beyen er niets voor voelde Duitsland te wurgen, bleek eind 1943 opnieuw tijdens een vertrouwelijke discussie op het Royal Institute of International Affairs (Chatham House) tussen Nederlandse en Britse deskundigen over “The problem of Germany”.²³¹ In tegenstelling tot andere deelnemers bleek hij de hoop niet te hebben opgegeven dat de Duitsers nog eens zouden veranderen. De menselijke psyche is immers tot grote veranderingen in staat, en de jonge generatie zou het denken in ge-

IV NIEUWEWERELD (1940-1952)

hoorzaamheid en macht weleens de rug toe kunnen keren. Hoewel Duitsland met alle middelen en militair onder de duim moest worden gehouden, had het volgens hem geen zin dit ook op economisch terrein te doen. "I do not believe in turning them from an industrial into an agricultural State."²³²

Beyen toonde zich in het debat niet bevreesd voor een Duitsland dat het Europese continent zou domineren, omdat dit land geen "integrational factor" is, zelfs niet "under present circumstances". Afgezien daarvan zag hij niets in continentale eenwording. Het woord 'pan-Europees' kon hem dan ook niet bekoren wegens de continentale geur. In overeenstemming met de conclusies in het eerder onder zijn leiding geschreven rapport over economische groepsvorming wees hij een "continental group" af en bepleitte hij Atlantisch gericht samenwerken met Engeland. Dat gold in het bijzonder voor Nederland, dat volgens hem "completely to the Western system" behoorde.²³³ Geen wonder dat hij lang bekend stond als atlanticus.

DUITSLAND ALS 'PAARD VAN TROJE'

Over de vraag hoe Duitsland na de oorlog moest worden behandeld, tekenden zich in de Londense Nederlandse gemeenschap verschillende scholen af. Die waren duidelijk zichtbaar in de desbetreffende commissies van de Studie-Groep voor Reconstructie Problemen.²³⁴ Beyen was hier als lid bij betrokken en kon zo de stemming jegens het straffen van Duitsland goed peilen.

Bij besprekingen in de commissie 'Territoriale Maatregelen ten Opzichte van Duitsland', die in augustus 1944 verslag uitbracht, bleken de meningen diep verdeeld. Voor- en tegenstanders van annexatie van Duits grondgebied hielden elkaar in evenwicht, en voor het eindrapport bleef niet veel anders over dan de argumenten van beide partijen weer te geven. De commissie was het er wel over eens dat het samenbrengen van West-Duitsland, Nederland en België in een afzonderlijk economisch geheel "uiterst ongewenst" was, onder andere omdat dit zou kunnen leiden tot een "uiterst ongewenste federatie van Nederland met West-Duitse gebieden" en wegens het gevaar dat Nederland "het paard van Troje" zou binnenhalen en zijn zelfstandigheid zou verliezen.²³⁵

In de commissie die het verslag van de herselbetalingen aanpakte en in juli 1942 en maart 1944 haar bevindingen publiceerde, bleek meer overeenstemming. De invloed van Beyen, die lid was van de commissie, is hier terug te vinden in de opmerking "dat men met de grootste voorzichtigheid te werk dient te gaan en dat bepaalde fouten wel keindertijd zijn gemaakt, die tmaaldien en te worden vermeden". Men nam weliswaar het principiële harde standpunt in dat "iedere schadepost die het directe of indirecte gevolg is van 's-vijands agressie en van de bezetting van geallieerd grondgebied" voor vergoeding in aanmerking kwam. Maar de commissie wilde de "bodem der realiteit" niet verlaten en vroeg zich dan ook af of Duitsland dit schadeherstel wel kon dragen zonder versparing van de internationale economische verhoudingen. In deze zin werd het ook in het belang van de geallieerden geacht dat goederenleveranties door

IV NIEUWEWERELD (1940-1952)

Duitsland zou den ophouden zodra hun productiecapaciteit was hersteld. Helemaal consequent was men niet. Volgens het advies moest Nederland het handelsverkeer met andere landen dan Duitsland bevorderen om economische gebondenheid aan Duitsland, “welker nadeelen in de afgelopen jaren zoo duidelijk naar voren zijn gekomen”, zo veel mogelijk te voorkomen. Een der gelijke handelwijze zou immers wel eens niet in het belang van de wereldconomie kunnen zijn, en zeker niet in dat van Nederland zelf.²³⁶

INTERNATIONALE SAMENWERKING

Intussen was Unilever doorgegaan met eigen toekomststudies. *The Problem of Unemployment* was de eerste bijdrage van de onderneming aan de voorbereiding op de naoorlogse situatie. De ambitie was om vaker met dit soort studies te komen en daarin de ervaring van industriëlen te verwerken.²³⁷

Een volgend Unilever-project had een even actueel onderwerp als de werkloosheid: internationale samenwerking. Het was opnieuw een terrein dat bezaaid lag met mislukkingen uit het interbellum. Beyen had van nabij meegemaakt hoe regeringen niet in staat waren geweest samen op te trekken, en hij kreeg ook de leiding van deze studiegroep. Hij schreef het grootste deel van het ontwerp rapport, dat eind 1943 gereed was.²³⁸

Het stuk ontmoette felle kritiek van de ‘meelezers’ – onder wie Geoffrey Crowther van de *Economist*. De Unilever-top besloot daarop nog even te wachten met publicatie. Eerst moest een aantal punten nader worden bestudeerd. In de Board zelf werd de studie “te idealistisch” genoemd. Voorzitter Geoffrey Heyworth meende dat velen het probleem van internationale samenwerking eenvoudiger achtten dan het in feite was²³⁹ – een opvatting die een vernietigende beoordeling van Beyens inspanning inhield.

De ze zette zich aan een revisie. Dat leverde voor jaar 1944 een omvangrijk document op, dat één groot pleidooi was voor “co-operation between nations”, en niet uit idealistische motieven. Samenwerking was volgens Beyen “an inescapable necessity so long as the war lasts”, maar het was “no less essentially a condition for ‘winning the peace’”. Internationale samenwerking vooronderstelde, zo meende hij, een wens in alle naties om samen te werken die groot genoeg was om nationaal egoïsme opzij te zetten. Die wens kon de uiting zijn van verlicht zelfbelang of van een gevoel van een hogere orde, dat een belang dat wordt gedeeld met andere landen waardevoller is dan een belang dat een land alleen koestert. En de ultieme aandring tot internationale samenwerking kan voortvloeien uit een beginsel dat belangen te boven gaat: “the still higher principle of international goodwill”.²⁴⁰

Dit beginsel zou allen kunnen gedijen in een wereld waarin politieke en economische samenwerking elkaar versterken, want, zo stelde Beyens rapport vast, deze twee vormen van internationale samenwerking zijn onderling afhankelijk: economische fricties tussen landen zorgen voor spanning op politiek gebied, net als een welwillend

IV NIEUWEWERELD (1940-1952)

politiek klimaat economische afspraken vergemakkelijkt. De internationale economische samenwerking na afloop van de Tweede Wereldoorlog moest anders zijn dan die van de negentiende eeuw, toen het “principle of automatism” hoogtij vierde: vrije handel, vrije wereldmarkten, vrije immigratie, vrij verkeer op basis van de automatische goederstandaard. Omdat dit automatisme niet in staat was de economische en financiële stormen van het interbellum tot bedaren te brengen, was het nu tijd voor een stelsel dat “positive in character” was, dat wil zeggen met instellingen die handelend konden optreden. Op zowel politiek als op economisch gebied moesten internationale organisaties komen die elkaar zouden moeten beïnvloeden. Het had geen zinnen een organisatie voor politieke vraagstukken op te richten en een andere, geheel los daarvan, op economisch terrein.²⁴¹ In de jaren vijftig zou Beyens deze redenering op de Europese eenwording toepassen.

ECONOMISCHE GROEPSVORMING

Het Unilever-rapport laat zien hoe Beyens denken over economische groepsvorming zich ontwikkelde en hoe hij dat begrip nader uitwerkte. Hoewel internationale samenwerking en de vorming van internationale organisaties in principe wereldwattend moesten zijn, konden bepaalde kwesties volgens hem beter via regionale samenwerking worden geregeld – waarmede de studie aansloot bij zijn rapport over economische groepsvorming voor de Studie-Groep voor Reconstructie Problemen van maart 1943. Dat was een gedachte die in die tijd op veel weerstand stuitte. Het gevaar dreigde immers dat regionale blokken zouden ontstaan die een antagonistische of separatistische houding tegenover andere blokken zouden ontwikkelen. Beyens was echter van mening dat internationaal en regionaal denken elkaar niet hoefden uit te sluiten. Regionale samenwerking moest volgens hem “within the international framework” aanvaard worden.²⁴²

Ze mocht zeker niet bedoeld zijn als middel om autarkie te bereiken, want dit idee van economische onafhankelijkheid was volgens hem “inconsistent with the conception of the world the United Nations are fighting for” en onverenigbaar met vooruitgang, mondiale voorspoed en het principe van internationale goede wil. Maar als regionale groepsvorming gericht was op kwesties van regionaal belang en als de daaruit voortkomende akkoorden openbaar zouden zijn en zich zouden beperken tot wederzijdse samenwerking en raadpleging op het terrein van monetaire, economische en sociale politiek (inclusief de werkloosheidsbestrijding), zou dit internationale samenwerking als zodanig volgens hem niet in gevaar brengen. Beyens dacht daarbij aan het verlenen van gunstige handelstarieven aan landen in de regio en aan het garanderen van markten voor bepaalde belangrijke industrieën. Het kon bijvoorbeeld zinvol zijn regionaal te beginnen met verlaging en eventueel afschaffing van handelstarieven, en dit later verder over de wereld uit te breiden. En zou er een tariefunie of douaneovereenkomst ontstaan, dan moest voorkomen worden dat dit tot protectie leidde tegenover landen die geen lid zijn.²⁴³ Hier ligt een sleutel voor Beyens late-

IV NIEUWEWERELD (1940-1952)

re streven naar een Europese gemeenschappelijke markt.

Net als in het Unilever-plan voor bestrijding van de werkloosheid brak Beyen ook nu een lans voor het lot van de achtergebleven landen: "The more highly developed countries, if they are to be able to follow a progressive social policy of their own, must take an interest in the development of countries which are less developed." De rijke landen zouden met investeringen voor kapitaalgoederen in deze landen moeten zorgen en ruimhartigheid moeten betonen bij de import van producten uit minder ontwikkelde streken. Dat zou ook in het voordeel van de kapitaalverschaffende landen zijn omdat ze profiteren van de winst die hun investeringen dan opleveren. Alleen zo zou er economische vooruitgang in de hele wereld kunnen plaatshebben.²⁴⁴

Basisvoorwaarde voor mondiale economische samenwerking was in zijn ogen een internationaal monetair systeem. Dat zou moeten bestaan uit twee instellingen: het Internationale Monetaire Instituut voor de inwisselbaarheid van de verschillende munteenheden tegen een vaste koers, en het Internationale Investerings Instituut om de schulden van landen te regelen en voor het verstrekken van leningen gericht op investeringen of importen waar anders geen kapitaal beschikbaar was. Verder voorzag hij internationale organisaties voor landbouw, grondstoffen en transport. Voor het volgen van de mondiale economische ontwikkelingen moest een Internationale Economische Raad in het leven worden geroepen, die in staat moest zijn actie te ondernemen als de toestand van de wereldeconomie dit noodzakelijk maakte.²⁴⁵

BEPERKING VAN SOEVEREINITEIT

De grote waarde die Beyen aan internationale samenwerking hechtte, blijkt uit de vanzelfsprekendheid waarmee hij beperking van nationale soevereiniteit aanvaardde om gezamenlijk internationale economische stabiliteit te bereiken. "There is nothing revolutionary in the idea of settling limitations by international treaty on the freedom of national action," vond hij. Dat was immers al bij veel handelsafspraken het geval. Maar Beyen ging verder en voorzag "the imposition of certain rules of conduct by an international authority", dit om de economische processen gezamenlijk te kunnen sturen, en dat was nieuw. Het hoofd van een internationale organisatie moest dan ook niet worden beschouwd als iemand die de belangen van zijn land vertegenwoordigt, maar als iemand die bovennationaal denkt. Beyen beseftte wel dat het accepteren van een internationale autoriteit die maatregelen kon afdwingen een van de lastige punten zou worden bij het van de grond krijgen van georganiseerde samenwerking.²⁴⁶

Het was een visionaire en idealistische blauwdruk. De wereld was er nog niet aan toe en concreet beleid was er daarom nog niet van te maken. Toch waren de gedachten van vitale betekenis voor zijn latere optreden als minister. Het was het begin van zijn gevecht voor supranationaal bestuur. Het zou in de jaren vijftig een vast bestanddeel zijn van de initiatieven die hij ontloopte om Europese economische eenheid te bereiken. En Beyen had uiteindelijk succes. Supranationaliteit zou een centraal element in de Verdragen van Rome worden.

IV NIEUWE WERELD (1940-1952)

4 WERK IN UITVOERING

BENELUX ALS BEGIN

Puur politieke internationale samenwerking was niet Beyens favoriete domein, zo bleek overduidelijk uit het conceptrapport voor Unilever, dat na enkele algemene beschouwingen al snel het terrein van de politiek verliet en zich concentreerde op economische ingrepen. Mogelijk was hij voor de politiek – zoals in het interbellum al was gebleken – zowel te pragmatisch als te naïef. Zijn politieke inzicht werd bepaald door wat hij economisch en financieel-monetair geboden achtte om tot een welvaarend samenleving te komen. De, vaak niet onaanzienlijke, politieke gevolgen kwamen dan vanzelf wel aan bod.²⁴⁷ Zijn rol begin 1943 bij de totstandkoming van de Benelux geeft dat goed weer. Als deelnemer aan de succesvolle onderhandelingen voor een monetaire overeenkomst tussen Nederland, België en Luxemburg pakte hij de kans de samenwerking te verdiepen en ontpropte hij zich als een van de wegbereiders van de douane-unie tussen de drie landen.

Beyen was de juiste man om Nederland, zowel monetair als op handelsgebied, aan België en Luxemburg te koppelen. Als financieel adviseur van de Nederlandse regering had hij aan het begin van de oorlog de onderhandelingen gevoerd over de monetaire akkoorden met Groot-Brittannië, en sindsdien was hij permanent bezig met het ontwerpen van een nieuwe naoorlogse internationale financiële orde. Verder had hij zich in de discussies gevormd de Ministerieële Commissie voor naoorlogsvraagstukken uitgesproken voor monetaire groepsvorming.²⁴⁸ En parallel daaraan was hij, zoals blijkt uit het verslag van de door hem geleide commissie over economische groepsvorming (maart 1943) van de Studie-Groep voor Reconstructie Problemen, voorstander van aansluiting van Nederland bij een “Atlantische groep”, waar onder meer België en Groot-Brittannië deel van zouden moeten uitmaken. Het ging daarbij in eerste instantie om monetaire groepsvorming, die zich daarna tot verruiming van de onderlinghandel zou moeten uitbreiden.²⁴⁹ Ten slotte was hij in het begin van de jaren dertig op verzoek van Colijn lid geweest van een commissie voor economische samenwerking met België²⁵⁰ en had diezelfde Colijn hem in 1939 ingezet om de kansen van het vredesinitiatief van Leopold en Wilhelmina te peilen.²⁵¹

Daar kwam nog bij dat Beyen, toen hij betrokken werd bij de financiële samenwerking met België en Luxemburg, net een nota had geschreven waarin hij dergelijke financiële overeenkomsten noodzakelijk noemde om na de oorlog tot werkbare financieel-economische verhoudingen te komen. Hij pleitte ervoor dat tussenschillende landen een netwerk van dergelijke afspraken zou ontstaan. De basis ervoor was naar zijn mening in september 1939 gelegd, toen Groot-Brittannië en Frankrijk het zogeheten Simon-Reynaud-akkkoord sloten. Toen werden de regeringen in Londen en Parijs het erover eens dat de wisselkoers voor hun valuta niet zonder wederzijdse toestemming mocht worden gewijzigd. Verder waren de nationale banken verplicht elkaars valuta te kopen, wat, zo merkte Beyen op, “in feite een ongelimiteerd wederzijds

IV NIEUWERELD (1940-1952)

krediet betekende”. Dit soort akkoorden hadden volgens hem een groot voordeel boven de clearing-afspraken uit de jaren dertig, omdat ze de handel niet belemmerden. Hij verwachtte er veel van als bouwstenen van een nieuw internationaal monetair systeem.²⁵²

De overeenkomsten waren volgens Beyen onder meer nodig om het naoorlogse internationale geldverkeer geleidelijk te herstellen en om dit, “naar men mag hopen”, gelidelijk te bevrijden “van de kluisers een strenge deviezencontrole”.²⁵³ Het uiteindelijkke doel was volgens hem steeds hetzelfde: “zoo groot mogelijke stabiliteit in de monetair en dus in de economische verhoudingen”. De verhouding tussen de verschillen de bilaterale afspraken voor de naoorlogse situatie was in zijn ogen als die tussen “broers en zusters”. De beeldspraak doortrekkend zag hij ze als “n even en nichten” van de akkoorden die eerder waren aangegaan ter bevordering van de gezamenlijke oorlogvoering, zoals het Brits-Nederlandse monetaire verdrag van 1940. “[E]n van de naoorlogse familie van broers en zusters is de Nederlandsch-Belgische overeenkomst de eerstgeborene.”²⁵⁴ Omdat de akkoorden volgens Beyen de eerste stappen waren naar veelomvattende internationale samenwerking, verwelkomde hij uitdrukkelijk aansluiting van andere landen bij het monetaire akkoord van Nederland, België en Luxemburg.²⁵⁵

De verschillende bilaterale overeenkomsten haakten zo in elkaar – een wijziging van de wisselkoers tussen twee landen kon niet anders dan ook andere landen raken waarmee en tussen welke hij eveneens akkoorden voorzag – dat ze in Beyens visie onvermijdelijk tot multilateraal overleg zouden leiden. “Monetaire overeenkomsten tussen de landen van West-Europa kunnen haar doel slechts bereiken indien zij gepaard gaan met regelmatig multilateraal overleg, dat ten doel heeft de monetaire en economische politiek van de landen in West-Europa tot een harmonisch geheel te maken.” Het Nederlands-Belgisch-Luxemburgse akkoord kon in zijn ogen dan ook “met recht” worden vergeleken met de duif die door middel van de olijftak in zijn bek Noach in zijn ark kwam melden dat de aarde weer bewoonbaar was, zo schreef hij aan het eind van de oorlog.²⁵⁶

VERZET IN NEDERLANDSE EN BELGISCHE KRING

Deze optimistische beelden verbloemen de moeite die het heeft gekost om de regeringen van Nederland, België en Luxemburg zover te krijgen dat ze zich in de herfst van 1943 financieel monetair met elkaar verbonden. Economische samenwerking tussen Nederland en de Belgisch-Luxemburgse unie was op zichzelf genomen geen nieuwe gedachte. De drie landen waren (met Denemarken, Noorwegen en Zweden) ondertekenaars van de zogeheten Conventie van Oslo van december 1930. Daarin werd een poging gedaan de bestaande handelsbarrières zonder vooroverleg niet te verhoogen. Maar het verdrag was niet meer dan “een solidariteitsuiting die geen feitelijke resultaten opleverde”.²⁵⁷ Nederland, België en Luxemburg wilden echter verder gaan en sloten in de zomer van 1932 de Overeenkomst van Ouchy. Deze behelsde een echt ‘ta-

IV NIEUWE WERELD (1940-1952)

riefbestand', dat gevolgd zou moeten worden door trapsgewijze verlaging van de tarieven. Dit akkoord stuitte echter op verzet van Groot-Brittannië en de Verenigde Staten, die het in strijd achtten met het principe van de onvoorwaardelijke meestbegünstiging en zich derhalve buitengesloten voelden.²⁵⁸ Beyen had geen hoge dunk van deze samenwerking tussen de kleine gelijkgezinde landen van Europa in het interbellum. "De samenwerking tussen de z.g. Oslo-Staten was slechts van theoretischen aard. Nederland volgde steeds een geheel zelfstandige monetaire politiek."²⁵⁹

Dat zou nu anders moeten worden, en een akkoord van België, Nederland en Luxemburg moest dit markeren. Zo von den althans de in december 1942 aangegetreden nieuwe minister van Financiën in het Nederlandse oorlogskabinet, J. van den Broek, en zijn directe collega in het Belgische kabinet, Camille Gutt, die behalve Financiën ook Economische Zaken onder zijn hoede had en "de stuwende kracht" van het Belgisch kabinet in Londen was.²⁶⁰ Het waren oude bekenden. De van Billiton afkomstige ondernemer Van den Broek, die zich in Amerika als hoofd van de Nederlandse Aankoop Commissie verdienstelijk had gemaakt bij het plaatsen van militaire bestellingen voor Nederlands-Indië²⁶¹, en de eveneens in de grondstofwereld wortelende Gutt hadden elkaar in de jaren dertig leren kennen en waarderen als leden van de Internationale Tincommissie. Gutt vertegenwoordigde daar de belangen van België in Belgisch Kongo en Van den Broek die van Nederland in Nederlands-Indië.²⁶²

Tijdens een bezoek dat Gutt eind 1941 als minister aan de Verenigde Staten bracht, werd het contact hernieuwd en bleken beiden het er tijdens een lunch over eens dat Nederland en België na de oorlog economisch en monetair samen moesten optrekken. Ze von den bovendien dat het snel moest worden geregeld. Het was "nu of nooit".²⁶³ Terug in Londen kreeg Gutt bij zijn regering echter geen poot aan de grond. Van den Broeks ministerschap schiep een nieuwe kans en tijdens een door ambassadeur Michiels van Verduynen²⁶⁴ begin 1943 georganiseerde ontmoeting spraken Van den Broek en Gutt af hun plan nieuw leven in te blazen.²⁶⁵

Maar hun directe achterban in de respectieve kabinetten was volsteekt niet overtuigd van het nut van een dergelijke onderneming en bezorgde de twee ondernemende ministers een koude douche. Zo had aan Nederlandse kant minister Van Kliefens van Buitenlandse Zaken zijn zinnen gezet op een andere koerswijziging van de Nederlandse politiek: bredere, multilaterale samenwerking, in het bijzonder gericht op collectieve veiligheid. Hij wilde met nadere initiatieven wachten op de plannen van de vier grote geallieerde mogendheden, en hij was eind 1942 nog niet zover dat hij voordeel verwachtte van aparte financieel-economische samenwerking met België en Luxemburg. Minister P.A. Kerstens van Handel, Nijverheid en Scheepvaart zag er ook niets in.²⁶⁶ En aan Belgische kant was het al niet anders. Daar was in het kabinet behalve bij Gutt elk enthousiasme afwezig. Minister van Buitenlandse Zaken Paul-Henri Spaak vroeg zich met bezorgdheid af wat de Engelsen hierover wel niet zouden denken.²⁶⁷

IV NIEUWERELD (1940-1952)

VOORTVAREND AAN DE SLAG

Deze bezwaren verhinderden niet dat Beyen in januari 1943 samen met de eveneens ex-bankier D. Crena de Iongh – die hij in het interbellum in verschillende situaties had leren kennen en die intussen net als Beyen financieel adviseur van de regering was, maar dan voor Nederlands-Indië – werd belast met het ontwerpen van een financiële en monetaire overeenkomst tussen Nederland en de Belgisch-Luxemburgse Economische Unie. De onderhandelaars aan Belgische kant waren uit hetzelfde hout gesneden: G.P.M.G. Baron Boël, Beyens tegenhanger bij de Belgische regering, en de vice-gouverneur van de Belgische nationale bank H. Ansiaux.²⁶⁸ Ze pakten de zaak voortvarend aan en slaagden erin binnen twee maanden een monetair verdrag te ontwerpen.²⁶⁹

In navolging van eerdere financiële verdragen werd in het akkoord bepaald dat de drie landen hun valuta in principe zonder beperking beschikbaar stelden voor betalingen aan elkaar. De onderlinge wisselkoers werd vastgelegd. Zonder voorafgaande overeenkomst tussen de regeringen kon in deze officiële koers geen wijziging worden gebracht. Het gunstige effect hiervan was dat de handel niet kon worden ingesnoerd door monetaire beperkingen. Een situatie zoals in de jaren dertig bijvoorbeeld tussen Duitsland en Nederland had gegolden, toen bij elke handelstransactie moest worden nagegaan of er binnen het strikt geregelde valuterkeer deviezen beschikbaar waren, zou op deze wijze zijn afgewend. In de praktijk betekende dit dat Nederland en België elkaar een rentevrij krediet van dertig miljoen gulden of vijfhonderd miljoen Belgische frank beschikbaar stelden. Dit kon verduddeld worden, maar dan moest rente worden betaald. Mocht het tekort in de onderlinge handelsrelaties zestig miljoen gulden of een miljard Belgische frank overschrijden, dan zouden de regeringen overleggen hoe aan deze situatie een einde kon worden gemaakt. Beyen en de andere deskundigen omzeilden echter het wezenlijke probleem hoe te handelen wanneer de Nederlandse betalingsbalans met België zo negatief zou blijven als tot dan toe het geval was. Verder moesten de betrokken regeringen en monetaire autoriteiten periodiek overleg plegen. Ten slotte zouden de partners ernaar streven “een nauwe samenwerking in hunne handelsbetrekkingen tot stand te brengen”.²⁷⁰

Voor Beyen was dit echter niet genoeg. Hij had al in een vroeg stadium aangegeven dat een monetair akkoord pas kon werken als de deelnemende landen ook hun economische politiek “coördineerden” en op dit punt met elkaar “in de pas” zouden lopen.²⁷¹ Gutt deed de die mening²⁷² en bracht deze op 22 maart 1943 krachtig naar voren in de over de Thames uitkijken de Patience Room van het elegante Savoy Hotel. Daar werd het resultaat van de onderhandelingen van Beyen c.s. in bijzijn van de inmiddels wat bijgedraaide ministers van Buitenlandse Zaken van Nederland en België, Van Kleffens en Spaak, en van de Nederlandse minister Kerstens (Handel, Nijverheid en Scheepvaart) besproken.

Gutt merkte bij die gelegenheid blijkens dagboek aantekeningen van Van Kleffens op “dat zoo een monetair accoord eigenlijk niet veel zin had zonder een handelsac-

IV NIEUWEWERELD (1940-1952)

koord, dat eigenlijk zou moeten neerkomen op een toelanie, bij voorkeur tevens een gelijkmaking van de wederzijdsche accijnssystemen beteekend”. Tegen dit voorstel bestond “in beginsel geen oppositie”, zo noteerde Van Kleffens, en besloten werd deskundigen een plan te laten maken. De op de besprekingen volgende lunch verliep “in goede stemming”.²⁷³ Beyen zou later vaststellen dat in de Patience Room de Benelux zelf “ten doop [werd] gehouden”.²⁷⁴ Het was echter eerder een poging tot conceptie; zelfs de monetaire overeenkomst zag wegens problemen aan Nederlandse kant pas maanden daarna het licht.²⁷⁵

Hoewel Van Kleffens nu de argumenten van Beyen, Van den Broek en Gutt voor verdere economische samenwerking van Nederland met België en Luxemburg leek te delen en overtuigd leek van het nut van de onderneming,²⁷⁶ was het verzet tegen deze verregaande vorm van samenwerking nog niet gebroken. Minister Kerssens voelde zich in het Savoy Hotel overrompeld – ook al was het volgens Van Kleffens volstrekt duidelijk waarover het gesprek zou gaan²⁷⁷ – en hij weerde zich gedurende enkele maanden nog flink als storende. Maar Kerssens bond in toen Van den Broek met ontslag dreigde.²⁷⁸ Het monetaire akkoord tussen Nederland en de Belgisch-Luxemburgse Economische Unie was in de zomer van 1943 gereed voor aanvaarding en werd in augustus door het oorlogskabinet en de koningin goedgekeurd.

HARDE OF ZACHTE GULDEN

Een belangrijke zaak was echter nog niet geregeld: de naoorlogse koers van de aan elkaar gekoppelde gulden en frank tegenover de munten van andere bondgenoten, met name tegenover het pond en de dollar. Vooral aan Nederlandse kant had hierover een fel debat plaats. Daarin liet Beyen zich kennen en als een even fel voorstander van een harde gulden als hij in de jaren dertig was geweest. Hij verzette zich tegen de mening van Aug. Kessler, directeur van Shell, die de vooroorlogse koers van 7,60 gulden voor een pond te hoog achtte.²⁷⁹ De ze stellen in gname van zijn financiële adviseur ten spijt, stelde minister Van den Broek in de lente van 1944 in samenwerking met de Belgen de koers tegenover het pond echter vast op iets meer dan tien gulden, een besluit waar Beyen niet gelukkig mee was.²⁸⁰

De vraag was verder nog open wanneer en op welke wijze de geallieerden moesten worden ingelicht over het Belgisch-Nederlands-Luxemburgse monetaire akkoord. Dat was in het bijzonder van belang omdat Nederland en België hoopten op soortgelijke overeenkomsten met gelijkgezinde landen – waarbij men vooral op Groot-Brittannië mikt. Daar kwam bij dat in Londen en Washington tussen besprekingen waren begonnen en over plannen voor een nieuw mondiaal monetair stelsel. Was het akkoord tussen Nederland en de Belgisch-Luxemburgse economische unie nog wel opportuun?

Wat dat laatste betreft waren de betrokkenen van mening dat hun overeenkomst geheel paste “in de gedachte van naoorlogse samenwerking”, niet alleen tussen Nederland en België, “maar in het algemeen”. Men vond verder dat een wereldwijd akkoord over vaste wisselkoersen geenszins uitsloot dat landen onderling, zoals

IV NIEUWEWERELD (1940-1952)

Nederland en België, afzonderlijke overeenkomsten konden aangaan.²⁸¹ De overeenkomst kon derhalve onafhankelijk en vóór enig ander multilateraal akkoord worden ondertekend. Gutt en Van den Broek zouden hun Britse en Amerikaanse collega's inlichten en in Londen en Washington steun voor het akkoord verwerven.²⁸²

De Amerikanen reageerden lauw, maar van Britse zijde kwam meer steun.²⁸³ Keynes stond bij voorbeeld zeer positief tegenover het akkoord, maar vond het wijs het aantal toetreden de landen beperkt te houden om de toepassing van het akkoord organisatorisch soepel te doen verlopen. In Engelse politieke kringen werd het akkoord eveneens gunstig onthaald. Chancellor of the Exchequer (minister van Financiën) sir John Anderson was lovend in het Lagerhuis. Maar enige ambitie zelf die weg in te slaan, viel bij de Britten niet te bespeuren.²⁸⁴ Ten einde de deur voor Groot-Brittannië zo uitnodigend mogelijk open te houden, bepaalden Nederland en België nog op het laatste moment voor de officiële ondertekening²⁸⁵, die op 21 oktober 1943 in Stratton House plaats had, dat het monetaire akkoord moest worden beschouwd "als uitsluitend een technische overeenkomst [...] zonder politieke betekenis". Dit laatste was vooral van belang "omdat anders de Britse Treasury wellicht om politieke redenen niet ertoe zou kunnen overgaan later soortgelijke overeenkomsten te sluiten".²⁸⁶ Het slimmigheidje mocht niet baten.

Ook de Benelux-douane-unie kwam er. Deze werd in september 1944 door de betrokken regeringen in ballingschap aanvaard. Het moet Beyen goed hebben gedaan dat hij het fundament had helpen leggen. De vrijhandelspolitiek, die in het interbellum de leidraad was geweest van het Nederlandse buitenlandse beleid²⁸⁷ en waarvoor hijzelf een uiteindelijk vergeefse strijd had gevoerd, kreeg zo een nieuwe impuls. Het waren personen met wortels in de zakenwereld – Beyen, Van den Broek en Gutt – die in eers te instantie overtuigd waren van de noodzaak de ze nauwe samenwerking tussen de drie landen tot stand te brengen. Een soortgelijk proces zou zich eind jaren veertig/begin jaren vijftig bij de bredere Europese eenwording opnieuw voordoen.²⁸⁸

REGIONAAL OF MONDIAAL

Beyen was wegens andere taken niet meer betrokken bij de latere onderhandelingen voor de Benelux, al bleef hij goed op de hoogte van wat er speelde. Samen met Rijkens probeerde hij nog Britse politici te interesseren voor bredere samenwerking na de oorlog – iets waar de Belgen eveneens voorstander van waren – maar dit leverde niets op. Het was eigenlijk ook niet te verwachten na de eerdere afhoudende reactie op het Belgisch-Nederlandse monetaire akkoord. Londen was bang voor verstoring van de relaties met de Verenigde Staten, die samenwerking op mondiale schaal nastreefden, wat door Beyen weinig vleidend als "one world illusion" werd afgedaan. Hij meende dat de Volkenbond had aangetoond dat dit idee niet levensvatbaar was. Het was beslist niet zijn bedoeling de wereld in blokken uiteen te laten vallen, maar juist om met elkaar samenwerken de internationale verbanden te vormen, die meestal regionaal georganiseerd zouden zijn.²⁸⁹

IV NIEUWE WERELD (1940-1952)

Ondanks zijn overtuiging dat internationale en zeker wereldwijd de samenwerking niet moest worden geforceerd, werd Beyen steeds meer in beslag genomen door het overleg tussen de geallieerden over een nieuw, centraal geleid, mondiaal financieel en monetair stelsel. Eind 1942 schreef Beyen nog dat het verstandig zou zijn niet uit te gaan van een mondiaal concept en grotelijnen, maar dat er een structuur opgezet moest worden die, naarmate de wereld zelf stabiliseert, zich geleidelijk kan ontwikkelen uit de verwarde situatie aan het eind van de oorlog naar een steeds meer volledig systeem.²⁹⁰

De grote westerse geallieerde mogendheden beslisten echter anders en sloegen in volle overtuiging de door hem ontworpen richtlijn in. Beyen accepteerde dit *sans rancune* en zag er achteraf de politieke voordelen wel van in.²⁹¹ Als financieel adviseur van de Nederlandse regering spande hij zich met grote inzet, maar niet zonder scepsis, in om onder de gegeven omstandigheden een zo goed mogelijk resultaat te behalen.

Hij was lange tijd ‘chef de délégation’ van Nederland bij de geallieerde besprekingen die in de zomer van 1942 op het Britse ministerie van Financiën begonnen en over de monetaire en financiële toekomst van Europa. Het doel was monetaire chaos na de oorlog te voorkomen en de voorwaarden voor een stabiel financieel klimaat te creëren. De deelnemers aan dit aanvankelijk nadrukkelijk als “informeel” omschreven overleg waren de ministers van Financiën (of hun plaatsvervangers) van de regeringen in ballingschap en afgevaardigden van de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie.²⁹²

De Britten waren onder leiding van Keynes – die naast zijn directeurschap van de Bank of England sinds augustus 1940 adviseur van de minister van Financiën was en, anders dan de zevenbetaldefunctie doet veronderstellen, in de praktijk de belangrijkste man op de Treasury²⁹³ – intensief bezig met het ontwerpen van een nieuw internationaal monetair systeem: de International Clearing Union. Ze zouden de Amerikanen, die een soortgelijk project ter hand hadden genomen, en de Dominions (de delen van het Britse rijk met volledig zelfbestuur) daarvan in de zomer van 1942 op de hoogte stellen. Het overleg op de Treasury was in eerste aanleg niet bedoeld om de tot dan toe onwetend gehouden Europese gesprekspartners in te lichten en te laten meepraten – dit zou pas begin 1943 gebeuren. Wel stelden de Britten er kennelijk prijs op de opvattingen te vernemen die op dit terrein onder de ‘continentale Europeanen’ leefden. De verzamelde ideeën konden zij later ‘namens Europa’ inbrengen in het overleg met de Amerikanen.

Tijdens de eerste geallieerde ministeriële bijeenkomst op de Treasury van 24 juli 1942 werden de problemen geïnventariseerd. Beyen zong er voor het eerst in internationaal verband de lof van de eerder gesloten bilaterale monetaire akkoorden tussen Frankrijk en Groot-Brittannië, tussen Nederland en Groot-Brittannië en die tussen andere landen, en prees de ze aan als “een goed model voor een oplossing onmiddellijk na de oorlog”. Verder vroeg hij aandacht voor de enorme importbehoefte die na de oorlog in Europa zou ontstaan als daar weer productiecapaciteit moest worden opgebouwd, importen waarvan, “en dat is voor ons allen duidelijk”, een zeer groot deel

IV NIEUWE WERELD (1940-1952)

uit de Verenigde Staten zou moeten komen. Hij voorzag hier een tweeledig probleem: hoe de kredieten te vinden om de ze invoer te financieren en waar moeten de Europese landen de middelen vandaan halen om rente en aflossing van de verkregen leningen te bekostigen? Besloten werd deskundigen aan het werk te zetten om regelingen te ontwerpen voor praktische monetaire problemen die zich na de oorlog zouden voordoen. Ook hier was Beyen van de partij.²⁹⁴

Beyen had als een van de weinigen voor de vergadering van 24 juli zijn gedachten niet op papier gezet²⁹⁵, maar hij maakte dit verzuim snel goed. Nog vóór augustus lag er een nota van zijn hand ter tafel met richtlijnen voor nieuw beleid. Het herstel van de monetaire verhoudingen na de oorlog vormde volgens hem één geheel met het algehele wederopbouwbeleid. En zeker was dat de inrichting van het economisch leven grote veranderingen zou ondergaan. De staat zou meer invloed krijgen, en de koopkracht zou een zodanige herverdeling ondergaan dat bredere lagen van de bevolking daarvan zouden profiteren. Dat zou de vraag naar producten stimuleren, met alle gevolgen van dien voor de productieve sectoren. Bij het formuleren van een nieuwe economische politiek zouden landen niet meer onafhankelijk van elkaar te werk kunnen gaan. Door de toenemende onderlinge afhankelijkheid van naties op economisch gebied zou het niet langer mogelijk zijn dat een land, hoe machtig ook, een toestand van economische welvaart bereikt of handhaaft door zich van de rest van de wereld af te sluiten, meende hij. "Economic units have become larger than national units." Afscherming van beleid met de geallieerde landen was dus geboden. In een profetische slotpassagewaarschuwde Beyen: "World economic developments challenge our thinking. Unless we recognize the community of interest binding together all like-minded nations, we shall have failed to read the signs and meet the demands of our age."²⁹⁶

Beyens leiderschap over de Nederlandse inbreng in de ze intergeallieerde monetaire bijeenkomsten duurde tot eind 1942, toen J. van den Broek aantrad als minister van Financiën en er een eind kwam aan een periode van meer dan twee jaar toezicht door ministers ad interim op dit departement. Dat Van den Broek de leiding kreeg op Financiën, betekende niet dat Beyen zich in de coulissentertug trok. Hij bleef optreden als financieel adviseur van de Nederlandse regering en als ideeën generator op internationaal financieel en monetair terrein. Van den Broek, die door Beyen bij zijn Britse contacten van harte werd aanbevolen²⁹⁷, volgde als niet-deskundige graag zijn adviezen op over de naoorlogse internationale monetaire verhoudingen.²⁹⁸ Wat dat betreft leek Beyens positie op die van Keynes, al had de laatste internationaal vanzelfsprekend veel meer invloed.

Ongeveer tegelijkertijd besloten de Britten het plan voor mondiale monetaire samenwerking dat ze aan het opstellen waren, niet meer voor hun Europese bondgenoten verborgen te houden. Ze hadden geconstateerd dat in deze kring, onder anderen bij Beyen en bij Gutt, nuttige ideeën de ronde deden om de internationale financiële en monetaire relaties op een nieuwe leest te schoeien.²⁹⁹

IV NIEUWERELD (1940-1952)

HET PLAN-KEYNES EN HET PLAN-WHITE

De ontthulling van de Britse toekomstvisie op een monetaire wereldorde kwam tijdens de eerste vergadering van de ministers van Financiën in februari 1943, waar Beyen samen met Van den Broek en Crenade Iongh aanwezig was. Keynes, de bedenker van het plan, gaf een uitgebreide toelichting – alles nog steeds vertrouwelijk. Er moest een multilateraal systeem van ‘clearing’ komen, een stelsel waarin met de valuta van het ene land aankopen in een ander land gedaan konden worden. Het systeem moest erop gericht zijn concurreren de devaluaties van valuta te voorkomen. Het werd International Clearing Union genoemd en had als doel transacties mogelijk te maken zoals die ook binnen een land tussen banken en hun cliënten plaatshadden. De Clearing Union, die de gedaante van een internationale instelling zou krijgen, moest beschouwd worden als een soort bank met aangesloten staten als cliënten. Ze moest de kredietwaardigheid van de landen beoordelen en de bevoegdheid hebben deze, indien noodzakelijk, financieel-monetair in het ga reel te houden. De Clearing Union moest beschikken over een grote kapitaalvoorraad in de vorm van nieuw te scheppen eigen middelen. Met dit internationale geld, de ‘bancor’, moesten on evenwichtigheden tussen de aangesloten landen worden weggewerkt.³⁰⁰

Ook al zou de gouden standaard zo ten grave gedragen worden, goud zou in Keynes' visie een factor van belang moeten blijven, vooral wegens het vertrouwen dat het metaal wekte. Maar goud mocht niet meer het volume van internationale valuta bepalen, zoals eerder het geval was. De Clearing Union moest steeds bereid zijn haar goud tegen een vast bedrag te wisselen voor een bepaald bedrag aan nieuwe internationale valuta en zo een stabiele markt voor het goud creëren. Ze moest het naoorlogse internationale economische stelsel, dat veel omvangrijker zou zijn dan het vooroorlogse, vanuit een centraal punt bijhouden. Keynes stelde de geallieerde gesprekspartners voor op korte termijn met de bestudering van zijn voorstellen te beginnen.³⁰¹ Hij had haast, wetend dat er van de andere kant van de oceaan anders getoonzette voorstellen in aantocht waren, waar de bondgenoten zich ook over zouden moeten uitspreken.

Van den Broek toonde zich er in een eerste reactie verheugd over dat het plan een poging was vanuit een zeer breed perspectief naar de wereldproblemen te kijken. Experts moesten zich daar volgens hem nu eerst over buigen. Op basis van hun bevindingen zouden besluiten kunnen worden genomen tot verbetering van de financiële en economische verhoudingen in de wereld. Anderdeelnemers lieten zich in soortgelijke zin uit.³⁰²

Terwijl de geallieerde vertegenwoordigers zich in Londen aan het ‘plan-Keynes’ zetten, werd al spoedig ook het Amerikaanse plan openbaar en begon in Washington een soortgelijke overlegronde. Hiervoor reisde Crenade Iongh naar Amerika, van waaruit hij Beyen nauwkeurig op de hoogte hield. Deze laatste liet tot Crenade Iongh's spijt weinig van zich horen,³⁰³ maar was intussen wel bij de plannen betrokken. Het Britse ministerie van Financiën hechtte waarde aan Beyens visie. De Treasury vroeg hem “niet

IV NIEUWE WERELD (1940-1952)

officieel” om een nota met zijn ideeën, die in een “niet formeele” vergadering van een groep deskundigen werd besproken.³⁰⁴

De Verenigde Staten hadden met hun deelname aan de oorlog in december 1941 het roer omgegooid en waren van een isolationistische natie een land geworden dat zich opende naar de wereld, ook op economisch en financieel terrein. De Amerikaanse regering had uit de Grote Depressie de conclusie getrokken dat haar langdurig gevolgd beleid van protectionisme de welvaart in de wereld had geschaad. Anders dan in de jaren dertig schuwden de Verenigde Staten nu de verantwoordelijkheid voor de mondiale monetair-economische verhoudingen niet meer. Ze eisten de leiding op. Dat kwam onder meer tot uiting in het ‘plan-White’, genoemd naar de bedenker ervan: de Amerikaanse econoom Harry Dexter White. Deze was op het ministerie van Financiën in Washington directeur monetair onderzoek en had op 14 december 1941, een week nadat de Verenigde Staten met Japan en Duitsland in oorlog raakten, op verzoek van minister Henry Morgenthau van Financiën voorstellen gedaan voor een beter functionerend naoorlogs monetair wereldstelsel. Volgens White moest de kern daarvan bestaan uit twee instellingen: het Internationale Stabilisatie Fonds en de Bank voor Wederopbouw en Ontwikkeling.³⁰⁵

MONETAIRE RUST

Het Fonds was, net als Keynes’ Internationaal Clearing Union, wereldomvattend en bedoeld om monetaire rust te brengen en de wereld economie van krediet te voorzien. Beide voorstellen behelsden een internationaal kredietstelsel, het aanvaarden van beginselen van monetaire handel en het creëren van een internationale monetaire autoriteit. Maar er waren forse verschillen in aanpak. De Clearing Union moest via haar functie van ‘centrale’ bank van de wereld op eenvoudige, doch revolutionaire wijze de verschillen op de betalingsbalansen van de aangesloten landen verrekenen en zo een nieuw evenwicht scheppen. Overschotten en tekorten op de betalingsbalansen van de deelnemende landen konden worden beheerst met behulp van de bancor, de munteenheid die door de Union voor dit doel werd gecreëerd en waarover de lidstaten op grond van hun toegewezen quota konden beschikken. Landen met permanente betalingsbalansoverschotten – zoals de Verenigde Staten – zouden op deze wijze massa’s bancors in bezit kunnen krijgen, die ze alleen maar zouden kunnen gebruiken om eventuele schuldposities met andere landen te regelen. Dit zou in de praktijk echter op niets anders neerkomen dan op kredietfinanciering. Om dit soort uitwassen te voorkomen, moest het bestuur van de Clearing Union de bevoegdheid hebben met debiteuren- en crediteurenlanden maatregelen af te spreken om het evenwicht in de onderlinge financiële verhoudingen te waarborgen of te herstellen. Het Fonds werkte orthodoxer en gedisciplineerder. De bij het Fonds aangesloten landen konden in het geval van betalingsbalansproblemen slechts beperkt hulp krijgen, omdat deze afhankelijk was van het door de lidstaten ingebrachte quotum aan financiële middelen – in goud of dollars – van het Fonds. Die zouden volgens White zo’n 5 miljard dollar moe-

IV NIEUWE WERELD (1940-1952)

ten bedragen. De bancor-middel en van de Clearing Union berusten daarentegen niet op ingebracht kapitaal of goud, maar op het vertrouwen dat de lidstaten eraan zouden hechten. Het ging hier om een veel groter bedrag dan in het plan-Whitewas voorzien: 26 miljard dollar. De tering moest in het geval van het Fonds eerder naar de nering worden gezet. Het was geen wonder dat de Amerikanen zich in hun eigen opzet beter thuis voelden. Als land met grote overschotten op de betalingsbalans zouden ze immers 'automatisch' voor de kredietverlening onder de Clearing Union van Keynes moeten opdraaien, en daar pasten ze voor. En als het om internationale kredietening was er in de Amerikaanse visie altijd nog de door Washington voorgestelde Bank voor Wederopbouw.³⁰⁶

Direct nadat Beyen over de inhoud van beide plannen beschikte, had hij zich aan een vergelijkende analyse gezet. Daarin juichte hij toe dat in beide gevallen was gekozen voor de schepping van een internationaal geldstelsel dat zonder het automatisme van de gouden standaard – volgens hem een "anachronisme" in tijden dat regeringsmaatregelen een dominante plaats innamen in het economisch leven – internationale betalingen zo gemakkelijk mogelijk maakte. Dit zou de economische betrekkingen en de internationale handel goed doen. Een echte keuze maakte hij nog niet. Maar het plan-Keynes bleek hem bijzonder aan te trekken door de eenvoud ervan. Er was geen ingewikkeld systeem van beheer of stemrecht nodig. Het was zelfs gemakkelijk te begrijpen door "the man in the street". Als negatief punt van het plan-White tekende hij aan dat het de crediteurlanden wel erg uit de wind hield. In het plan-Keynes werden deze landen veel meer gedwongen hun overschotten op de betalingsbalans te verminderen.³⁰⁷ Beyen kon vermoeden dat de Verenigde Staten, het toenmalige overschotland bij uitstek, dat geen geweldig vooruitzicht vonden en dat dit een belangrijk geschilpunt tussen Londen en Washington zou worden.³⁰⁸

ARGWAAN TEGENOVER BRITTEN EN AMERIKANEN

Beyen zou, aanvankelijk vanuit Londen, het Brits-Amerikaanse competentiegevecht bij de bouw van een nieuw mondiaal geldstelsel op de voet volgen, waarbij hij er alles aan deed de door hem zo vitaal geachte regionale samenwerking op de agenda te krijgen, want die ontbrak in beide plannen. Eind 1943 onderschreef hij in een rede voor de geallieerde discussiegroep dat de zo gewenste stabiliteit van wisselkoersen alleen mogelijk was als de betrokken landen een gelijksoortige financiële en economische politiek voerden. Het is moeilijk in te zien hoe die tot stand kon komen "without regional arrangements about such financial and economic policy".³⁰⁹ Uiteindelijk had hij daar eind 1942 met vuur een lans voor gebroken.³¹⁰ En, niet te vergeten, op het moment dat Keynes zijn geheimen prijs gaf, was Beyen bezig met België en Luxemburg in Europa een stabiel monetaire en financieel naorlogs bruggehoofd te bouwen, dat zich naar andere (West-Europese) landen, inclusief Groot-Brittannië, zou moeten uitbreiden. Het was niet zo dat Beyen het nut van een internationale monetaire instelling ontkende, al was dat voor hem nog verre toekomstmuziek. Uiteindelijk was hij president

IV NIEUWE WERELD (1940-1952)

van de Bank voor Internationale Betalingen geweest, waar het nieuwe mondiale instituut dan ook een beetje op moest lijken.

Hij was er zich in een vroeg stadium van bewust dat in verschillende hoofdsteden schetsen voor een nieuwe financiële wereld op de teken tafel lagen³¹¹ en voelde zich gedwongen zelf zijn gedachten te bepalen zonder daar nu direct een plan-Beyen van te maken.

Samen met Crenade Iongh had Beyen begin november 1942 bijvoorbeeld betoogd dat het natuurlijk het beste zou zijn als er een monetair en economische overeenkomst zou komen die “aanstonds de gehele wereld zou kunnen omvatten”. Maar het was “intussen niet waarschijnlijk, dat zulks praktisch mogelijk is”. Daarom moest men rekening houden met een “overgangstoestand” met “meerdere groepen van landen” die door overeenkomsten binnen de groep hun handels- en geldverkeer hebben geregeld. Via een internationaal “tractaat” en een daaruit voortkomende “internationale instantie” moest het handels- en geldverkeer worden bevorderd tussen landen die niet tot dezelfde groep behoren.³¹²

Een maand later schreef Beyen dat de zo op te richten internationale monetaire organisatie zou kunnen fungeren als markt voor alle valuta op de wereld. En de verschillen demonetair groeperingen die volgens hem na de oorlog zouden ontstaan, zouden via zo'n instituut hun beleid op elkaar kunnen afstemmen. De nieuwe internationale financiële institutie zou op die manier de positie van de Federal Reserve Bank, de centrale bankinstelling van de Verenigde Staten, kunnen benaderen, maar niet meer dan dat, want de creatie van een wereldmunt was volgens Beyen een stap te ver. Beter was het, “as always in the field of international co-operation”, niet verder te gaan dan de mogelijkheden die de actuele ontwikkeling biedt. “Society is something that grows from within. It cannot be built from outside.”³¹³

Eerder dat jaar had hij in een vergadering van de inmiddels door de regering in ballingschap gevormde Ministeriele Commissie voor na-oorlogsvraagstukken in dit verband al opgemerkt dat er “een centraal lichaam” nodig is dat “spanningen en evenwichtsverstoringen tussen de verschillende muntgroepen kan opheffen of overbruggen, met name door het organiseren van driehoekshandelen door het koopen en weer verkopen van valuta-overschotten”.³¹⁴ Verder zou dit orgaan een handelsorganisatie ter bevordering van de handel tussen de verschillende groepen, en een investeringsafdeling voor internationale kredietverlening moeten bevatten.³¹⁵

Er bestond bij Beyen een onderhuidse argwaan tegenover de wereldomspannende bedoelingen van Groot-Brittannië en de vs. Hij vreesde een situatie van “volledige afhankelijkheid van den wil van één grote mogendheid, hetgeen wij niet kunnen aanvaarden, ook niet indien die mogendheid Engeland of de Verenigde Staten is”.³¹⁶ Het was voor hem moeilijk te accepteren dat Groot-Brittannië en andere Europese geallieerde landen niet warm liepen voor zijn idee – dat intussen officieel Nederlands beleid was geworden – regionale monetaire groepen van landen te vormen om de ongelijkheid aan te pakken die tussen landen na de oorlog zou bestaan. En dat de Britse re-

IV NIEUWEWERELD (1940-1952)

gering in Londen niet stond te trappelen om zich bij een West-Europese groep aan te sluiten, beviel hem evenmin. Enigszins smalend sprak Beyen over “het vaag denkbeeld hetwelk thans in Engeland opgeld doet, dat samenwerking met de Verenigde Staten vóór alles gaat en de beste remedie vormt voor alle kwalen”.³¹⁷

In Keynes' voorstellen voor een Internationale Clearing Union was weliswaar een verwijzing opgenomen om en naar minder ambitieuze plannen, zoals de door Beyen voorgestane gelidelijke koppeling van bilaterale regelingen, maar die hadden volgens de Brit het nadeel dat “de unieke scheppingsdaad” ontbrak. Beyen voelde zich met deze redenering onrecht aangedaan en meende dat het moment waarop de financiële akkoorden tussen landen in een multilateraal kader zouden worden gevat, eveneens die bijzondere glans zou kunnen hebben. Maar de bovenstroom in de Angelsaksische landen was op dat ogenblik niet in het voordeel van de regionale benadering van de mondiale economische problemen. Alles wat zweemde naar economische blokvorming – zoals West-Europese economische eenwording, waar Beyen en zijn medeaanhangers van de Benelux over praatte – was taboe. Hoe gemakkelijker was het toen niet geweest tot West-Europese economische samenwerking te komen, zou hij kort na de oorlog verzuchten. Er moest echter één akkoord komen dat voor de hele wereld gold, en hoe sceptisch men ook kon zijn over de inpasbaarheid van een ernstig verwarde wereld in zo'n uniform plan, er was geen andere keus dan de leiders te volgen, besefte hij. Uiteindelijk was men het over het doel eens, en dat was na de ervaringen van de jaren dertig al heel wat.³¹⁸

De reserves van Beyen hadden geen negatieve uitwerking op de relatie tussen hem en Keynes. De Britse econoom waardeerde de Nederlandse bankier en financieel specialist en raadpleegde hem vaak. Keynes had bij het ontwerpen van zijn plan zelfs gebruik gemaakt van Beyens ideeën.³¹⁹ En de banden bleven hecht. Beyen behoorde tot het groepje dat steeds op de hoogte werd gehouden.³²⁰

De aanbeveling die Keynes in het voorjaar van 1943 deed aan de voorzitter van de Amerikaanse Kamer van Koophandel in Londen, geeft aan hoe groot Beyens reputatie in Britse kringen was. De Amerikaan zocht als spreker een deskundige die de financiële kanten van de Amerikaanse en Britse plannen met gezag uit de doeken zou kunnen doen, en raadpleegde Keynes. Deze adviseerde hem Beyen te vragen, “the one person who could deliver such an address”.³²¹

Beyen beperkte zich in deze lunchrede niet tot commentaar op wat in Washington en Londen was bedacht, maar presenteerde zijn eigen analyse waarom het met de financieel-monetaire verhoudingen was misgegaan en gaf een eigen recept. Een internationaal monetair systeem kon volgens hem alleen werken als er aan vier voorwaarden was voldaan: er moest een situatie van relatieve politieke stabiliteit in de wereld zijn, want bij het ontbreken hiervan zou onherroepelijk kapitaalvlucht ontstaan; verder was een relatief stabiel internationaal prijsniveau onmisbaar, omdat anders ongewenste kapitaalbewegingen niet te vermijden zijn; voorts moeten internationale investeringen zodanig plaatshebben dat het monetaire evenwicht niet ver-

IV NIEUWE WERELD (1940-1952)

s toord wordt; en ten slotte was een zekere coördinatie van monetaire en economisch beleid geboden in de landen die aan het stelsel deelnemen. Een soepel functionerende machine van korte-termijnkredieten moest eventuele tijdelijke onevenwichtigheden opvangen.³²²

De internationale gouden standaard had volgens hem zo lang stabiliteit kunnen brengen omdat lange tijd aan de zeventienvoerwaarden was voldaan. Toen landen zich echter in het interbellum in hun vermeende nationale bastion terugtrokken om een eigen monetaire politiek te voeren en zich zo onttrokken aan de tucht van de gouden standaard, was het afgelopen met dit 'automatisch' functionerende systeem en met de stabiliteit die het bracht. De Bank voor Internationale Betalingen had nog geprobeerd op internationaal niveau afstemming van monetaire beleid te bereiken, wat, aldus Beyen, door "the unhappy circumstances" in de eerste jaren van haar bestaan was mislukt.³²³

In de naoorlogse situatie zou naar zijn mening per definitie voorlopig niet voldaan kunnen worden aan de gestelde voorwaarden voor een stabiel monetaire stelsel. Vandaar dat een "international machinery" nodig was om de wereld te voorzien van geld voor internationale betalingen en om nieuwe welvaart te ontwikkelen. Deze machinerie kon de vorm krijgen van een Clearing Union (Brits plan) of van een Stabilisatie Fonds (Amerikaans plan). Ook na terugkeer van de normale omstandigheden zou echter een of andere vorm van internationale organisatie de plaats van het automatische gouden-standaardsysteem moeten innemen, omdat het "in the modern society" niet mogelijk zal zijn "to come to anything like co-ordination of monetary policy in the various countries without an organized international understanding".³²⁴

Met die constatering, die in feite Beyens definitieve afscheid van de gouden standaard betekende, was men er evenwel nog niet. Hoe kon zo'n georganiseerde mondiale monetaire politiek effectief vorm krijgen? Wie zou de macht hebben? Hoe zou de besluitvorming moeten worden geregeld? Hoe zou het stemrecht moeten worden verdeeld? Hoe kon men landen dwingen zich aan de afgesproken regels te houden? En hoe moest men omgaan met het feit dat er een grens was aan kredietverlening, terwijl het aantal aanvragen in principe onbeperkt was? Op basis waarvan zouden landen kredieten krijgen en ervoor in aanmerking blijven komen? De automatische controle die de gouden standaard bood, zou in een nieuw stelsel immers afwezig zijn. De zeventienvoerwaarden niet om de Amerikaanse en Britse voors tell en af te schieten. Hij zag in beide plannen elementen voor een oplossing en hoopte pragmatisch dat er "some combined plan" uit de bus zou komen dat als basis kon dienen voor de toekomstige monetaire organisatie.³²⁵

En dat gebeurde. Na moeizame Amerikaanse-Britse onderhandelingen³²⁶ werden het plan-White en het plan-Keynes in elkaar geschoven, waarbij Keynes als een leeuw vocht om zo veel mogelijk elementen van zijn plan te behouden. De "Joint Statement", waarover beide landen in april 1944 overeenstemming bereikten en die de basis vormde van de verdere onderhandelingen over het Internationale Monetaire Fonds op de

IV NIEUWE WERELD (1940-1952)

conferentie van Bretton Woods in de eerste drie weken van juli dat jaar, had echter een overduidelijke Amerikaanse snit.³²⁷ Beyen had het liever anders gezien. Zijn voorkeuring uit naar zoveel mogelijk ‘Keynes’ met wijzigingen die nodig waren om het geheel aan te passen aan de “American ideology”.³²⁸ Maar het resultaat was meer een gemeenschappelijk plan-White dan een combinatie van Keynes en White, zou hij later opmerken.³²⁹ Dit stelde de Britten diep teleur, maar de machtsverhoudingen lieten geen andere keus.

ZIGZAGGEND NAAR DE NIEUWE WERELD

Beyen kreeg met andere monetaire-financiële deskundigen van de geallieerde regeringen in Londen – onder wie de door de Britten zeer gewaardeerde Griek Kyriakos Varvaressos³³⁰ en de Noor Wilhelm Keilhau – begin mei 1944 persoonlijk uitleg van Keynes over het bereikte akkoord met de Amerikanen.³³¹ De definitieve onderhandelingen over een nieuw mondiaal financieel systeem zouden zich in de zomer van dat jaar in het Amerikaanse Bretton Woods afspelen. De regering-Gerbrandy wees Beyen aan als leider van de Nederlandse afvaardiging. Toen Gerbrandy Beyen vroeg als delegatielid naar Bretton Woods te gaan en Beyen had ingestemd, zou Gerbrandy gezegd hebben: “Nu is er nog één probleem: ik kan u alleen laten gaan als u gemilitariseerd wordt.” Beyen had daar wel een oplossing voor: “Maar dan maakt u mij toch admiraal van de vloten de schuld.”³³² Overigens kreeg Beyen meer opdrachten mee. Hij moest met de Amerikaanse regering onderhandelen over Lend-Lease-aangeregtigheden en met Amerikaanse banken over het afsluiten van een lening.³³³

In juni vertrok Beyen samen met de zware Britse delegatie, onder leiding van Keynes, en vertegenwoordigers van de regeringen van België, Griekenland, Noorwegen, Tsjecho-Slowakije, Polen, China en India (zoals Brits-Indië toen al heette) per schip uit Southampton naar de Verenigde Staten voor de apotheose van het internationale monetaire overleg.³³⁴

De kansen op het slagveld leken definitief gekeerd met de succesvolle opening van de geallieerde landing in Normandië. Toch bleef er zorg. De dag van vertrek viel samen met de inslag van de eerste Duitse v-1 in Londen, maar Beyen zou van de ze ‘Blitz nieuwe stijl’ geen last hebben. Toen hij in november in Engeland terugkeerde, waren de aanvallen met de v-1’s voorbij en die met de v-2’s nog niet begonnen. De overtocht werd zigzaggend afgelegd om Duitse onderzeeboten te ontwijken, maar gevaar van die kant deed zich niet voor. Het dragen van zwemvesten was echter verplicht.³³⁵

De reis met de Queen Mary, die ook in Normandië gemaakte Duitse krijgsgevangenen vervoerde, was voor Beyen na Londen een verademing. Hij at voor het eerst in tijden weer sinaasappel en wit brood. Het was verder bij uitstek een gelegenheid om Keynes van zeer nabij te leren kennen, ook al wist deze zich volgens Beyen “verheven boven andere stervelingen”.³³⁶ Keynes was vergezeld van zijn vrouw, de ballerina Lydia Lopokova, die over de gezondheid van haar man waakte en hem tot de noodzakelijke rust dwong. Keynes bracht zijn vrije uren onder meer door met het lezen van een boek van zijn grote opponent: Friedrich von Hayeks *Road to Serfdom*. Toch moest er ge-

IV NIEUWE WERELD (1940-1952)

werkt worden. Zo belegden de geallieerde afgevaardigden met Keynes en zijn delegatie op zes vergaderingen, die vooral werden besteed aan het tot dan toe in de Amerikaans-Britse besprekingen verwaarloosde onderdeel van de plannen voor een nieuw internationaal financieel stelsel: de kredietverlening voor de lange termijn – in het plan-White aangeduid als Bank voor Wederopbouw en Ontwikkeling. Beyen was, voorafgaande aan de overtocht, door de Britten “highly confidential” op de hoogte gehouden van hun reacties op White’s ideeën op dit punt.³³⁷ Het resultaat van de gedachtenwisseling op de Queen Mary over de Bank en de amendementen die daarnaast nog op de ‘gezamenlijke verklaring’ over het Fonds werden geopperd, kregen bekendheid als de ‘boot-ontwerpen’.³³⁸

De bijeenkomsten in de ontstapelde bibliotheek van het schip brachten een opmerkelijk meningsverschil tussen Beyen en Keynes aan het licht. De laatste was onverzettelijk in zijn mening dat de internationale bank 1 procent provisie moest rekenen voor verleende kredieten, terwijl Beyen dat “een ongebruikelijke figuur in bankiersogen” vond. Hoewel Keynes moeilijk tegen kritiek kon, werd de zaak uitgesproken. Maar de clausule bleef in de tekst staan, volgens Beyen omdat Keynes afkomstig was uit de verzekeringswereld.³³⁹

Het was de eerste reis van de toen 47-jarige Beyen naar de Nieuwe Wereld. Het zomerse en onbedreigde New York begroette de Europese conferentiegangers op 23 juni met vrolijke marsmuziek, wat hem het blijde gevoel gaf dat een klein kind heeft bij het wakker worden op zijn verjaardag. Maar Beyen zou Beyen niet zijn als hij niet direct voor zijn eigen muziek zou zorgen. Nog diezelfde dag had hij al de beschikking over een cello. Voorzien van zijn geliefde instrument en in gezelschap van de leden van zijn delegatie, met wie hij zich in New York had verenigd, reisde Beyen de volgende dag door naar Atlantic City, waar deskundigen van de Verenigde Staten en zestien andere landen een laatste voorconferentie voor ‘Bretton Woods’ hielden.³⁴⁰

In deze badplaats, die in Beyens ogen Zandvoort en Brighton in vulgariteit naar de kroon stak, deelden de monetaire experts een hotel met deelnemers aan de jaarlijkse conventie van het Amerikaanse Homoeopathic Institute. De standaardvraag van het bedienend personeel aan het ontbijt was elke dag dan ook: ‘Bent u homoeopaat of monetair?’ Dat klonk, zo kwam het op Beyen over, alsof er naar een kwaal werd geïnformeerd, en hij had steeds de neiging te antwoorden: ‘Het laatste, maar ik voel me niet erg ziek.’ Storend was het allemaal niet. Daarvoor was “het gevoel van optimisme over de toekomst en het genieten van de met zon verzadigde lucht” te overheersend.³⁴¹

Officieel moest in Atlantic City de agenda van Bretton Woods worden vastgesteld, maar de meeste tijd ging heen met de bespreking van een groot aantal amendementen op de gezamenlijke Amerikaans-Britse verklaring en van de teksten die de net aangekomen Europeanen op zee hadden opgesteld. Geen wonder dat er meer naar Bretton Woods werd doorgeschoven dan de bedoeling was.

Het ging dan om de kwestie van de precieze doeleinden van het Fonds – meer nadruk op de noden van economisch onderontwikkelde landen, vond de Indiase afge-

IV NIEUWE WERELD (1940-1952)

vaardigde – , de manier waarop het Fonds moest worden bestuurd die van de vestigingsplaats van de instellingen – waarbij de Britten Amsterdam als *second best* na Londen achter de hand hielden. Bovendien lagen er nog de gevoelige punten van quota en stemrecht, dus invloed en macht, op een eindbeslissing te wachten – voor een betrekkelijk klein land als Nederland van cruciaal belang en voor Beyens delegatie dus hét criterium voor succes of falen. En dan moest de Bank nog goeddeels in elkaar worden getimmerd, wat de bankier Beyen betrof zo solide mogelijk. Maar de basis van het nieuwe internationale stelsel dat allen wilden bereiken, was gelegd. In die stemming aanvaardde de afgevaardigden per nachttrein, die wel “de Toren van Babel op wielen” werd genoemd, de reis naar Bretton Woods in New Hampshire.³⁴²

OPWINDING EN ONTSPANNING IN BRETTON WOODS

Het in Spaanse renaissancestijl gebouwde Mount Washington Hotel in de White Mountains stond vanaf 1 juli 1944 drie weken ter beschikking van de veerenveertig delegaties die de naoorlogse wereld van nieuwe monetaire spelregels moest voorzien – niet langer, omdat er daarna de Republikeinse conventie zou worden gehouden. De sfeer van opwinding onder de gedelgeerden, die er volgens Beyen “en familie” verbleven, kwam niet in de eerste plaats door de luxe van hun tijdelijke onderkomen of de omgeving van bergen, beken en bossen, al zal de beschaafde buitenmens die Beyen was, zich hier zeker in zijn element hebben gevoeld. Het was het gevoel met iets zeer belangrijks bezig te zijn dat niet mocht mislukken. Voor de deelnemers was het unaniem een hoogtepunt in hun carrière, iets wat ze – en zeker Beyen – voor geen goud hadden willen missen.³⁴³

Beyen voelde zich op alle manieren thuis in het Bretton Woods. Duidelijk was dat hij zich op de conferentie vermaakte, al had hij zelf een ander financieel en monetair wereldsysteem voor ogen gehad dan daar tot stand zou komen. Maar hij had in 1933 de mislukte Economische en Financiële Wereldconferentie van Londen meegemaakt met haar geruzie over resoluties, waar men zich vervolgens niet aan wilde houden. Nu was er de wil om iets te bereiken en bovendien was het ontwerpen van de statuten van nieuwe instellingen voor hem als praktisch mens veel bevredigender dan het gevecht om de punten en komma's in teksten waarvan het nut niet vaststond.³⁴⁴

Onder Beyens leiding spande de Nederlandse delegatie zich op redelijk harmonieuze wijze in om tot een goed resultaat te komen. Volgens jhr. H.F.L.K. van Vredenburg, sinds 1942 ambassadeur in Washington en ook aanwezig in Bretton Woods was “[d]e geest in de delegatie [...] goed, dat wil zeggen er zijn aanzienlijk minder strubbelingen dan bij zoo een groot getal Nederlanders tezamen doorgaans gebruikelijk is. Voor een goed deel is dat te danken aan den voorzitter, niet alleen door dien grootte verstandelijke gaven doch ook omdat de heeren tenslotte alleen i gszins beducht zijn voor zijn scherpe tong”. Van dat laatste gaf Van Vredenburg en passant een aardig voorbeeld: “Crena zwoegt, begrijpt er volgens Beyen eigenlijk niets van, ‘wat echter heelemaal niet erg is, omdat hij die eigenschap met de meerderheid deelt’”³⁴⁵

IV NIEUWEREELD (1940-1952)



Mount Washington Hotel in Bretton Woods.

Beyens ontspannen manier van optreden maakte grote indruk op de jonge J.J. Polak, die als deskundige in de Nederlandse delegatie was opgenomen.³⁴⁶ De zeshoofde uit Bretton Woods aan zijn vrouw: “Hij [Beyen] is allercharmantst en ongeunsteld, hoewel hij zeer geaffecteerd Engels spreekt en een typisch ‘kakkineus’ gezicht heeft. Hij heeft hier een cello laten komen, waar hij ijverig op studeert, golft veel en is bijzonder gezellig in de bar. Een wonderlijke figuur, die veel over zichzelf praat – over zijn succes en zijn moeilijkheden.” In een andere brief karakteriseerde Polak zijn delegatieleider als volgt: “Beyen: lui, dwaas, graag met een glaasje, altijd grapjes, nooit er gens te vinden, gezellig.” En Beyen bleef hem verbazen: “Beyen is bijzonder brilliant, met een sterk gevoel voor het belang van het onlogische in veel van deze dingen, waar het vaak op het goede woord op het goede moment aankomt. [...] Hij heeft versel ijk het land aan alles wat kruidenier is – is een typische anti-bourgeois.” En als het van tijd tot tijd in de delegatie niet bo terde “tussende oudere bankiers/industriëlen en ons jongeren”, dan was het Beyen die “alles bijlegt met zijn charme”.³⁴⁷

Hiermee wilde Polak niet aangeven dat Beyen als vreemde eend in de bijt niet op zijn plaats was in Bretton Woods, of dat Beyens ‘luiheid’ een effectief functioneren bemlemmerde. Integendeel. Het feit dat hij “verschrikkelijk intelligent” was, “permitterde hem om lui te zijn”. En die luiheid “was zijn grootste verdienste”, lichtte Polak later toe. “Hij speelde het klaar om zonder zich veel moeite te geven, zonder zich nodeloos uit te sloven om details te weten te komen, zaken te leiden. Dat is een compliment.”

IV NIEUWE WERELD (1940-1952)

“Hij vatte snel samen, zag direct waar het om ging en de kant waar het op moest, waar de oplossingen gevonden moesten worden.”³⁴⁸

Dat kwam goed van pas in Bretton Woods. Al was er bij vooroverleg veel geregeld, toch moesten er in korte tijd nog beslissingen worden genomen die de monetaire verhoudingen in de wereld gedurende vele jaren zouden bepalen. Dat gebeurde wat het Fonds betreft in een commissie onder leiding van White, terwijl Keynes voorzitter was van de commissie voor de Bank. De conferentie stond onder algehele leiding van de Amerikaanse minister van Financiën, Henry Morgenthau.

Voor alle deelnemende landen ging het allereerst om een bevredigen de vaststelling van de quota voor het Fonds en de Bank. De omvang daarvan was gekoppeld aan de zwaarte van het stemrecht en aan de positie in de board van bewindvoerders (executive directors) van de instellingen. De delegaties van Nederland en België stemden daarbij hun werkwijze intensief op elkaar af om zoveel mogelijk binnen te halen. Dat was het gevolg van het in oktober 1943 getekende monetaire akkoord tussen Nederland en de Belgisch-Luxemburgse Economische Unie. Het zal Beyen als architect van deze ‘regionale’ overeenkomst genoeg hebben gedaan dat deze al zo direct effect had, en nog wel op ‘mondiaal’ niveau. Bei de landen hadden zich als doel gesteld dat er een quotumregeling kwam waaraan zij zowel in het Fonds als in de Bank elk zouden zijn vertegenwoordigd als bewindvoerder of als plaatsvervangend bewindvoerder.³⁴⁹

Het doel werd bereikt. Nederland kreeg een quotum van 275 miljoen dollar toegevoegd en België een van 225 miljoen dollar, “voldoende om Nederland te zamen met België van een zetel in de Executieve te verzekeren”. Wel liet Beyen nog noteren dat Nederland zich bij een toekomstige herziening van de quota niet gebonden achtte aan de in Bretton Woods afgesproken formule, die volgens hem eerder politieke overwegingen weerspiegelden dan de positie van de betrokken landen in het internationale handels- en betalingsverkeer. Hij doelde onder meer op het relatief hoge quotum dat de Sovjet-Unie kreeg toebedeeld (1200 miljoen dollar). Om op alles voorbereid te zijn, lieten Nederland en België nog een bepaling opnemen die hun zetel bij het eventueel toelaten van nieuwe leden moest beschermen.³⁵⁰

Bij de quota voor de Bank zou later bijna een kink in de kabel ontstaan. Terwijl veel delegaties ervan uitgingen dat de deelneming in de Bank dezelfde zou zijn als in het Fonds, instrueerde de Nederlandse regering in Londen Beyen hier het Nederlandse aandeel te beperken. Dit wekte ongerustheid bij de Belgische delegatieleider Gutt, die er bij Beyen op aandrong minister Van den Broek tot andere gedachten te brengen, onder meer omdat de afspraken tussen Nederland en België over de zetel bezetting gevaar konden lopen.³⁵¹ Beyen bracht de boodschap over, en de Belgen werden gerustgesteld.³⁵²

De quota toewijzing deed de Franse delegatie op haar achterschepen staan. De Fransen waren op de hoogte van de lopende Benelux-onderhandelingen en zagen nu dat deze drie landen tezamen een groter quotum hadden dan Frankrijk. Ze vreesden dat nog nauwere aansluiting van de Benelux ten koste zou gaan van de positie van

IV NIEUWE WERELD (1940-1952)

Frankrijk als grote mogendheid die recht heeft op een zetel in de board van uitvoerend directeuren. Vandaar dat Pierre Mendès France, die de Franse afvaardiging leidde, aan de bel trok bij conferentie voor zittinger Morgenthau.³⁵³ Achteraf was de angst evenwel ongegrond. Een echt als financieel-economische eenheid naar buiten tredend Benelux-blok zou nooit ontstaan, en Frankrijk zou later een ruimer quotum krijgen.

Beyen maakte zich er sterk voor het bestuur van de instellingen in zijn ogen zo effectief en zo gezaghebbend mogelijk te maken. Het Fonds moest volgens hem in de allereerste plaats de monetair autoriteiten van de wereld samen brengen. Stemmen moest niet voorop staan. Zou dat laatste wel gebeuren, dan zou het Fonds naar zijn mening “a complete failure” worden. Daarom pleitte hij ervoor dat in het college van bewindvoerders van het Fonds de hoogste monetair functionarissen van de lidstaten zitting zouden hebben, die midden in het monetair leven van hun land stonden. Daarvoor was een permanente aanwezigheid op het hoofdkwartier niet vereist, eerder af te raden. Bij de Bank voor Internationale Betalingen had dit goed gewerkt, zo sprak hij uit ervaring. Hij ontmoet te veel tegenstand, onder meer van Amerikaanse kant. Daar werden de bewindvoerders, die door hun nationale regeringen werden aangewezen, gezien als bestuurscollege dat steeds op het hoofdkantoor van het Fonds aanwezig moest zijn. Beyen vreesde in dat geval gezagsverlies van de betrokkenen in eigen land. Men verengde zich voorlopig op een bepaling die ruim tegaf voor verschillende uitlegen derhalve een compromis was. Er werd gesteld dat de bewindvoerders in voortdurende zitting in het hoofdkantoor van het Fonds zouden functioneren en zo vaak zouden bijeenkomen als de zaken van het Fonds vereisten.³⁵⁴

Uit het oogpunt van werkbaarheid verzette Beyen zich verder met succes tegen de wens bij verschillende delegaties om plaatsvervangende bewindvoerders op dezelfde wijze te benoemen of te kiezen als de directeuren. Voor een goed functioneren van het bestuur was het volgens hem bovenal nodig dat er tussen de Directeur en zijn plaatsvervanger “a measure of confidence” bestaat “that makes possible for him to leave his work to be done by somebody else”. Daar toe moest de bewindvoerder zelf zijn plaatsvervanger kiezen.³⁵⁵

MAN VAN DE PRAKTIJK

Bij de onderhandelingen over de Bank, die pas na tien dagen onder leiding van Keynes begonnen³⁵⁶, was Beyen nauw betrokken bij het groepje deskundigen dat de nieuwe mondiale financiële instelling vorm gaf.³⁵⁷ Hij greep de gelegenheid aan zich geheel waar te maken als bankier en man van de praktijk, zoals hij dat ook deed als voorzitter van de belangrijkste subcommissie voor doelen, beleid en kapitaal. Dat bleek nodig, want, zo zou Beyen later verzuchten: “There were not many bankers under the Bretton Woods delegates”. Op voorstel van de Nederlandse delegatie werd besloten dat de Bank korte tijd nadat ze met haar werk was begonnen, kon beschikken over vlottende middelen (contanten), zowel in goud en dollars als andere muntsoorten, die door de lidstaten zouden worden gesort. Het oorspronkelijke Brits-Ameri-

IV NIEUWEREELD (1940-1952)

kaanse plan om dit pas te laten plaatshebben als de noodzaak daarvoor aanwezig was, klonk voor Beyen en zijn delegatie te vaag. En om de nieuwe ‘wereldbank’ een solide basis te geven, vond Nederland dat het totaal aan leningen en garanties de 75 procent van het kapitaal en de reserves niet zou mogen overschrijden, waar andere landen tot 300 procent wilden gaan. Met steun van de Britten en de Amerikanen werd een percentage van 100 vastgesteld. Dat gebeurde niet zonder moeite en ging gepaard met bittere verwijten van gebrek aan voorstellingsvermogen en van gebrek aan inzicht in de noden van de wereld, maar de weinige aanwezige bankiers waren, als het erop aan kwam, overtuigend genoeg om aan het langste eind te trekken.³⁵⁸

Keynes, die de uitputting nabij was, had de neiging – niet tot ieders genoegen – de besluiten over de Bank in rap tempo door de vergaderingen te jaagen.³⁵⁹ Toen er op een middag een enorme donderbui boven het hotel losbarstte en men elkaar in de vergadering nauwelijks nog kon verstaan, schroomde hij niet hiervan misbruik te maken. In ijltempo werd er een groot aantal artikelen door gehamerd. Beyens berustend commentaar daarop was: “Zo is hij, een autocraat, die altijd zijn zin wil hebben.”³⁶⁰

WORSTELLEN MET EEN ERFENIS

Het krachtigst moest Beyen zich in Bretton Woods inspannen voor een erfenis uit het interbellum, die ook zijn erfenis was: de Bank voor Internationale Betalingen (BIS), waarvan hij drie jaar president was geweest. De BIS was in de Verenigde Staten onder vuur komen te liggen als een instelling van conservatieve bankiers die met nazi-Duitsland zaken deden. De kwestie van het Tsjechoslowaakse goud was daarvoor een uitstekende voedingsbodem geweest. In de pers werd zelfs gesuggereerd dat aanhangers van de BIS, onder wie Beyen en bancaire kringen op Wall Street en in Londen, Bretton Woods wilden ondermijnen door de BIS de rol van de op te richten wereldbank te laten spelen.³⁶¹

Zeker is dat het Amerikaanse ministerie van Financiën van de BIS af wilde. White had eerder verklaard dat de BIS onder Duitse controle stond en dat Duitsland via de bank financiële macht wilde verwerven.³⁶² Volgens persberichten had de Amerikaanse Treasury tevergeefs geprobeerd het State Department te bewegen de toenmalige Amerikaanse president van de BIS, Thomas H. McKittrick, die Beyen in 1940 was opgevolgd, te verhinderen uit Amerika naar Bazel terug te keren. Het was ook bekend dat onderminister van Buitenlandse Zaken Dean Acheson, die het State Department in de Amerikaanse delegatie vertegenwoordigde, veel gunstiger over de BIS dacht. Deze onderlinge Amerikaanse meningsverschillen verhinderden het Amerikaanse ministerie van Financiën niet op de conferentie een anti-BIS-stemming te creëren.³⁶³

Die werd in volle scherpte verwoord door conferentievoorzitter Morgenthau zelf. Hij hekelde de BIS als een bankinstelling die door de Duitsers samen met de vroegere BIS-presidenten Leon Fraser en Beyen werd gecontroleerd en beklemtonde dat hij de BIS als een instrument van de nazi’s beschouwde. Morgenthau schroomde niet Fraser en Beyen te beschuldigen van het koesteren van bepaaldeloyaliteiten in de richting

IV NIEUWERELD (1940-1952)



Keynes tijdens de conferentie van Bretton Woods.

van Duitsland. Hij was bovendien niet vergeten hoe de BIS had meegelopen bij de roof van het Tsjechoslowaakse goud nadat de Duitsers Praag waren binnengemarcheerd. De BIS moest dus verdwijnen, vond de Amerikaan, en snel ook.³⁶⁴

De Noorse delegatieleider Wilhelm Keilhau werd bereid gevonden een resolutie in te dienen waarin de "liquidation" van de BIS werd voorgesteld. De ze zou "at the earliest possible date" moeten plaatshebben. De geallieerde regeringen zouden verder een commissie van onderzoek moeten instellen om het management en de transacties van de bank tijdens de huidige oorlog te bekijken.³⁶⁵ Beyen, die ongetwijfeld geschoot was door de onverblomde Amerikaanse kritiek op zijn persoon, toonde zijn reserves over het eerste deel van het voorstel door erop te wijzen dat regeringen hier niet over konden beslissen, maar alleen de aangesloten centrale banken, die met de Amerikaanse bank J.P. Morgan de enige stem gerechtigde aandeelhouders waren. Weljuichtehij een onderzoek toe, omdat dit de enige weg was om "vage beschuldigingen en geruchten" afdoend te weerleggen.³⁶⁶ Na beradtu ssende Amerikaanse en Britse delegaties kwam er een "mildere" tekst tot stand, die alleen nog aanbeval de BIS zo spoedig mogelijk na het beëindigen van de vijandelijkheden op te heffen. Beyen maakte met Keilhau deel uit van de informele redactiecommissie die hiervoor was ingesteld.³⁶⁷

Beyen vond het jammer dat het onderzoek uit de tekst was verdwenen, maar kon ermee leven. Het zou bij de zetu rs telling zijn gebleven als een Amerikaanse afgevaardigde in een volgende vergadering niet een geheel nieuwe resolutie had ingediend.

IV NIEUWE WERELD (1940-1952)

Deze hield in dat geen enkel land lid van het Fonds kon worden als het niet de nodige stappen had genomen om de liquidatie van de BIS te bevorderen.³⁶⁸

Een daarop volgen de persconferentie van White, waarin de zeggereerde dat dit voorsel was aangenomen en tegelijkertijd uithaalde naar de welwillendheid die Groot-Brittannië en Nederland tegenover de BIS aan de dag legden, versterkte het ongenoegen dat niet alleen bij Beyen, maar ook bij Keynes over het Amerikaanse optreden was ontstaan. Beyen ging verhaal halen bij Acheson. De zebetugde zijn spijt over het voorval, zei Beyens bezwaren te delen, maar kon natuurlijk het ministerie van Financiën niet tot de orde roepen. Keynes, die zich buitengewoon opwond over de zaak, speelde het harder en had een explosief onderhoud met Morgenthau, waarin de Brit zeggereerde dat de Amerikanen dubbel spel speelden. Hij dreigde de conferentie te verlaten als de Amerikaanse resolutie niet van tafel werd gehaald. Van de andere Europese deelnemers was vooral Frankrijk onder invloed van Mendès France de BIS in Bretton Woods minder gunstig gezind. Morgenthau wist Keynes te kalmeren met de toezegging dat er de volgende dag een nieuwe tekst zou liggen. Uiteindelijk veringden zichop de formulering dat de BIS “at the earliest possible moment” moest worden geliquideerd. Dit zou de basis worden van een door Noorwegen en Nederland gezamenlijk ingediende aanbeveling aan de conferentie. Beyen stemde als ex-president van de BIS in met deze formule, vermoedelijk om de schade voor zijn geliefde internationale bank tot het uiterste te beperken. Hoe de situatie zich na de oorlog zou ontwikkelen, kon immers niemand nog voorzien. Keynes’ gezondheid had door de affaire echter een nieuwe knak opgelopen.³⁶⁹

De gang van zaken noopte Beyen in Bretton Woods nog wel tot het afleggen van een officiële verklaring namens Nederland. Daarin onderstreepte hij dat de liquidatie van de BIS in de ogen van Nederland “inevitable” was. De BIS zou niet naast het Internationale Monetair Fonds moeten blijven functioneren. Wel wilde hij voor alle duidelijkheid nog officieel kwijt dat een onderzoek naar het opereren van de BIS geboden bleef om de waarheid boven tafel te krijgen en de rondzingende verhalen de kop in te drukken die niet gebaseerd waren op “the true facts”. Hij legde er verder de nadruk op dat de BIS het resultaat was van een wereldtoestand die na de overwinning van de “Verenigde Volken” niet langer zou bestaan.³⁷⁰

Het zou evenwel anders lopen, en zeker niet tot Beyens ongenoegen. De Bank voor Internationale Betalingen kreeg aan het eind van de jaren veertig, toen het Internationale Monetair Fonds zich nog moest bewijzen, nieuwe vitaliteit als centrum voor Europese financiële samenwerking – een opzet zoals Beyen zich gewenst zou kunnen hebben. De BIS zou nooit worden opgeheven. Ze bleek onmisbaar. De Verenigde Staten zouden in 1948 verklaren niet langer aan te dringen op uitvoering van de desbetreffende resolutie van Bretton Woods en de zaak als gesloten te beschouwen.³⁷¹

Beyen zou zijn inbreng in Bretton Woods in de kwestie van het bestaansrecht van de BIS later als volgt uitleggen: de enige manier om de BIS te verdedigen tegen pogingen een doodvonnis tegen haar uit te spreken, was om het vonnis verandert te krijgen

IV NIEUWERELD (1940-1952)



Beyen met sigarettenkistje gemaakt van hout uit de bossen bij Bretton Woods.

in een advies om zelfmoord te plegen.³⁷² Hoe diep de kwestie van het voortbestaan van de BIS hem had geraakt, blijkt uit zijn autobiografie, die veelbetekenend eindigt met een lofprijzing van de ze internationale bankinstelling als centrum van samenwerking tussen centrale banken, ook na de Tweede Wereldoorlog.³⁷³

De conferentie van Bretton Woods eindigde op tijd, op zaterdag 22 juli 1944, en iedereen was van mening dat er iets onmogelijks was bereikt. Beyen was tevreden met het resultaat, “daar wij ons doel bereikt hebben op alle punten die ons belangrijk voorkwamen”, zo meldde hij op 27 juli aan de Nederlandse regering in Londen, nadat die eerder al een telegram met haar waardering aan hem had gestuurd.³⁷⁴

Nu was waargemaakt wat in het interbellum zo nodig was, maar onhaalbaar bleek. Beyen zou dan ook later concluderen dat het monetaire inzicht van Bretton Woods veel ellende had kunnen voorkomen als het direct na de Eerste Wereldoorlog was doorgebroken.³⁷⁵

Aan het slotdiner memoreerde Keynes dat de deelnemers op een en hetzelfde moment de taken hebben moeten vervullen van de econoom, de financier, depoliticus, de journalist, de propagandist, de advocaat, de staatsman – en zelfs die van de profetie en de waarzegger. Alle kritiek en scepsis die de bijeenkomst in de publiciteit ten deel was gevallen, hadden Keynes niet uit het veld geslagen, maar eerder bemoedigd: het was immers beter dat een streven begint met ontuchtering dan dat het erin eindigt. Met zijn wens dat de broederschap van de mensheid meer zal worden dan slechts een

IV NIEUWE WERELD (1940-1952)

frase, ondem amende deelnemers in twee treinen de terugreis, een naar Washington en een naar New York.³⁷⁶

Opvallend is dat Beyen ontbreekt op de officiële foto van de delegatie die in Bretton Woods gemaakt is. Mogelijk was hij weer eens 'zoek' of hadden de muziek of het golfspel meer prioriteit gekregen. Zeker is dat dit soort formele sessies niet aan hem waren besteed, hoe historisch het moment ook was.³⁷⁷ Hij hield aan de conferentie wel een sigarettenkistje vervaardigd van hout uit de bossen van Bretton Woods over, dat hij later als minister trots aan bezoekers toonde.³⁷⁸

'A VERY GOOD TIME' IN AMERIKA

Voor Beyen was er nu tijd voor ontspanning. Hij reisde naar Washington om ambassadeur Loudon bij te praten. Maar het meeste plezier zal hij hebben beleefd aan de logeerpartij bij zijn leeftijdgenoot en medestudent in Utrecht C.G.W.H. van Boetzelaer van Oosterhout. Deze was sinds 1940 op de ambassade tweede man onder Loudon. Er zou natuurlijk muziek worden gemaakt. Van Boetzelaer, zelf violist en getrouwd met een operazangeres, had al voor een pianist gezorgd.³⁷⁹

Vervolgens vertrok Beyen naar New York, voor zijn volgend opdracht. De regering had hem gevraagd een grote lening – honderd miljoen dollar voor drie jaar – af te sluiten.³⁸⁰ Zijn directe baas, minister Van den Broek van Financiën, heeft hier veel waarde aan. Een Amerikaanse lening kon volgens hem voorkomen dat de regering na de bevrijding zou worden gedwongen voor de financiering van de wederopbouw een deel van de Nederlandse goudvoorraad of buitenlandse beleggingen te liquideren. Vandaar dat al in de zomer van 1943 een, mislukte, poging was gedaan geld van de regering in Washington los te krijgen.³⁸¹

Nu moest Beyen het op de kapitaalmarkt proberen en hij boorde met succes zijn relaties op Wall Street aan. De seinen leken goed te staan. Topman Winthrop W. Aldrich van Chase National Bank of the City of New York had zich nog tijdens 'Bretton Woods' per brief tot Beyen gewend met een uitnodiging voor een lunch na het einde van de conferentie.³⁸² Een syndicaat van Amerikaanse banken onder leiding van Chase was bereid het geld te verstrekken met als dekking het Nederlandse goud dat sinds het begin van de oorlog onaangesproken in de kluisen van de Federal Reserve (het Amerikaanse stelsel van centrale banken) lag.³⁸³

Het goud, dat vóór de oorlog door De Nederlandsche Bank naar de Verenigde Staten was verscheppt, stond op grond van het Koninklijk Besluit A1 ter beschikking van de Nederlandse regering in ballingschap. Maar die had dit recht tot dan toe nooit durven opeisen. Er was ook geen reden toe geweest. De Amerikanen handelden in de praktijk alsof A1 gold.³⁸⁴

Via het syndicaat en met behulp van advocaten die door Beyen waren ingeschakeld, kreeg Nederland in zekere zin toch de gewenste erkenning dat het goud in oorlogstijd toekwam aan de Nederlandse regering in Londen. De gunstige voorwaarden die aan de lening waren verbonden – onder andere een rente van 1,5 procent – kwa-

IV NIEUWERELD (1940-1952)

men nog even in gevaar nadat Gerbrandy zich somber over zijn land had uitgelaten na de verloren Slag bij Arnhem en de deelnemende banken een hoger tarief wilden bedingen. Maar met pokerspel wist Beyen dit onheil te voorkomen. Het resultaat was dat Van den Broek zich met een gerust hart kon voorbereiden op de uitgaven voor de ondersteuning van de bevolking en de wederopbouw.³⁸⁵

De onderhandelingen duurden tot eind oktober, maar Beyen was er niet voortdurend mee bezig. Hij nam de gelegenheid te baat de Verenigde Staten te leren kennen en stelde zich er verder van op de hoogte hoe de Amerikaanse tak van Unilever draaide.³⁸⁶

Ongetwijfeld zal hij in New York ook de uitgeweken top van Philips hebben bezocht en gesprekken hebben gevoerd met Anton Philips en Frans Otten. Daarop wijst de toespraak die hij op 22 september 1944 hield voor de Netherlands Study Group for Post-war Reconstruction, een door Philips gesteunde New Yorkse pendant van de studiegroep die Rijkens in Londen had opgezet. Beyen sprak over een geliefd onderwerp: de relatie tussen de aanpak van werkloosheid en monetair beleid in het licht van de conferentie van Bretton Woods.³⁸⁷

Contact met de Philips-top zal ook niet vreemd zijn geweest aan het bezoek dat hij in Detroit bracht aan de Ford-fabriek en de ontmoeting met Henry Ford II. Het ligt voor de hand dat Anton Philips, die Ford goed kende, Beyen had geïntroduceerd.³⁸⁸

Voor Beyen, die wortels had in twee grote internationale ondernemingen, was dit werkbezoek in het hart van het kapitalistische Amerikaanse bedrijfsleven natuurlijk een opwindende en leerzame 'must'.

Het meeste genoegen zal hij echter hebben beleefd aan zijn zomers uitstapje naar Cape Cod, aan de Atlantische Oceaan bij Boston, waar prinses Juliana vakantie hield. Behalve dat Beyen er als strandliefhebber aan zijn trekken zal zijn gekomen, moet de nabijheid en de hernieuwde vriendschap met de kroonprinses samen met het gevoel van gedeelde ballingschap hem diep hebben geraakt. Hij trof er ook Willem van Tets, een "oude vriend" en jaargenoot uit Utrecht, die secretaris van Juliana was.³⁸⁹

Beyen bleek met de prinses de belangstelling voor sociale vraagstukken te delen. Beiden spraken onder andere over het probleem van de arbeidsvreugde van de werknemer, die met de moderne productiemethoden verloren dreigde te gaan, en over pogingen die in Amerika, en in het bijzonder bij Unilever, werden aangewend om hier verbetering in te brengen. Het gesprek was kennelijk zo indringend dat Juliana er jaren daarna nog op terugkwam.³⁹⁰

Aan een "very good time" in de Verenigde Staten, waar Beyen voor het eerst in lange tijd zich in zijn dagelijks leven niet geremd had gevoeld door de oorlog, kwam begin november een einde. De terugreis ging opnieuw per Queen Mary. Deze vervoerde nu voornamelijk Amerikaanse troepen, die de invasie moesten versterken en aflossen.³⁹¹

Het veertigtal veelal hoogopgeplaatste burgers kreeg een sobere verzorging. Ze deelden een hut met zijn tien en moesten het doen zonder lunch. Gelukkig was het weer

IV NIEUWE WERELD (1940-1952)

goed en het gezelschap bevond zich meestal aan dek. Onder de passagiers was de befaamde invloedrijke Amerikaanse columnist Walter Lippmann.³⁹² Ze zochten elkaar niet uit het oog verlies. In 1954 hield Beyen, toen minister van Buitenlandse Zaken, in de ambtswoning een diner ter ere van de journalist.³⁹³

TUSSEN ZWITSERLAND EN LIEFTINCK

Het Europese oorlogstoneel was intussen drastisch veranderd in het voordeel van de geallieerden. De bevrijding van Nederland was in volle gang. Al spoedig na zijn terugkeer in Londen stuurde minister Van den Broek Beyen in november 1944 opnieuw op pad. Hij moest in Zwitserland miljoenen Zwitserse francs zien los te krijgen voor de aanstaande Nederlandse wederopbouw. Na een vlucht per militair transportvliegtuig naar Parijs, een door Unilever-Parijs georganiseerde autorit door bevrijd Frankrijk naar Lyon en een door de directie van de Philips-verstiging ter plekke voor "Monsieur le Président" geregeld transport met een op houtgas lopende auto, kwam hij uiteindelijk bij de grens met Zwitserland aan. Vandaar werd per tram Genève bereikt.³⁹⁴

Beyen trof een land dat er veel welvarender voorstond dan neutrale landen na de Eerste Wereldoorlog. Hij constateerde dat de publieke opinie anti-Duits was en dat anti-Duitse geluiden in pers en theater ongemoeid werden gelaten, ook al stond de regering op vriendschappelijke voet met nazi-Duitsland.³⁹⁵ Natuurlijk maakte Beyen zijn opwachting bij zijn vroegere naaste medewerkers van de Bank voor Internationale Betalingen in Bazel. Chef-econoom Per Jacobsson trof zijn voormalige president aan zoals hij hem nog niet kende: niet alleen ouder, maar vooral ook wijzer en bekleed met meer autoriteit.³⁹⁶

Beyens besprekingen met de Zwitserse autoriteiten over de kredietverlening en over een monetaire overeenkomst waren het begin van onderhandelingen "die tot de moeizaamste behoeften die Nederland tussen 1945 en 1947 zou voeren".³⁹⁷ De Zwitserse regering bleek bereid leningen van een particulier banksyndicaat aan Nederland te waarborgen van vijf miljoen Zwitserse francs te garanderen, maar verbond daaraan voorwaarden die van Nederlandse zijde op grote bezwaren stuitten.³⁹⁸ Niet Nederland, maar een gemengd Nederlands-Zwitserse commissie moest over de besteding beslissen en Nederland moest een deel van de inkomsten uit de export naar Zwitserland reserveren voor de betaling van rente en aflossing. Verder eisten de Zwitsers een bepaald aandeel in de Nederlandse kolonexport. Beyen was zich ervan bewust dat het Zwitserse aanbod voor Nederland ongunstige kanten had, maar tilde daar in dat stadium niet zo zwaar aan. Hij legde vooral de nadruk op het belang voor Nederland van Zwitserland als leverancier van hoogwaardige producten.³⁹⁹

De daaropvolgende zomer zette Beyen de onderhandelingen in Bern voort, maar met de over een andere boeg gegooiden twerpovereenkomst die daaruit voortkwam, bleef het ministerie van Financiën grote moeite houden. Vooral het feit dat de Zwitserse regering niet wilde ingaan op het Nederlandse verzoek de kredietfaciliteit te

IV NIEUWEWERELD (1940-1952)

vergroten van vijftig naar honderd miljoen Zwitserse francs wekte wreveld, ook al werd van Zwitserse zijde daarnaast nog financiële ruimte geboden voor onder meer speciale leveringen. Beyen begreep de teleurstelling, maar meende niet anders te kunnen concluderen dan dat “men de vasthoudendheid der Zwitsers op dit punt als ernstig gemeend moet accepteren”. Hij was hier gesluit “op een koppigheid” die op hem zelf na zijn langdurig verblijf in Zwitserland “nog indruk had gemaakt”. Hij drong aan op een spoedig besluit van Nederlandse kant en tekende daarbij aan dat hem “persoonlijk” het voorstel “aanneembaar” leek, ook al omdat hij nog meer kredietmogelijkheden in Zwitserland zag. Voor zichzelf zag hij zijn taak “als afgelopen”.⁴⁰⁰

De nieuwe minister van Financiën, P. Lief tinck, vond dat Beyen de Zwitsers te veel had toegegeven. Dat gold niet alleen bedragen voor rente en kosten, maar ook het verrekennen van het positieve handelssaldo dat Zwitserland tijdens de oorlog met het bezette Nederland had opgebovwd. Beyen had van deze gevodige kwestie geen punt gemaakt, zoals hij er in de zomer van 1943 ook niet zwaar aan had getild toen dit onderwerp in het overleg met de geallieerden aan de orde kwam.⁴⁰¹ Hij had toen de neutrale landen, en met name Zwitserland, in bescherming genomen. Maar Lief tinck meende dat de geallieerden Zwitserland er zonder omhaal op hadden gewezen geen verantwoordelijkheid over der gelijke transacties te zullen nemen en dat de regering in Bern zich in de zaak maar tot de bezettingsautoriteiten in Duitsland moest wenden.⁴⁰²

De Zwitsers wens ten ech ter zo spoedig mogelijk duidelijkheid van Nederland en drongen er begin september 1945 op aan dat Beyen naar Bern zou terugkeren om de besprekingen over het kredietakkoord af te ronden. Ook Nederland had daar belang bij, omdat er al bestellingen in Zwitserland waren geplaatst die betaald moesten worden. Pas een maand later vond Lief tinck Beyen bereid de financiële onderhandelingen te hervatten, maar niet eerder dan eind oktober.⁴⁰³

Tot finale onderhandelingen kwam het na aankomst van Beyen op 23 oktober echter niet meer. Het betalingsarrangement dat ter tafel lag en waarover sinds augustus van Nederlandse kant door de gezant in Bern, J.J.B. Bosch ridder van Rosenthal, was onderhandeld, bleek onder zware Zwitserse pressie de volgende dag te moeten worden ondertekend. Voor Beyen, die tevergeefs uitstel bedong, was nauwelijks nog gelegenheid de tekst te bestuderen. Lief tinck en het Directoraat-Generaal voor Nederlandse Economische Betrekkingen waren desduivels over de “ietwat mysterieuze ondertekening”, omdat ze ervan uitgingen dat met het sluiten van het akkoord zou worden gewacht op een delegatie die begin november naar Zwitserland zou reizen om over finesses van de overeenkomst te oordelen en aansluitend over de uitvoering afspraken te maken. De chaotische situatie in het Nederlandse kamp bleek het gevolg van “een zeker gebrek aan coördinatie” tussende betrokken Nederlandse departementen, met als gevolg dat de gezant van drie zijden instructies kreeg en uiteindelijk besloot naar eigen inzicht te handelen.⁴⁰⁴

Onder Beyens leiding werd vervolgens nog met de Zwitsers onderhandeld over

IV NIEUWERELD (1940-1952)

praktische toepassing van het betalingsakkoord⁴⁰⁵, maar veel aardigheid zal hij er na alle kri tiek op zijn onderhandelingswaardigheden niet meer van hebben gehad. Mogelijk zal hij hebben beseft dat scherp onderhandelen over punten en komma's niet zijn vak was. Voor hem telde allereerst het doel (het akkoord). Hoe het bereikt zou worden, en of het wat meer of minder zou kosten, was minder interessant dan dát het bereikt werd.

Pikant is dat Beyen in dezelfde periode betrokken was bij onderhandelingen over een regeringskrediet (meer dan negentig miljoen gulden) voor het in financiële problemen verkerende Philips, die hem in een andere rol tegenover Lief tinck bracht. Wegens het verblijf van Anton Philips in New York leidde Beyen als waarnemend voorzitter van de raad van commissarissen de besprekingen met de directie over de gewenste koers in deze voor het concern zo penibele kwestie. Lief tinck, die door Beyen in privé-correspondentie wel was vergeleken met "l'incorruptible Robespierre"⁴⁰⁶ en die slecht kon tegen een andere karakteristiek van hem uit Beyens koer: "Hare Majestéts leedaanzegger"⁴⁰⁷, wilde de onderneming wel te hulp schieten, maar stelde zich hard op. Hij verbond aan een krediet de voorwaarde dat de regering een eigen commissaris bij Philips kreeg. Terwijl de directie onder leiding van Frits Philips op alle manieren een controlerende greep van de overheid op het bedrijf probeerde af te wenden, dacht Beyen daarop de eerste naoorlogse vergadering van de raad van commissarissen milder over. Hij meende dat Lief tinck moe lijk van zijn standpunt af te bren gen was en vond bovendien dat verzet tegen regeringstoezicht "verkeerd [kan] worden uitgel egd" en "de toestand [kan] vers ch erpen". Het liep erop uit dat de lijn-Beyen werd gevolgd. Philips kreeg de kredietfaciliteit en de regering haar commissaris, in de persoon van Beyens oude bekende Tj. Grèdanus, topman van de bank Piers on en Co.⁴⁰⁸ Ook in deze zaak stond bij Beyen het doel (het regeringskrediet) centraal; om dit veilig te stellen mocht wel wat worden ingeleverd.

SCHEIDING EN EEN NIEUW LEVEN

Het be zoek aan Zwitserland was eind 1944, begin 1945 een "nog groter tractatie" voor Beyen dan zijn verblijf in Amerika. "Dit was nog het oude Europa, waarvan je niet had durven hopen dat het nog bestond."⁴⁰⁹ Maar de bestemming had voor Beyen een nog grotere emotionele waarde. Gretel Lubinka, zijn geliefde, had de oorlogsperiode in Zwitserland doorgebracht. Na meer dan vier jaar was er weer gelegenheid elkaar te ontmoeten. Beyen zou later onthullen dat hij het zelf was geweest die de missie naar Zwitserland had bedacht om Gretel weer te zien. Hij zou de zaak als volgt bij minister Van den Broek hebben aangekaart: "Als je dat mogelijk maakt, zal ik een lening van vijftig miljoen franks gaan halen. Ik heb hem die lening bezorgd."⁴¹⁰

Gretel was in mei 1942 gescheiden en met haar zoontje Johnny naar Zürich verhuisd. De relatie was de oorlog-geholpen door de zeer frequente briefwisseling – ongebrouwen doorgekomen, en beiden konden zich het leven daarna niet anders voorstellen dan in elkaars nabijheid.⁴¹¹

IV NIEUWEWERELD (1940-1952)

Toen Beyen in juni 1945 voor het eerst sinds het begin van de oorlog weer naar Nederland reisde, begaf hij zich dan ook op een zware, maar onvermijdelijk commissie. Het weerzien met zijn gezin zou onvermijdelijk een nieuw afscheid inluiden en de in feite al bestaande breuk definitief maken. Duidelijk was dat het huwelijk niet meer te redden viel, al wilde zijn vrouw Nelly – die tijdens de bezetting door de directie van Unilever in Rotterdam financieel was ondersteund – veel door de vingers zien om het in stand te houden.⁴¹²

Een uiterste poging van oudste zoon Has en dochter Frie om hun vader tot andere gedachten te brengen, was vruchteloos. Ze praatten op hem in tijdens een ontmoeting in de Wassenaresvilla ‘Backers hagen’, waar de Nederlandse Unilever-topman P. Hendriks woonde. Maar hun argument dat het onrechtvaardig zou zijn als hun moeder nu alleen achterblijft na alles wat ze in de oorlog had meegemaakt, kon Beyen niet vermurwen. De oorlog had de kloof wijder en, naar bleek, de breuk onherstelbaar gemaakt. De echtscheiding werd eind oktober 1945 in Den Haag uitgesproken, en half november trouwden Johan Willem Beyen en Margaretha Antonia Lubinka in Zürich.⁴¹³ Het was een “folie à deux”.⁴¹⁴

Nelly's leven stortte in; ze zou nooit over deze ramp in haar leven heenkomen.⁴¹⁵ De afwikkeling van de breuk verliep niet zonder problemen. Zo moest de getroffen financiële regeling in 1952 op verzoek van Beyen worden herzien, omdat zowel de omstandigheden waaraan zij eers te vrouw leefde als zijn eigen inkomsten “belangrijk zijn gewijzigd”. Het meningsverschil dat daaruit voortvloeiend kon niet in onderling overleg worden opgelost, en besloten werd de zaak aan een onpartijdige derde voor te leggen.⁴¹⁶

De scheiding wekte verwondering en afkeuring in Beyens omgeving. Zo toonde zijn oude vriend Trip zich onaangenaam verrast. Deze meende in het gedrag van zijn vroegere vertrouweling een “zekere mate van oppervlakkigheid en egoïsme” te bespeuren, die hem teleurstelde. In een “openhartig schrijven” wist Beyen bij Trip begrip voor zijn besluit te wettigen. Trip aanvaardde Beyens uitleg dat hij zijn beslissing niet lichtvaardig had genomen, al betekende dit nog niet “eene onbepaalde goedkeuring”. Dat de goede verhouding hersteld was, liet Trip blijken door te onderstrepen dat hij “in elk geval verheugd [was] dat wij elkander op onzen levensweg hebben ontmoet en veel en nauw hebben mogen samenwerken, eene samenwerking, die ook van mijn kant steeds tot voldoening en erkentelijkheid aanleiding heeft gegeven”.⁴¹⁷ Trip zou in het voorjaar van 1947 op zeventigjarige leeftijd overlijden.

WEER WEG UIT NEDERLAND

De generatie van Trip, waar Beyen in zijn carrière zoveel aan te danken had gehad, maakte direct na de oorlog plaats voor een jongegarde, vaak jonger dan Beyen zelf. Zo had hij als financieel adviseur met het aantreden van het kabinet-Schemmehorn in juni 1945 de vijfjarige jongere minister van Financiën Liefstink als nieuwe ‘baas’ gekregen. Beyen beseftte voor het eerst dat hij tot de ouderen was gaan behoren en dat hij aan de

IV NIEUWE WERELD (1940-1952)

tweede helft van zijn loopbaan was begonnen. Die zou zich gedurende de eers te naoorlogse jaren in het buitenland afspelen. Hoe zeer Beyen bij zijn terugkeer ook getroffen leek door de schoonheid van het eigen land en van de ongebroken veerkracht van de Nederlandse bevolking,⁴¹⁸ zijn indruk was niet overwegend positief. Aan zijn in New York wonende vriend Ries gaf hij bijvoorbeeld een zodanige beschrijving van het vaderland en zijn bestuurders dat deze van een eventuele terugkeer – “pure Donquixoterie” – afzag.⁴¹⁹ Hoe dit ook zij, een werkring in het buitenland kwam goed uit, want in Nederland, waar echtscheidingen in die tijd nog lang geen gemeengoed waren, zouden hij en zijn nieuwe vrouw niet overal op een open en ongedwongen onthaal hebben kunnen rekenen.

De huwelijksreis was kort, want een nieuwe regeringsopdracht wachtte. Beyen moest de Nederlandse delegatie leiden naar de conferentie over Duitse herstelbetalingen die in november 1945 in Parijs begon. Het ging daar over mogelijke schadeloosstellingen die Duitsland zou kunnen uitkeren en om een rechtvaardige verdeling van het door Duitsland geroofde ‘monetaire goud’. Tot Beyens genoegen werd Duitsland hier niet uitgeroofd zoals tijdens de conferentie van Versailles na de Eerste Wereldoorlog was gebeurd. Men achtte de gevaren voor volledige economische ontwrichting te groot. De lessen van het interbellum, die Beyen zelf mede had uitgedragen, waren geleerd.⁴²⁰

Het was een van de laatste klussen op het oude continent. Beyens nieuwe leven voerde hem, dit keer samen met zijn nieuwe vrouw, langdurig naar Amerika. De regering benoemde hem in het voorjaar van 1946 tot bewindvoerder bij de op te richten International Bank for Reconstruction and Development – later algemeen bekend als de Wereldbank – in Washington. Daarmee keerde hij terug naar zijn oude vak, bankieren. De nieuwe baan was niet te combineren met zijn directeurschap bij Unilever. De leiding liet hem nóg gaan. Topman Heyworth prees Beyen, omdat deze “something to the Concern of exceptional merit” had gebracht en omdat hij met zijn “unusual qualities” in de moeilijke oorlogsjaren een grote bijdrage aan het bedrijf had geleverd.⁴²¹

Het was voor Beyen niet helemaal een afscheid van het grote bedrijfsleven. Beyen nam, net als indertijd na zijn benoeming bij de BIS, zijn commissariaat van Philips mee naar zijn nieuwe buitenlandse post. Uiteindelijk bleek de afstand echter te groot om dit naar behoren te kunnen voortzetten. Bij zijn vertrek naar Washington in de vroege zomer van 1946 gaf hij zelf zijn vice-voorzitterschap van de raad van commissarissen op. Drie jaar later kreeg hij tot zijn verdriet uit Eindhoven het verzoek wegens moeilijkheden met de communicatie zijn lidmaatschap van de raad van bestuur en het daaraan verbonden bezit van een prioriteitsaandeel op te geven. Korte tijd daarna kreeg hij het advies van de overige commissarissen zijn commissariaat het jaar daarop niet te continueren. Het persoonlijk contact was te los geworden. Beyen was niet geheel overtuigd, maar legde er zich “zonder grief” bij neer, hoezeer hij het verbreken van de “oude relatie” ook betreurde.⁴²² Wat restte was de band met de Rotterdamse

IV NIEUWE WERELD (1940-1952)

Bankvereniging, die Beyen kort voor de reis naar de Verenigde Staten tot commissaris benoemde en van zijn verblijf overzee geen probleem maakte.⁴²³

FINANCIERING VAN SHELL

Langs een andere weg kreeg Beyen te maken met Nederlands meest toonaangevend multinationale concern, Koninklijke/Shell. In de periode 1946-1949 was er sprake van een diepgaand meningsverschil tussen de Nederlandse en Britse regeringen over de financiering van nieuwe investeringsprojecten van de Nederlands-Britse oliegigant. Het betrof onder andere het financieren door de Nederlandse Shell-tak van een miljoen en bedrag in Britse ponden. Nederland kon toen niet op eigen kracht in de benodigde hoeveelheden van de zeevlota voorzien, wat geïmplementeerd en ingewikkelde onderhandelingen met de Britse Treasury tot gevolg had. Minister Liefstinck riep de hulp in van Beyen – die ook na zijn benoeming bij de Wereldbank financieel adviseur van de Nederlandse regering was gebleven, en die zowel dit soort delicate zaken aankon als goede contacten in de Londense financiële wereld had. De kwestie werd eind 1948, onder meer dankzij adviezen van Beyen, naar tevredenheid van Den Haag geregeld.⁴²⁴ Het gevaar dat het Nederlandse aandeel in Koninklijke/Shell zou dalen van 60 naar 50 procent kon worden afgewend.

5 PIONIEREN IN WASHINGTON

IN DIENST VAN DE WERELDBANK⁴²⁵

Beyens benoeming in een hoge positie bij de Wereldbank was, oppervlakkig gezien, een vanzelfsprekende: geen enkele andere Nederlander had hiervoor zulke goede papieren als hij. Toch zat er een merkwaardige kant aan. Was het niet veel logischer geweest als hij in dezelfde positie bij het Internationale Monetair Fonds was benoemd, een functie die veel meer in het verlengde van zijn internationale monetair belangstelling lag? Het feit dat Beyen naar de Wereldbank ging, moet er mee te maken hebben gehad dat hij er niet echt van overtuigd was dat het Fonds een grote toekomst tegemoet ging. Toen hem in juni 1945, aan het eind van een bijeenkomst met de directie van De Nederlandsche Bank, werd gevraagd hoe hij de resultaten beoordeelde van de conferentie van Bretton Woods, was zijn antwoord volgens het verslag: “niet veel, althans wat het Fonds betreft; de Internationale Bank zal misschien vasteren vorm kunnen aannemen.”⁴²⁶

Hij had hierbij ongetwijfeld de scepsis voor ogen waarmee de American Bankers Association het Fonds bejegende. In de aanloop naar de ratificatie van de overeenkomst van Bretton Woods gaven de bankiers begin 1945 te kennen geen vertrouwen in het Fonds te hebben en stelden ze voor om Fonds en Bank samen te voegen, zodat geprofiteerd kon worden van de gezonde basis die de laatste instelling in hun ogen had. Na grote druk van de regering in Washington gingen ze in mei akkoord met een ietwat uitgedeelde versie van het Fonds: het zou slechts leningen mogen verstrekken om

IV NIEUWE WERELD (1940-1952)

valutafluctuaties op de korte termijn tegen te gaan; de leningen voor algemene stabilisatiedoelinden moesten door de Bank worden verstrekt.⁴²⁷

Een half jaar later was Beyens mening over het belang van Bretton Woods-instellingen echter positiever geworden. “[I]eder, die [...] internationale samenwerking op monetair en economisch gebied als noodzakelijke voorwaarde beschouwt voor wereldvrede en wereldwelvaart en die de enorme betekenis van een zich ontwikkelend wereldverkeer, speciaal voor Nederland, beseft, moet de aanneming der Bretton Woods-overeenkomsten [door de nieuwe Labour-regering in Groot-Brittannië] toejuichen,” schreef hij eind januari 1946. Wel tekende hij nog aan dat van ‘Bretton Woods’ geen succes kan worden verwacht zolang er geen evenwicht was op de internationale betalingsbalans. Dat evenwicht zou gevaar lopen door belemmeringen in het internationale handelsverkeer, door grote prijsschommelingen op de grondstoffenmarkten en door gebrek aan coördinatie van de economische politiek van verschillende landen. Het waren de punten waarop hij steeds had gehamerd.⁴²⁸

Kort daarop reisde Beyen met onder anderen minister Liefstijn naar de Verenigde Staten, waar in Savannah (Georgia) in het General Oglethorpe Hotel op Wilmington Island Fonds en Bank begin maart officieel zouden worden opgericht.⁴²⁹ Daar zag hij hoe de Amerikanen hun stempel nog steviger op de besluiten drukten dan in Bretton Woods al was gebeurd en hoe Keynes, en met hem de meeste andere Europeanen, opnieuw in het stof beet. De ‘betovering’ die over de beraadslagingen in Bretton Woods hing, het idee van een gezamenlijke inspanning om een nieuwe financiële wereldorde te scheppen, was verbroken.

Het transatlantische conflict ging om twee dingen: de vestigingsplaats van de instellingen en de inrichting van het bestuur. De Europeanen meenden, aangevoerd door Keynes, dat Fonds en Bank buiten Washington moesten worden gevestigd om elk idee van Amerikaanse controle te vermijden. New York met zijn financiële markten en het hoofdkwartier van de Verenigde Naties leek de aangewezen plek. De Amerikanen bleken echter onverwachts onwrikbaar in hun keuze voor Washington. In het debat over het functioneren van Fonds en Bank kwam weer de rol van de bewindvoerders van het Fonds en de Bank aan de orde, die Beyen in Bretton Woods zo terughoudend mogelijk opgetuigd had willen zien. Ook Keynes zag de bewindvoerders meer als intermediairs tussen de nationale regeringen en centrale banken enerzijds en het Fonds anderzijds dan als fulltime beleidsbepalers. Die laatste opzet was de Amerikaanse afgevaardigden niet uit het hoofd te praten. Er viel eenvoudigweg niet over te discussiëren, en zo kregen de Verenigde Staten ook hier hun zin. Wel werd de pil voor de Europeanen enigszins verguld. Hoewel de bewindvoerders en hun plaatsvervangers volledig in dienst van het Fonds zouden zijn, hoefde slechts één van hen “continually available” te zijn. Aan niet-Amerikaanse kant werd beseft dat men nu maar beter de Amerikanen kon volgen en dat een sterke vertegenwoordiging op de hoofdkwartieren van Fonds en Bank noodzakelijk was, omdat anders de invloed van Washington nog groter zou worden. De Nederlandse delegatie speelde de zaak niet meer hoog op, ver-

IV NIEUWERELD (1940-1952)

m oedel ijk omdat ze inzag dat het om een bij voorbaat verloren strijd ging. Beyen werd met steun van Zuid-Afrika als bewindvoerder gekozen.⁴³⁰

De vergadering in Savannah had voor Beyens financiële toekomst een gunstig effect. De hoogte van de bezoldiging van de bewindvoerders werd op Amerikaanse aandrang ruim vastgesteld, omdat alleen zo competente mensen konden worden agetrokken. Hij zou jaarlijks 17.000 dollar belastingvrij verdienen, wat overeenkwam met een Amerikaans bruto salaris van 25.000 dollar. Dit was meer dan leden van de Amerikaanse regering toen kregen en veel meer dan de Britten op dit niveau gewend waren. Keynes vond de bedragen monstrueus en schandalig. Hij vreesde bovendien als uitvloeisel daarvan een te grote rol voor het management ten koste van een meer 'automatische' werking van de Bank bij het toekennen van leningen, maar de Brit moest zich ook hier schikken.⁴³¹

Beyen was hoge vergoedingen gewend bij de BIS en in het bedrijfsleven, en de Nederlandse delegatie hield zich op dit punt kalm. Wel werd er intern over het geld gepraat dat enkelen van hen, onder wie Beyen, zouden verdienen.⁴³²

Het flinke salaris als bewindvoerder zal hem in de nasleep van zijn echtscheiding niet slecht zijn uitkomen. Bovendien bedong Beyen met succes daarbovenop nog een uitkering van jaarlijks achtduizend dollar en een speciale toelage van drieduizend dollar wegens zijn werkzaamheden als financieel adviseur van de Nederlandse regering. Toch kwam hij in de herfst van 1950 krap bij kas te zitten. Dat kwam onder meer doordat zijn extra uitkering van drieduizend dollar per jaar wegens werkzaamheden als financieel adviseur van de Nederlandse regering was vervallen. Een beroep op de president van De Nederlandsche Bank, M.W. Holtrop, om zijn "dollarpositie" te versterken en een deel van Beyens guldensinkomen als dollars te laten uitbetalen, had meteen resultaat. Een latere poging van premier Drees om Beyen ook de uitkering van achtduizend dollar te ontnemen, werd door Lieftinck afgewend.⁴³³

BANK ZONDER REPUTATIE

De eerste tijd in Washington vielen Beyen en Gretel zwaar. Dat had te maken met de beroerde huisvestingsomstandigheden die kort na de oorlog in Washington en omgeving heersten. Ze verbleven maandenlang met Johnny, Gretels zoon van tien, in een klein appartement in het Ambassadeur Hotel in Washington, waar het enige buitenvertier het drukke hotelzembad was. Uitzicht op verbetering was er nauwelijks, en zeker een woning buiten de stad, waar de Beyens als wandelaars en natuurliefhebbers zo naar verlangden, leek onbereikbaar. In een uiterste poging klaagde Gretel eind november 1946 haar nood aan de toenmalige president van de Wereldbank, Eugene Meyer. Ze verzocht hem in een brief, die qua toon en stijl overduidelijk het stempel van haar man droeg, zijn invloed aan te wenden om voor haar gezin toegang te krijgen tot een zogeheten countryclub, in dit geval de Chevy Chase Club. Meyer schreef terug dat de nijpen de woonsituatie van de Beyens geen uitzondering was onder de functionarissen van de Bank en dat hij geen voorkeursbehandeling kon geven.

IV NIEUWE WERELD (1940-1952)

Bovendien zou hij geen invloed in die bewuste club hebben.⁴³⁴

Een jaar later lukte het Beyen echter een appartement buiten Washington te bemachtigen in een andere club, de prestigieuze en luxe Congressional Country Club in Bethesda (Maryland), wat het leven direct een stuk aangenamer maakte.⁴³⁵ Het was wel ver van het uitgaansleven in Washington, maar dat trok het huiselijk ingestelde echtpaar Beyen toch niet.⁴³⁶ In plaats daarvan musiceerde Beyen liever, onder meer in een kwartet waarvan ook Bretton Woods-deelnemer A. Broches, die een staffunctie bij de Bank had gekregen en een goed pianist was, deel uit maakte.⁴³⁷ Verder had Beyen zich in zoverre aan Amerika aangepast dat hij golf speelde, minder succesvol dan hij had gehoopt.⁴³⁸ Het was een rustige en comfortabele manier van leven, die ook Gretel – volgens J.J. Polak “een schoonheid, spannend, en in die tijd bijzonder aantrekkelijk”⁴³⁹ – goed beviel.

De Wereldbank zelf had minder moeite om onderdak te vinden. Ze kon, na korte tijd in het Washington Hotel kantoor te hebben gehouden, gebruik maken van een nieuw gebouw, 1818 H Street, dat oorspronkelijk voor het State Department was bestemd. De Bank betrok eerst de negende en tiende etage, maar zou binnen een paar jaar het hele gebouw in beslag nemen.⁴⁴⁰ De Bank was op slechts één blok afstand van het Witte Huis gevestigd – op armengte van de Amerikaanse machthebbers, zullen Europese betrokkenen, de discussies in Savannah indachtig, niet zonder ironie hebben geconstateerd. Beyens kamer op de tiende verdieping ademde hoe dan ook een Europese sfeer, met een cello binnen handbereik om Beethoven en Bach te spelen.⁴⁴¹

Hij was in die beginperiode niet de enige Nederlander met een hoge functie bij de Bank. Twee leden van zijn Bretton Woods-delegatie – Crenade Iongh en Broches – waren op belangrijke posten terechtgekomen, net als de naar Londen gevluchte en later door de regering naar Cu-raço gestuurde financieel deskundige S. Aldewereld. Het disproportioneel aantal landgenoten werd onder andere toegeschreven aan de goede staat van dienst die Nederlanders hadden op het gebied van internationaal bankieren en aan de toevallige aanwezigheid van hooggekwalificeerde Nederlanders op het westelijk halfrond.⁴⁴² Beyen heeft hier op zijn minst hand-en-spandiensten verricht.⁴⁴³

Die deskundigheid kon niet verhinderen dat de start van de Bank weinig gelukkig was en slecht voor een financiële instelling die haar reputatie nog moest vestigen. Maar juist die episoede bood Beyen onverwachte kansen. Vermoedelijk was het eerste jaar daardoor het interessantste dat hij in Washington meemaakte en was de rest van zijn tijd in de Verenigde Staten daarmee vergeleken saai. Doordat het de Amerikanen ondanks hun tentoongespreide gewicht aanvankelijk niet lukte de president van de Bank te leveren, zoals was afgesproken, viel de macht al tijdens het eerste voorbereidende overleg van begin mei 1946 onverwachts volledig toe aan de bewindvoerders.

Die maakten daar gretig gebruik van en legden met overgave de grondslagen van de nieuwe bank. Het gezelschap telde twaalf persoonlijkheden van formaat, die allen hun mannetje stonden – zoals de Fransman Pierre Mendès-France, de Griek Kyriakos Varvaressos en de Pool Leon Baranski. Beyen trad met zijn Amerikaanse collega Emilio

IV NIEUWEWERELD (1940-1952)

G. Collado in de beginperiode echter het meest op de voorgrond. Collado, die van het State Department afkomstig was en net als Beyen als financieel adviseur Bretton Woods had meegemaakt, werd als ‘tijdelijk voorzitter’ aangewezen tot er een president voor de Bank was benoemd en was sindsdien de verpersoonlijking van de macht van de bewindvoerders. Beyen, die het goed kon vinden met Collado en met hem onder meer de liefde voor strandvakanties deelde⁴⁴⁴, bekleedde het voorzitterschap van de richtinggevende Commissie voor Financieel Beleid. Deze kwam op zijn telwekelijks bijeen.⁴⁴⁵ Bij gebrek aan staf nam hij bovendien tijdelijk de post van directeur Leningen waar.⁴⁴⁶

STRIJD OM DE MACHT

Toen de Amerikaanse regering begin juni Eugene Meyer, eigenaar, uitgever en hoofdredacteur van *The Washington Post*⁴⁴⁷, maar ook iemand met wortels in de bancaire wereld, als president van de Wereldbank had benoemd, ontstond er een onvermijdelijke machtsstrijd tussen hem en de bewindvoerders. Meyer, die een goede uitgangspositie had als vriend van zowel minister van Buitenlandse Zaken James Francis Byrnes als van minister van Financiën Frederic Vinson, zou zich slechts kunnen waarmaken als hij erin slaagde de verworven zeggenschap van de bewindvoerders in te perken.⁴⁴⁸ Daarvoor ontbrak het de 70-jarige president echter aan energie en aan gezag. Beyen had geen hoge pet op van Meyer. Hij meende dat diens tijd voorbij was en liet nooit na te melden dat hijzelf zowel een handelsbankier was geweest als een centrale bankier aan het hoofd van de bank van centrale banken, de BIS.⁴⁴⁹

In Meyers nadeel werkte dat de afspraken van Bretton Woods en Savannah weinig ruimte voor de president lieten om autoriteit uit te oefenen. Tekenend was de publicatie van het eerste jaarverslag van de Bank. Het werd, niet mis te verstaan, geafficheerd als “report by the Executive Directors” en ook de inhoud loog er niet om: “Matters of policy determination are the responsibility of the Executive Directors.” Voor de president zelf bleven in deze uitleg van de artikel en uit de overeenkomst van Bretton Woods slechts administratie en organisatie over. Het zette hem in feite buitenspel.⁴⁵⁰

Het conflict tussen de president en de bewindvoerders kwam een maand later in alle hevigheid naar buiten. Het draaide om het centrale probleem wanneer en op welke schaal de Bank metterdaad leningen zou verstrekken, en Beyen was daarbij hoofdrolspeler. Als bezetter van de sleutelfuncties binnen de bank op het gebied van financieel beleid en leningen kondigde hij op de vergadering van de New York State Savings Banks Association in Quebec aan dat de Wereldbank van plan was in 1947 tussen de 1,5 en 2 miljard dollar te lenen. President Meyer, die een voorzichtiger aanpak voorstond, voelde zich genoodzaakt de verklaring van bewindvoerder Beyen meteen tegen te spreken. Het gevolg was dat de Amerikaanse financiële wereld, waar de Wereldbank van afhankelijk was, in verwarring achterbleef over de bedoelingen van de Bank en de conclusie trok dat de president de touwtjes niet in handen had – wat het toch al niet florissante aanzien van de Bank verder deed dalen.⁴⁵¹

IV NIEUWE WERELD (1940-1952)

Het incident leidde niet tot bezinning of toenadering binnen de top van de Bank. De bewindvoerders bleven onder leiding van de Amerikaan Collado en de Nederlander Beyen hun onafhankelijke positie onverminderd uitdragen en zetten Meyer onder zware druk eindelijk eens geld uit te lenen. Schreeuwden het in wederopbouw verkerende Europa en de onontwikkelde wereld, zoals de ontwikkelingslanden toen werden aangeduid, niet om kapitaal? Volgens Beyen hadden de bewindvoerders op grond van de ‘artikelen’ die in Bretton Woods waren afgesproken en in Savannah waren uitgewerkt, “nu eenmaal [...] de macht” bij de Bank⁴⁵², en zijn collega’s dachten er niet zo over. Ze hadden formeel het geluk aan hun kant. Bepaald was immers dat de beslissingen van de bank door de bewindvoerders moesten worden genomen en dat de president via hen moest opereren. Dit werd in de praktijk zo uitgelgd dat zijn contact met de Amerikaanse regering via de bewindvoerder van de Verenigde Staten moest lopen.⁴⁵³

Van een andere kant bekeken was het felle conflict tussen de bewindvoerders en de staf een strijd om het karakter van de Bank. Moest het een politieke of niet-politieke instelling worden?⁴⁵⁴

Het valt op dat Beyen hier handelde in strijd met de opvattingen waarvoor hij zich in Bretton Woods sterk had gemaakt. De politieke, ‘Amerikaanse’ manier waarop hij zijn functie vervulde, ging in tegen de zakelijke ‘Europese’ opvatting van een bewindvoerder op afstand, die hij toen zo krachtig naar voren had gebracht. En als hij tijdens die roerige periode nog eens had teruggedacht aan de tijd dat hij in de jaren dertig president van de Bank voor Internationale Betalingen was, dan moest hij hebben besef dat de president van de Wereldbank een ondankbare taak vervulde en dat er voor Meyer weinig eer aan te behalen was.

In december 1946, na nog geen half jaar in functie, was Meyer moegestreden. Het gevecht met “these bastards” was waarschijnlijk uiteindelijk wel te winnen, maar “I’m too old for that”.⁴⁵⁵ In diplomatiekere bewoordingen schreef hij de bewindvoerders op 4 december 1946 in zijn afscheidsbrief dat zijn taak – het op gang brengen van de Bank – erop zat en dat een “permanent head” het nu moest overnemen.⁴⁵⁶ De datum van de ontslagbrief was dezelfde als die van het schrijven waarin Meyer aan Gretel Beyen meedeelde geen uitkomst te kunnen bieden voor het huisvestingsprobleem van haar gezin.

NIEUWE WIND ONDER MCCLOY

Beyen en zijn collega-bewindvoerders hadden het rijk weer even alléén, zeker toen de vice-president van de Bank, Harold Smith, onverwachts in januari 1947 overleed. In Beyens herinnering aan dit “stadhouderloos tijdvak” hielden Collado en hij “het schip van de Bank, dat de haven juist had verlaten”, drijvende.⁴⁵⁷ Maar meer dan dat was het zeker niet, want anderen meenden dat de Bank op het punt stond schipbreuk te lijden.

Het vinden van een nieuwe capabele president bleek onder deze omstandigheden

IV NIEUWE WERELD (1940-1952)

een lastige opgave. De een na de andere aangezochte functionaris weigerde. Na presie van het Amerikaanse ministerie van Financiën werd de advocaat en vroegere onderminister van Oorlog John J. McCloy bereid gevonden het presidentschap van de Bank op zich te nemen, maar wel onder strikte voorwaarden: Collado moest vertrekken – hij werd als bewindvoerder van de Verenigde Staten opgevolgd door de Beyen welbekende Eugene Black, vice-president van Chase National Bank⁴⁵⁸ – en de macht van de bewindvoerders moest worden ingetoomd ten gunste van het “management”. Deze “coup” bracht de Bank in rustiger vaarwater en werd positief ontvangen door de kapitaalverschaffers op Wall Street.⁴⁵⁹

Het gedwongen vertrek van Collado zou Beyen later vergelijken met de wijze waarop Johan de Witt in de zeventiende eeuw van het vaderlandse toneel verdween en hij karakteriseerde zichzelf “waarschijnlijk niet belangrijken oeg voor een repesaille”. De episode leidde voor hem evenwel de terugval in naar een saaier professioneel bestaan, waar hij zich verongelijkt over voelde. De strijd die hij met McCloy bleef leveren om de invloed van de bewindvoerders op het ‘oude’ niveau te handhaven, onderstreept dit. “Ik heb sedert het optreden van McCloy, praktisch gesproken in mijn eenzame, een ‘losing battle’ gevochten om te voorkomen dat de positie van de Executive Directors volkomen tot een farce werd gemaakt,” zo klaagde Beyen in de herfst van 1948. En hij zag weinig perspectief op verbetering.⁴⁶⁰

De bordjes waren verhangen. De jaarrverslagen van de Bank lieten daar, te beginnen met het tweede, van september 1947, geen misverstand over bestaan. Het was niet meer het “Report by the Executive Directors”, maar een verslag zoals dat was “approved” door de ze bewindvoerders. Beyen c.s. hadden duidelijk een stap terug moeten doen. Ook dat was nieuw en tot dan toe ongehoord.⁴⁶¹

Dit betekende niet dat Beyen de nieuwe president niet waardeerde. Integendeel.⁴⁶² Onder McCloy ging de Bank doen waarvoor ze was opgericht: kredieten verstrekken voor wederopbouw en ontwikkeling. Het feit dat Nederland als een van de eerste landen – Frankrijk was de allereerste begunstigde – in de zomer van 1947 een grote lening (bijna 200 miljoen dollar) ontving, was voor een belangrijk deel aan McCloy te danken. Hoe goed de Nederlandse kaarten ook lagen in 1818 H Street, de politiek van de regering in Den Haag tegenover het voor onafhankelijkheid strijdende Indonesië wekte in de Verenigde Staten zulke hevige kritiek dat de transactie niet vanzelfsprekend was. De president van de Wereldbank, die het besluit moest nemen, werd met protesten tegen het Nederlandse optreden overladen. Hij zette echter door, ongetwijfeld tot grote opluchting van Beyen.⁴⁶³

Dat Europa het eerst aan bod kwam, was vanzelfsprekend. Het economisch hertel van het oude continent was het urgentste naoorlogse vraagstuk. De wederopbouw bleek echter minder gemakkelijk uit te voeren dan was gedacht, en de kapitaalbehoefte ging de kredietmogelijkheden van de Wereldbank ver te boven. Wat de Bank in staat was te doen, was niet meer dan noodhulp⁴⁶⁴, en nog maar weinig ook.⁴⁶⁵

Om het economisch vliegwiel op gang te brengen was meer nodig. Die beslissen-

IV NIEUWEWERELD (1940-1952)

de stoot gaf op 5 juni 1947 de toenmalige Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken, George C. Marshall, met zijn plan voor een Europees Herstelprogramma.⁴⁶⁶ De Verenigde Staten namen wat Europa betreft volledig de plaats in van de Wereldbank, die zich meer op haar tweede doelstelling richtte: het verspreken van leningen voor ontwikkeling aan landen in Latijns-Amerika, Afrika of Azië.

Beyen bezag die gang van zaken met geheel eigen ogen. Volgens hem toonde het Marshall-plan aan dat de scheiding tussen bevorderen van 'wederopbouw' en het stimuleren van 'ontwikkeling' minder scherp was geworden. Deze taken van de Bank waren in zijn ogen ondeelbaar gebleven. Ook Europa moest ontwikkeld worden, meende hij. Het moest zich zelf aanpassen aan de structurele verandering in de wereld-economie die door de oorlog was veroorzaakt. En die ontwikkeling van Europa was "a condition of the success" van alle andere ontwikkelingsprogramma's. In plaats van, zoals oorspronkelijk bedoeld was, zich te richten op de tijdelijke taak van de 'wederopbouw' en de permanente taak van 'ontwikkeling', had de Bank nu slechts één doel: de vrijmaking van productiecapaciteit "wherever to be found in the world" om mondiale ontwikkeling mogelijk te maken.⁴⁶⁷

De Bank volgde Beyen niet in die analyse. Er ontbrandden weliswaar nog stevige debatten in Beyens Commissie voor Financieel Beleid en in het overleg tussen de bewindvoerders en het management onder leiding van McCloy over de wijze waarop de Bank in de nieuwe situatie Europese landen van dienst kon zijn. Daarbij gaven McCloy en zijn staf de voorkeur aan kleinere projecten in plaats van omvangrijkere programmafinanciering. Beyen had hier kritiek op, omdat dan het zicht op de gehele economische oploeiing van het ontvange land verloren zou gaan, en hij pleitte voor flexibiliteit van de Bank – zonder McCloy overigens te overtuigen. Vier Nederlandse schepvaartmaatschappijen kwamen nog wel de eer toe in augustus 1948 de eerste 'post-wederopbouwleningen' in Europa te ontvangen.⁴⁶⁸

Maar het tij was gekeerd en de geldstromen werden verlegd. De energie van de Bank zou voortaan vrijwel geheel worden gericht op 'ontwikkeling', en wel naar die van de 'ontwikkelde landen'.⁴⁶⁹ Ook op dat nieuw te ontginnen terrein pleitte Beyen vurig voor programmaleningen, maar de weerstand hiertegen was groot. Beyen weet die aan de "Wall Street-mentaliteit" van het management.⁴⁷⁰

Hoe zeer zijn invloed op de McCloy ook werd ingesnoerd, Beyen zal de ze president van de Wereldbank dankbaar zijn geweest om diens interventie in een bijzondere zaak. Via Paul Rijkens had Beyen in de herfst van 1947 vernomen dat een door hem voorgewaardeerde Duitse relatie, Karl Blessing, in Neurenberg gevangen was gezet. Blessing had onder Schacht bij de Reichsbank en het ministerie van Economische Zaken gewerkt. In 1939 was hij Unilevers vertegenwoordiger in Duitsland geworden. Beyens beroep op McCloy een goed woordje bij de Amerikaanse militaire autoriteiten in Duitsland voor Blessing te doen had snel effect. Hij was voor het eind van het jaar weer vrij.⁴⁷¹ Blessing zou in 1948 weer in dienst treden van Unilever. Tien jaar later zou hij de eerste president van de Bundesbank worden.

IV NIEUWEREELD (1940-1952)

DUBBELFUNCTIE - BANK ÉN FONDS

De verminderde invloed van Beyen bij de Wereldbank had het onvermijdelijke effect dat zijn activiteiten daar hem minder boeiden en hem zeker niet meer opslokten. Sterker nog, voor hem was de positie van bewindvoerder bij de Bank sinds het optreden van McCloy “een hoogst onbevredigende” geworden.⁴⁷² En Beyen liet in die dagen tegenover zijn oude vriend Van Boet zéker van Oosterhout, die inmiddels minister van Buitelandse Zaken was geworden, vallen dat hij in Washington wel meer voor de Nederlandse regering zou willen doen.⁴⁷³

De gelegenheid dat hij in april 1948 tevens bewindvoerder bij het Internationaal Monetair Fonds kon worden, kwam daarom als geroepen. Die plaats kwam vrij na het plotseling overlijden van prof. G.W.J. Bruins.

Beyens parallelenoeming bij het Fonds had nog wel wat voeten in de aarde, omdat minister Liefvink de post al had aangeboden aan A.M. de Jong, directeur-secretaris van De Nederlandsche Bank. De laatste ruimde echter “grootmoedig” het veld, toen Beyen de minister ervan wist te overtuigen dat twee bewindvoerders met dagtaken bij Bank en Fonds te veel van het goede zouden zijn en dat ze ker de post bij de Bank nu zo was uitgehold dat een ‘fulltime’-vervulling niet meer zinvol was – al moest men wel voortdurend in de buurt zijn om een tegenwicht te kunnen vormen tegen de Amerikaanse invloed. Wat het Fonds betreft, liet Beyen openlijk weten dat hij in zijn denken een draai had gemaakt. Het Fonds leek meer perspectief te bieden dan hij van deze instelling had verwacht, en een volledige aanwezigheid was daar geboden om het ontwikkelen van een “internationaal monetair forum” te vergemakkelijken en de monetairproblemen van de aangesloten landen “van dag tot dag” te volgen. Kortom, Beyen zag de Nederlandse inbreng in het bestuur van Bank en Fonds voortaan het liefst in één hand, de zijne, en overkomst van een nieuwe Nederlandse Fonds-functionaris zou voor de positie van een van beiden “allernaangenaamste” gevolgen kunnen hebben.⁴⁷⁴

Niet de minste overweging van Beyen zal het feit zijn geweest dat de macht over het Fonds nog geheel in handen van de bewindvoerders lag, terwijl dit college bij de Bank naar zijn mening intussen was verschrompeld tot een raad van commissarissen van een grote Nederlandse onderneming. De Amerikaanse Wereldbank-president en zijn management maakten nu de dienst uit.⁴⁷⁵

In de praktijk viel het met de beleidsruimte bij het Fonds echter nogal tegen. Ook deze Bretton Woods-instelling ging onder het Amerikaanse juk door, dat in Beyens periode eerst werd gepersonifieerd door bewindvoerder A.N. Overby en daarna door diens opvolger F.A. Southard. Dezen hadden de touwtjes in handen en bepaalden de bewegingsvrijheid van de andere bewindvoerders en van de Europese algemeen manager (managing director), die formeel belast was met de dagelijkse leiding over het Fonds (bij Beyens aantreden was dit de Belg C. Gutt). Het gevolg was dat de Europese inbreng in het beleid beperkt bleef. Beyens carrière zou in het Fonds dan ook een voor hem even teleurstellend verloop hebben als die bij de Bank.

IV NIEUWEREELD (1940-1952)

IMF IN ZWAKKE POSITIE

Toen Beyen er in de vroege zomer van 1948 als bewindvoerder binnenkwam, verkeerde het Fonds in een zwakke positie. Het had zich nog niet kunnen bewijzen als centrale instelling voor de bewaking van stabiele monetaire verhoudingen in de wereld, zoals in Bretton Woods was afgesproken. De vrees, die vooral in Europa bestond, dat het Fonds met harde hand zou optreden en regeringen zijn monetaire wil zou opleggen, was niet bewaarheid. Maar dat het zich weinig spelbepalend, ja eerder afstandelijk voordeed en nauwelijks tot leenactiviteiten kwam, was het andere uiterste.⁴⁷⁶

Dat kwam – net als bij de Bank – deels door de overheersende invloed die het Marshall-plan op de economische en financiële situatie in Europa had. Het Fonds had zich op een zijspoor laten zetten, omdat de regering in Washington meende dat behalve de dollairstroom van het Marshall-plan geen betalingsbalanshulp van het Fonds naar Europa nodig was. Het zou met de volledige ontplooiing van de Europese operaties moeten wachten tot daar de overgang naar genormaliseerde economische omstandigheden was gemaakt.

Beyen spande zich tijdens de zeer frequente vergaderingen van de bewindvoerders bijzonder in om het Fonds zijn vleugels te laten uitslaan en hij stuitte daarbij bij herhaling op de Amerikaanse terughoudendheid. Zo komt hem de eer toe de aanstichter te zijn geweest van het eerste fundamentele debat tussen de bewindvoerders over de wijze waarop lidstaten gebruik konden maken van hun ‘trekkings rechten’ – de bevoegdheid om in noodsituaties over de middelen van het Fonds te beschikken. Dat gebeurde in de herfst van 1948 tijdens een discussie over het Nederlandse verzoek om tijdelijk een beroep te doen op de middelen van het Fonds. Het geld moest de periode tot het afkomen van de Marshall-hulp overbruggen en ook dienen ter verlichting van mogelijke verstoringen in de betalingsbalans met België. De behandeling mondde uit in een aanvaring tussen Beyen en andere Europeanen enerzijds en de Amerikanen Overby anderzijds. Beyen betoogde dat het verzoek van zijn regering volstreek volgens de regels en afspraken was. Overby oordeelde anders en trok onder meer het “tijdelijke” karakter van de Nederlandse problemen in twijfel, wat de Nederlandse aanvraag volgens Fonds-afspraken dubieus maakte. Dit deed zijn Britse collega, George Bolton, bitter vaststellen dat de Europese leden alleen verplichtingen van het Fonds te verwachten hadden. De Amerikanen bond met tegenzin in en verschaft daarmee Nederland de mogelijkheid die het zocht. Maar de intentie van Washington was duidelijk.⁴⁷⁷

NIEUW GEVECHT

Overby’s opvolger, Southard, zet te het gevecht over “the Use of the Fund’s Resources”, zoals het steeds weerkerende agendapunt werd genoemd, met nieuwe energie voort. Hij eiste een nauwkeurige beoordeling aan de hand van voorwaarden van elke aanvraag en zet te zich zo af tegen de ‘Europese school’, die in Keynesiaanse zin een

IV NIEUWEWERELD (1940-1952)

meer automatisch werkende procedure voorstond. Opnieuw diende in de zomer van 1949 een Nederlandse aanvraag – ditmaal om 650 miljoen Belgische franken van het Fonds te betrekken om het gat in de betalingsbalans met België te dichten – als testcase voor de houdbaarheid van de Amerikaanse positie, met opnieuw een sleutelrol voor Beyen. De verhoudingen waren dezelfde als acht maanden eerder, met nog meer openlijke Europese steun voor Beyen – behalve Groot-Brittannië spraken ook Frankrijk en België zich ten gunste van Nederland uit. Maar nu gaf de Amerikaanse bewindvoerder geen krimp. Beyen mocht dan nog zo verklaren dat Nederland conform de richtlijnen van het Fonds handelde, en dreigen dat hij geen uitstel van de besluitvorming meer duldde, Southard was niet onder de indruk. Hij kon er niet van overtuigd worden dat de middelen van het Fonds zouden worden ingezet om een tijdelijke onevenwichtigheid recht te zetten. Het onbevredigende was dat Beyen het verzoek begin november introk.⁴⁷⁸

VERDEDIGER VAN EUROPESE SAMENWERKING

Het was niet Beyens bedoeling alle remmen los te gooien en het Fonds onbekommerd het in chaos verkerende economische landschap in te sturen. Zo verloochende hij zijn jarenlange streven naar monetair stabiliteit niet. Beyen liet zich ook bij het Fonds kennen als een vurig tegenstander van fluctuerende valuta. De nota die hij daarover eind 1949 schreef, was, al werd de urgentie ervan niet meteen door zijn collega's onderkend, de aanzet tot een belangwekkende discussie.⁴⁷⁹

In de slepende kwestie van het gebruik van de Fonds-middelen door de lidstaten presenteerde Beyen bij verschillende gelegenheden aanzetten tot oplossingen. Hoewel de Britten en de Fransen bleven vasthouden aan hun standpunt dat lidstaten een onbelemmerd toegangsrecht tot de middelen van het Fonds bezaten, was Beyen bereid over voorwaarden te spreken en zelfs een streng onderzoek van alle aangesloten landen te accepteren. Dat laatste kreeg geen bijval van andere bewindvoerders. De Amerikaan Southard gaf de voorkeur aan een onderzoek per geval, maar dat zou volgens Beyen te gemakkelijk in willekeur kunnen ontaarden. Verder opperde hij definitives voor afbakening van de 'tijdelijkheid' van de problemen die lidstaten konden dwingen zich tot de Fonds-middelen te wenden, zodat hierover geen misverstand kon ontstaan.

Dat alles nam volgens hem niet weg dat het Fonds moed moest betonen bij het uitbreiden van het gebruik van de middelen en dat het gevaar aanwezig was dat een te voorzichtige benadering ertoe kon leiden dat de middelen alleen beschikbaar waren voor de landen die ze niet nodig hadden. President Hoitrop van De Nederlandsche Bank, die door Beyen nauwkeurig op de hoogte werd gehouden van de debatten tussen de bewindvoerders, schaarde zich bij zijn optreden als gouverneur van het Fonds achter Beyen. De inspanningen hadden echter vooralsnog niet tot gevolg dat de kloof tussen vertegenwoordigers uit Europa en die uit de Verenigde Staten en andere landen werd overbrugd en dat het Fonds zich helderder ging manifesteren.⁴⁸⁰

IV NIEUWE WERELD (1940-1952)

Een verlaatsucces voor Beyen was dat kort na zijn vertrek bij het IMF in 1952 wegens zijn benoeming tot minister van Buitenlandse Zaken de zogeheten ‘stand-by’-kredieten, waarvoor hij krachtig had geijverd, geleidelijk als standaard procedure in het Fonds werden ingevoerd. Deze financiële ruimte ter versterking van de betalingsbalans werd lidstaten onder voorwaarde ter beschikking gesteld om monetaire orde op zaken te stellen, maar hoefde niet echt te worden gebruikt.⁴⁸¹

Intussen waren Europese landen bezig onafhankelijk van het Fonds op financieel terrein stappen te zetten die Beyen met meer dan gewone interesse volgde. Hij was degene geweest die tijdens de oorlog uit een samenbundeling van bilaterale monetaire akkoorden geleidelijk een levensvatbaar internationaal stelsel tevoorschijn zag komen, en juist iets dergelijks gebeurde in Europa onder invloed van het Marshall-plan.

Om voor de dollarhulp uit de Verenigde Staten in aanmerking te komen, moesten de Europese landen hun handel vrijer maken. Dat kon bijvoorbeeld door de barrières in de onderlinge financiële relaties op te ruimen. Het gevaar was immers niet denkbeeldig dat elk Europees land in de vooroorlogse fout zou vervallen en een handelsoverschot zou nastreven, bij voorkeur in de begeerlijke dollars. En juist dat zou fnuikend zijn voor het herstel van de economische ontwikkeling, zeker in die tijd van dollarkorten in Europa. Vijf landen – de Benelux, Frankrijk en Italië – namen het voortouw en sloten in november 1947 in Parijs een akkoord voor “multilaterale monetaire compensatie”. Onder meer doordat het IMF wegens “een echt misverstand” niet was vertegenwoordigd bij het overleg, kreeg de Bank voor Internationale Betalingen, die in Bretton Woods in feite ten grave was geraakt, een uitgelezen kans zich weer op te richten. Ze bood haar goede diensten aan, en de BIS werd aanvaard als afwikkellende instantie die overschotten en tekorten in het betalingsverkeer verrekende.⁴⁸² Hoewel Beyen het vervelend zal hebben gevonden dat het Fonds de boot miste, zal hij bij de gang van zaken een triomfantelijk gevoel hebben gehad. De BIS was hem dierbaar.

Het was de eerste van een reeks overeenkomsten die, gestimuleerd door de Verenigde Staten, in 1950 tot de Europese Betalings Unie (EPU) zou voeren. Deze vormde de grondslag voor een multilateraal Europees betalingsverkeer en voorzorg in een inter-Europese verrekening voor betalingen in het lopende verkeer met automatische onderlinge inwisselbaarheid. Hoewel het management van het Fonds zich onder leiding van de Belg Guttal eind 1948 voorstander had getoond van nauwe banden met de op te richten EPU, die onder verantwoordelijkheid stond van de OEEC (de coördinerende organisatie van de zes landen die Marshall-hulp ontvingen), bleven er bij de debatten in de jaren daarna grote aarzelingen bestaan onder de niet-Europese IMF-bewindvoerders. Zij, en zeker de Amerikaanse Southard, vreesden een negatief effect op het streven naar convertibele munten en een afrijven van Europese landen van de mondiale visie waaruit het Fonds was ontstaan. Ze concentreerden zich wat het Fonds betreft liever op de ‘normale’ periode die zou moeten aanbreken na de ‘overgangsfase’ waarin Europa zich toen bevond. Beyen tilde minder zwaar aan de aangevoerde be-

IV NIEUWEREELD (1940-1952)

denkingen. Hij meende dat de Europese landen in de geldende omstandigheden geen andere keus hadden dan tot regionale oplossingen van hun valuta problemen over te gaan en vond dat het Fonds er groot belang bij had een Europees stelsel voor de regeling van betalingen aan te moedigen. Verder dan het accepteren van het feit dat er een EPU zou zijn, wilde Southard, daarin gesteund door het Amerikaanse ministerie van Financiën, voorlopig echter niet gaan – ook al was zijn land initiatiefnemer geweest. Beyens oproep dat het Fonds verloren terrein zou moeten veroveren en lidstaten die bij de EPU betrokken waren, zou moeten steunen en in plaats van hen te waarschuwen dat ze mogelijk iets illiberaals deden, kreeg geen gehoor. Het Fonds bleef tot zijn verdriet, en ook tot dat van Holthrop, opafstand. De BIS zou ook voor de EPU als ‘boekhoudkundig agent’ optreden.⁴⁸³ Beyen zal dit als een verlate triomf hebben ervaren.

Beyen zou later als minister van Buitenlandse Zaken in vergaderingen van de OEEC blijven strijden tegen de afkeer die bij het IMF bestond tegen regionale economische samenwerking en de ‘one-world’-ideologie, waar deze weerzin uit voortkwam. Hij zou bovendien openlijk leveringen op het terughouden van de leenbelasting van het Fonds, waardoor landen noodig werden beperken de maatregelen moesten nemen ten koste van hun economische ontplooiing. De houding van het IMF leek volgens Beyen op zelfmoordplegen uit angst om dood te gaan.⁴⁸⁴

BRIEFWISSELING MET PRINS BERNHARD

Beyen begon begin jaren vijftig te beseffen dat hij zijn tijd in Washington aan het verspillen was en dat er voor hem weinig werk van belang overbleef. Hij deed van zijn gemoeds toestand verslag in zijn briefwisseling met prins Bernhard, die in intensiteit was toegenomen nadat Beyen in het voorjaar van 1948 was opgenomen in de ‘dassenclub’ van de prins, een groep vrienden die door één regel werd verbonden: “dat men te allen tijde voor elkaar moet instaan, in elk opzicht”.⁴⁸⁵ Bij het lidmaatschap van de club hoorde een door Bernhard verstrekte stropdas, die op bijeenkomsten van de leden werd gedragen.

Met de trouw aan de koninklijke familie zat het met Beyen wel goed. Het afwerken van zijn ochtendgymnastiek deed hij bijvoorbeeld met de blik op een foto van Juliana, Bernhard en hun kinderen – “een aardigere en betere foto kan ik me niet voorstellen”.⁴⁸⁶ De gevoelens waren wederzijds. Zo waren Juliana en Bernhard na een bezoek van de Beyens aan Soestdijk in 1948 beiden “zeer enthousiast” over Gretel.⁴⁸⁷

Wat zijn werkzaamheden betrof, repte Beyen eind 1948 van “een interessant bestaan, nu ik zowel in het Fonds als de Bank zit” en legde hij uit dat “gebrek aan uiterlijk succes geen bezwaar [was]” omdat het “nu eenmaal tijd kost zulke lichamen op te bouwen”.⁴⁸⁸ In de zomer van 1950 meldde hij “bijzonder actief” te zijn in Bank en Fonds en zich “de pooten lam” te schrijven “aan nota’s over van alles en nog wat”, ook al was het “[h]elaas [...] een soort intellectuele pas-op-de-plaats”.⁴⁸⁹

De toonzetting veranderde in 1951. Weliswaar schreef hij in januari van dat jaar nog dat “Bank en Fonds nog niet dood” waren en dat de Bank zelfs “werkelijk tot leven is

IV NIEUWEREELD (1940-1952)

ge komen”⁴⁹⁰, de stemming werd in de loop van dat jaar somberder. Dat had alles te maken met de opvolging van Gutt als algemeen manager van het Fonds, die sinds het najaar van 1950 speelde. Beyen wilde de Belg graag opvolgen. Hij was in dat verband gepolst, maar wist tegelijkertijd dat zijn “papieren bij de Amerikanen” slecht stonden.⁴⁹¹

Het was de tweede keer dat Beyen belangstelling toonde voor de hoogste managementfunctie van het IMF. Ook in 1946, bij de start van het Fonds, stelde hij zich beschikbaar. Maar toen het een uitgemaakte zaak bleek dat Gutt zou worden benoemd, liet Bruins in de eerste vergadering van de bewindvoerders Beyens naam niet vallen.⁴⁹²

Beyen meende begin 1951 evenwel niet geheel kansloos te zijn, al geloofde hij “er niet hard in”. Het zou natuurlijk wel een “grote eer” zijn en “een goede fin de carrière”, en hij had “het gevoel” dat hij “er misschien iets tot stand zou kunnen brengen”. Hij realiseerde zich wel dat de functie “in menig opzichte een hondenbaan” was, “vooral omdat het zo moeilijk is de Amerikanen en Engelschen tot samenwerking te brengen, en zonder die samenwerking is het instituut nauwelijks te besturen”.⁴⁹³ Bernhard vond Beyens vooruitzichten voor de toekomst “interessant”, maar haastte zich te onderschrijven “het er beslist niet mee eens” te zijn dat dat “bij wijze van spreken” de afronding van Beyens loopbaan zou moeten zijn.⁴⁹⁴

De prins kreeg echter nog voldoende kans om zich met het verloop van de carrière van zijn vriend bezig te houden. De hoogste plek bij het Fonds ging namelijk aan Beyens neus voorbij, volgens hem “omdat de Engelschen liever een man hadden, waarvan ze geloven [...] dat hij niet al te actief zou zijn”. Die man was Ivar Rooth, de vroegere gouverneur van de Zweedse centrale bank. Bij de Amerikanen zou Beyen tegen zijn verwachting in “een behoorlijke kans gemaakt hebben, als ik door mijn mede-Europaanen was gesteund,” schreef hij de prins. Beyen was er “niet overmatig ongelukkig over”, want nu bleef het voortdurend opteren “tegen de starheid van de Amerikanen en de onverschilligheid van de Engelschen” hem ook bespaard. Maar het stak hem wel. Het was immers “een van de weinige mogelijkheden voor me om een ‘executive position’ te krijgen in het soort van werk waar ik nu eenmaal op gespecialiseerd ben, en dat me meer dan ander werk interesseert”. “Zonder haast” kwam voor Beyen nu de vraag aan de orde “hoe lang ik hier nog moet blijven”.⁴⁹⁵

Het werd inderdaad tijd de balans op te maken. Met de komst van Rooth brak voor Beyen een periode aan waarin hij “helaas niet genoeg [had] om mijn geest bezig te houden, want ik wil den nieuwen managing-director, die het goede wil en die vooral snoghet vertrouwen en den steun der Amerikanen heeft, niet in de wielen rijden”, berichtte hij de prins in de herfst van 1951.⁴⁹⁶ Hij koesterde echter geen enkele illusie dat het voor hem nog interessant zou worden. “Gutt had no roots and Rooth has no guts”, aldus becommentarieerde hij speels, maar bijtend de zwakheid in de top van het Fonds.⁴⁹⁷

Wel had Beyen in het voorjaar van 1951 nog een “strictly confidential” nota opgesteld met als titel ‘The Future of the International Monetary Fund’. In dit stuk, dat het

IV NIEUWERELD (1940-1952)

karakter van een testament draagt, stelde hij onomwonden vast dat de positie van het Fonds “far from satisfactory” was en dat de instelling “is rapidly losing whatever prestige it had”. Hij kritiseerde het feit dat de uiteenlopende Amerikaanse en Britse concepten in Bretton Woods waren toegedeekt. Bretton Woods was “like a marriage between partners of a different religious persuasion”. Op de trouwdag zijn de verschillen naar de achtergrond geschoven, om zich daarna weer in alle hevigheid te manifesteren – bij het Fonds in de vorm van controverses over de vraag of er een sterk of een zwak Fonds moest komen en of de toegang tot de middelen van het Fonds automatisch moest zijn of juist niet. Verder analyseerde Beyen niet onverwachts dat het volledige falen van het Fonds om betrekkingen aan te gaan met de Europese Betalings Unie te wijten was aan het feit dat het Fonds zich geen houding wist te bepalen tegenover regionale regelingen noch in staat was een besluit te nemen over het gebruik van de middelen van het Fonds. Geen wonder, zo concludeerde hij, dat er voor de staf van het Fonds niet meer overblijef dan stukken produceren over beleidsvraagstukken zonder dat er van boven af leiding werd gegeven. Hoe het Fonds zou moeten functioneren, gaf hij met het volgen de beeld weer: “It should be an experienced friend, not a pontificating schoolmaster.”⁴⁹⁸

Er volgde voor Beyen en Gretel nog een mooie winter in Washington. De sneeuw kwam vroeg en in december waren ze al twee keer van de buitenwereld afgesneden geraakt. Niet tot hun ongenoegen, want het echtpaar maakte, tot verbazing van de Amerikanen, van de gel egenheid gebruik lange wandelingen te maken. Het zou hun laatstewinter in Amerika zijn. Beyen zag “mijn rol hier uitgespeeld”.⁴⁹⁹ Aan de definitieve terugkeer naar Europa werd intussengewerkt, niet in de laatste plaats door de prins.

GEVAARLIJK MISVERSTAND

Beyen nam in 1952 afscheid van een land dat hij “meer fascinerend dan interessant” vond. Hij was “weinig gunstig gestemd over de Amerikanen”, zo viel de Rotterdamse scheepshypothekbankier W.C. Mees op, toen hij Beyen in 1949 in Washington bezocht.⁵⁰⁰ Als Europeaan vond Beyen de Amerikaan “vaak kultuurloos”, “weinig genuanceerd”, “weinig principieel in zijn opvattingen” en “weinig fundamenteel in zijn denken”. Veelzeggend is zijn vergelijking tussen de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten: in beide landen bestaat een dictatuur van het proletariaat; in Rusland gaat het om een minderheid, in Amerika om een meerderheid.⁵⁰¹ Anderzijds was de Amerikaan volgens hem in staat vaak “grote lijnen” te zien en “tot grote daden” te komen, waar de Europeanen “slechts details” zien, en verzanden in het “eeuwige gekibbel” over pietepuiterigheden. Van anti-Amerikanisme kon derhalve geen sprake zijn. Dit was volgens hem “een van de gevaarlijkste misverstanden” waaraan Europa zich kan schuldig maken. Anderzijds zou een sterk veramerikaniseerd Europa zowel voor Amerika als voor Europa “een kolossale achteruitgang betekenen”.⁵⁰²

Een van de ‘grotelijnen’ die Beyen uit het debat in de Verenigde Staten oppikte, was

IV NIEUWE WERELD (1940-1952)

de verbazing dat de Europese landen er geen haast mee maakten het succesrijke Amerikaanse voorbeeld te volgen en één grote markt zonder grenzen en met één munt te vormen. Zo zou zich massaproductie kunnen ontwikkelen die tot dan toe op het economisch gefragmenteerde oude continent onmogelijk was geweest. Dit zou de Europeanen grotere welvaart brengen, Europa in een betere concurrentiepositie met Amerika plaatsen en de vrije wereldhandel bevorderen. Beyen wees deze gedachte in 1950 echter als “unattainable” en “not even appropriate” van de hand in de voor de Amerikaanse markt herziene versie van het boek *Money in a Maelstrom*, dat hij tussen de bedrijven door tijdens zijn verblijf in Amerika had geschreven over zijn ervaringen in de jaren dertig en veertig aan het financieel-economische front. De Europese manier van leven week te veel af van de Amerikaanse ‘way of life’ en de productiemethoden in Europa verschilden te veel met de Amerikaanse om zo’n revolutie tot een succes te maken. Toch meende hij dat de Amerikaanse zinswijze in de juistere richting ging: nauwere economische samenwerking in Europa. Volgens hem was echter een geleidelijk traject nodig, dat van de door hem tijdens de oorlog al aanbevolen regionale samenwerking. Het gaf Beyen daarom voldoening dat West-Europese landen bij de uitvoering van het Marshall-plan met het vormen van een monetaire regio op min of meer natuurlijke wijze de zere richting hadden ingeslagen. Die hoefde niet onafwendbaar naar autarkie als eindbestemming te leiden, zoals tegenstanders van regionale samenwerking altijd als schrikbeeld naar voren brachten, maar kon volgens hem ook zorgen voor het opnieuw bereiken van evenwicht in de internationale betalingsbalans op basis van mondiale multilaterale handel. En dat was zijn oogmerk.⁵⁰³

Maar daar kwam iets bij: ontwikkeling zonder verbetering van de welvaart voor de arbeidende klasse was voortaan uitgesloten in de nieuwe economische doctrine. Overheden zouden zich nu actief met economische vraagstukken en de sociale gevolgen daarvan moeten bezighouden.⁵⁰⁴ En dat was in lijn met het denken dat Beyen zich in het interbellum eigen had gemaakt en dat hij in de oorlog verder had ontwikkeld.

Zijn zeven jaar in Amerika hadden Beyen meer tot ‘Europeaan’ gemaakt dan hij ooit was geweest. Het was het sluitstuk van een proces dat hij als volgt had ervaren: tijdens zijn verblijf van vijf jaar Zwitserland was hij zich meer Nederlander gaan voelen dan daarvoor; in de zes jaar die hij in Engeland had doorgebracht, was hij zich ervan bewust geworden iemand ‘van het continent’ te zijn; en in Amerika was hem meer dan ooit duidelijk geworden dat er “een zeer bepaalde mensensoort bestaat, genaamd Europeaan”.⁵⁰⁵ Die laatste openbaring zou het vervolg van zijn loopbaan kleuren.

6 TEN SLOTTE

IN DE FRONTLINIE

Zoals de Tweede Wereldoorlog een breuklijn in de Nederlandse geschiedenis was, zo gold dat ook voor Beyens leven en loopbaan. Gescheiden van gezin en geliefde was hij in Londen op zichzelf teruggeworpen, wat niet wil zeggen dat hij daar verkom-

IV NIEUWE WERELD (1940-1952)

merde, zoals veel andere Nederlandse ballingen. Hij ken de Londen, hield van het leven daar, bekleedde hoge posities. Hij kon een beroep doen op invloedrijke vrienden, die nieuwe steunpilaren voor hem waren. De oorlog schiep ongedachte kansen, die hij gretig pakte.

De mondiale krachtmeting manifesteerde zich niet alleen militair, ze was ook een ideeënstrijd om de vormgeving van de samenleving en van internationale samenwerking. De oorlog had het onbedoeld gunstige effect dat vastgeroeste situaties werden opgebroken en dat de patstelling in de mondiale verhoudingen van de jaren dertig in één klap was opgeheven.

Paralleel aan de strijd op de slagvelden ontbronde een strijd met als inzet de architectuur van de naoorlogse relaties in de wereld. In deze krachtmeting stond Beyen in de frontlinie, zeker waar het ging om het scheppen van een nieuw financieel-economisch stelsel; van grote belangstelling voor de militaire situatie was bij hem daarentegen weinig te merken. Zijn referentiepunt was nadrukkelijk de verwoesten de malaise uit de jaren dertig, niet de Tweede Wereldoorlog, die eerder als katalysator op zijn ideeënvorming werkte.

Beyens persoonlijke uitrusting was dan ook meer ingesteld op het ideologische dan op het militaire strijd toneel. De gedachten die hij in de jaren dertig had ontwikkeld over economische en sociale vooruitgang, konden hun waarde nu bewijzen. De posities die hij in Londen bekleedde, boden daarvoor alle gelegenheid en maakten dat zijn Londense periode de productiefste was in denken en schrijven.

Als financieel adviseur van de Nederlandse regering in ballingschap nam hij gepassioneerd deel aan internationale besprekingen over de nieuwe wereldorde die na de oorlog zou moeten ontstaan. Het bracht hem in contact met de grote denkers over de toekomstige internationale financiële relaties. Vooral John Maynard Keynes leerde hij tot wederzijds genoegen van nabij kennen. Ze waren verwante zielen. Net als Keynes was Beyen dodelijk scherp tegenover hen die hij niet mocht. Humor ten koste van anderen was bij beiden hoog gecultiveerd.

Belangrijk was dat Beyen net als Keynes niet het systeem van vóór de Tweede Wereldoorlog wilde herstellen. En net als Beyen dacht Keynes na over een stelsel dat de economische en sociale ellende van het interbellum na de Tweede Wereldoorlog moest voorkomen. De speelse kunstenaar in Beyen kon genieten van het heldere en revolutionaire plan dat Keynes, die de ze eigenschappen ook bezat, voor een nieuwe naoorlogse monetaire orde had ontworpen.

Als directeur van het Unilever-concern kreeg hij, voel gestimuleerd door topman Paul Rijkens, ruim baan zich in de werkloosheidsproblemen te verdiepen, wat uitliep op een publicatie die transatlantisch grote aandacht trok. In Rijkens zal Beyen dezelfde vaderlijke trekken jegens hem hebben aangetroffen als hij in zijn samenwerking met Trip had ervaren en dezelfde scheppen de kracht die hij eerder in Anton Philips had ontdekt. Hij zal ook zichzelf hebben herkend in Rijkens, een zakenman die meer dan een ondernemer was. Een gedreven wereldverbeteraar wellicht, naïver dan Beyens

IV NIEUWEREELD (1940-1952)

zelf, maar wel met dezelfde open blik op de heersende sociale nood. De toekomststudies die de door Rijkens opgerichte Studie-Groep voor Reconstructie Problemen en-tameerde, kregen Beyens volle steun en medewerking. Het rapport over economische groepsvorming dat onder zijn leiding werd geschreven, vormde een ijkpunt in zijn denken en een wegwijzer naar wat nog zou komen.

In de hogedrukkel van de oorlog wisten niet alle ideeën waartoe Beyen in de jaren dertig was gekomen, te overleven. Maar op veel punten bleek hij – net als Keynes – zijn tijd vooruit te zijn geweest. Zo werd het economisch handelen minder aan de krachten van de vrije markt overgelaten en werd overheidsingrijpen volstrekt acceptabel. Economische besluiten zouden voortaan niet meer worden genomen en zonder dat de gevolgen voor de minder bedeelde lagen van de bevolking daarbij werden betrokken. Dit was in lijn met de conclusies die Beyen in de jaren dertig had getrokken.

Anders lag het op het gebied van de internationale financieel-economische verhoudingen. Beyen had uit de onmacht van de 'internationale gemeenschap' de malaise van de jaren dertig lijf te gaan, uit het failliet van de gouden standaard, uit de teleurlerende prestaties van de Volkenbonden, niet te vergeten, van de Economische en Financiële Wereldconferentie van 1933, de conclusie getrokken dat mondiale afstemming van beleid te hoog gegrepen was. Men moest volgens hem niet verder gaan dan de mogelijkheden die de actuele situatie bood, en dat was regionale samenwerking. De geallieerden bleken dit standpunt niet te delen.

Onder aanvoering van de zich weer naar de wereld openstellen de Verenigde Staten vierde het 'one world'-concept hoogtij bij pogingen nieuwe oorlogen af te wenden, en aan die stemming kon Beyen zich, zijn scepsis ten spijt, niet onttrekken. Hij nam actief deel aan de voorbereiding van de conferentie van Bretton Woods en behartigde daar de Nederlandse belangen, zondert al te grote verwachtingen te hebben over de toekomst van de twee wereldomvattende instellingen die uit de onderhandelingen voortkwamen: het Internationale Monetair Fonds en de Bank voor Reconstructie en Ontwikkeling (Wereldbank).

Natuurlijk juichte hij het resultaat van Bretton Woods wel toe. Hoe had hij anders gekund? Er was een serieuze poging gedaan de mythe te ontcrachten dat elk land zijn eigen monetaire stabiliteit en economische voorspoed kan bereiken. Er was een begin gemaakt met internationale sturing op financieel-economisch gebied. Had hij daar nu juist niet altijd voor gepleit?

Beyen stelde echter, lering trekkend uit de mislukkingen in het interbellum, bescheiden erdoel en zag vooral snogmeer in regionale samenwerking. Pragmatisch voortbouwend op bilaterale akkoorden zou er een bredere zone van monetaire samenwerking en vrijhandel kunnen ontstaan, die, als de tijd daar rijp voor was, tot mondiale afspraken zou kunnen leiden. Vandaar dat hij zich volovergave inzet te om een monetair akkoord tussen Nederland en Groot-Brittannië tot stand te brengen. Hij verwachtte vooral veel van een soortgelijke overeenkomst tussen Nederland, België en

IV NIEUWEREELD (1940-1952)

Luxemburg, die uitmondde in een vrijhandelsgebied, de Benelux. Dit zou de kern kunnen zijn van een bredere West-Europese integratie – nadrukkelijk met de Britten en zonder de Duitsers, meende hij toen.

EUROPEES BELANG

Beyens persoonlijke omstandigheden lieten voorlopig niet toe dat hij zich hier verder sterk voor zou maken. Na de oorlog scheide hij, en met zijn nieuwe vrouw, Gretel Lubinka, vertrok hij naar Washington als bestuurder van de Wereldbank, om later daarnaast de zeldzame functie bij het Internationale Monetair Fonds in te nemen. Hij diende dus, paradoxaal genoeg, zo de mondiale instellingen waarvan hij het nut in de toenmalige omstandigheden betwijfelde.

De uitdaging de ze nieuwe instellingen op te zetten en daar een topfunctie te vervullen, trok hem echter aan. En hij had er al spoedig geen probleem meer mee te erkennen en dat door het scheppen van de twee Bretton Woods-organisaties de naties nu sneller dan in de jaren dertig konden signaleren waar het in de internationale kredietverlening de verkeerde kant opging, al moest men “niet te optimistisch” zijn over de mogelijkheden van internationale instellingen om “de fouten van het verleden te vermijden”.⁵⁰⁶

Hoe interessant het ook was nieuwe instituties als Wereldbank en Internationaal Monetair Fonds te helpen opbouwen, zich te doen gelden bij het uitleggen en toepassen van de in Bretton Woods gemaakte regels, en de Europese belangen daarbij te verdedigen, Beyen voelde steeds meer dat zijn invloed als vertegenwoordiger van een land als Nederland te gering was. Hij kon nog zo op de voorgrond treden in discussies over onderwerpen die ertoe deden, hij kon hier nota na nota over schrijven, en hij kon een positie hebben verworven als een van de bewindvoerders die ertoe deed⁵⁰⁷, het bevredigde na verloop van tijd niet meer. Bij de Wereldbank, waar hij gerespecteerd, maar niet geliefd was⁵⁰⁸, zag hij node de aandacht voor Europa wegebben en zag hij een kredietpolitiek de overhand krijgen waaraan elke ideologische bedoeling vreemd was en die vooral de Amerikaanse kapitaalverschaffers over de brug moest krijgen. Bij het Fonds had hij een gewaardeerde, maar ook gevreesde inbreng in debatten waar het ging over het nut van onderling fluctuerende valuta, het gebruik van de middelen, de rol van het Fonds in de atypische naoorlogse situatie van wederopbouw, en over zijn uitdevoering overgebleven stokpaardje van mondiale versus regionale economische samenwerking.

Zijn werk in Washington betekende niet dat hij zijn idealen had verkocht. Mondiale samenwerking was zijn uiteindelijke doel, al vond hij het erop dat moment te vroeg voor. Maar als zich een mogelijk begaanbare weg opende, zoals bij Wereldbank en Internationaal Monetair Fonds, moest betreding daarvan niet worden nagelaten. Ook in Bank en Fonds bleef hij echter het Europese belang vooropstellen, al ontmoette dat vaak verzet. Dat gold zeker zijn hartstochtelijke verdediging van de Europese Betalings Unie, een instelling naar zijn hart. Zo gezien betekende Beyens langdurige

IV NIEUWE WERELD (1940-1952)

verbljff in de ‘nieuwe wereld’ geen verwijdering tot het ‘oude continent’ en tot de idealen voor regionale eenwording die zich daar zou kunnen voltrekken. Hij was zich zelfs meer Europeaan gaan voelen dan ooit tevoren.

ZAKKEN VOOR EEN EXAMEN

Maar had ‘Europa’ hem nog nodig? En wie zat er in Nederland nog op hem te wachten, nadat hij er zoveel jaren niet had gewoond? In elk geval prins Bernhard, met wie de vriendschap in de Londense tijd al een maar hechter was geworden. Samen met de prins en met Rijkens had Beyen plannen gemaakt voor het naoorlogse Nederland en Europa. Ze vormden in verschillende verbanden de denktank van de Nederlandse gemeenschap in ballingschap. Daarbij deelden ze als internationalisten een zekere minachting voor de veelal op zichzelf gerichte regering in ballingschap en een afkeer van de defaitistische houding die, zeker in het begin van de oorlog, in de kringen van het kabinet gemeengoed was.

Hoewel Beyen zich in de jaren dertig niet krachtig tegen de politiek van de nazi’s had uitgesproken en in zijn functie als president van de Bank voor Internationale Betalingen zeker niet vlekkeloos was opgetreden in de kwestie van het geroofde Tsjechooslowaakse goud, was van sympathie tegenover Duitsland toen de oorlog eenmaal was uitgebroken, geen sprake meer. Hetzelfde gold voor Rijkens, die nog met Hitler had onderhandeld en als ‘appeaser’ bekend had gestaan. Meer dan Rijkens zou Beyen met zijn verleden worden geconfronteerd. De verdenking dat hij nazi-sympathieën zou hebben, heeft er zeker toe bijgedragen dat hij in Londen geen minister van Financiën werd.

BITTER OVER GERBRANDY

Een ministerschap moet hem aantrekkelijk hebben geleken, zeker in een kabinet met in zijn ogen competente bewindslieden als Van Lidth de Jeude en Van den Broek. Ook de status zou hem gestreeld hebben. Het is de vraag of hij er rouwig om had moeten zijn toen dat er niet van kwam. Het keurslijf zou hem vermoedelijk spoedig te strak zijn geworden. Hij was immers geen man die het gevoel had dat hij van negen tot vijf voor de zaak moest werken. Als hij iets aardigers te doen had, deed hij dat. Als financieeladviseur en als lid in het Londense regeringsapparaat met verstand van internationale financiële zaken nam Beyen een machtspositie in. Niet alleen door de functie, maar vooral door de kennis, ervaring en contacten, en niet te vergeten zijn intelligentie. Toch was hij diep teleurgesteld over de afwijzing – de eerste keer in zijn leven dat hij een begeerde hoge functie niet kreeg. Nog in 1950 merkte hij ironisch, maar niet zonder bitterheid op dat Gerbrandy “liever een maréchaussee Minister van Financiën had gemaakt, als hij daardoor van mij af kon komen”⁵⁰⁹, wat aangaf hoe diep het zat.

Ook tijdens zijn periode bij Wereldbank en Internationaal Monetair Fonds kon Beyen niet de posten bereiken die hij ambieerde. Daar maakten de Amerikanen en, in

IV NIEUWERELD (1940-1952)

mindere mate, de Britten de dienst uit, en die wantrouwden Beyen als een naar hun mening te initiatiefrijk bestuurder. In beide instellingen lukte het hem bovendien niet zijn doelstellingen te verwezenlijken: een ruime toegang voor Europa tot de middelen van Bank en Fonds en erkenning van regionale samenwerking als zegenrijke constructie tegen verstoringen van de monetaire orde.

Hiertegenover staat het gezag dat hij had verworven in monetaire kringen. Utdrukking daarvan was onder andere de gunstige ontvangst van zijn *Money in a Maelstrom*, dat twee versies beleefde. Beyen ging er prat op dat in dit boek over geldpolitiek “behalve nummers van de pagina’s” geen cijfers voorkwamen.⁵¹⁰

Maar ook zijn Unilever-publicatie uit de oorlog over de aanpak van de werkloosheid, het verzekeren in Bretton Woods van een toonaangevende positie voor Nederland in de besturen van het Internationale Monetaire Fonds en de Wereldbank en de succesvol afgesloten financiële besprekingen met België en Luxemburg konden op zijn conto worden bijgeschreven. Wat dat laatste betreft gaf de latere vorming van een Europese Betalings Unie hem veel voldoening omdat hij daarin de bevestiging zag van zijn eigen gelijk om samenwerking op regionale basis te beginnen. Vreemd in dit verband is dat er geen commentaar van Beyen te vinden is op andere uitingen van het streven naar Europese eenheid, zoals de aanloop naar de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal, die in 1952 van kracht werd.

Hoe de ze balans ook kan worden beoordeeld, bij Beyen zelf valt in het voorjaar van 1952 de gedachte post dat hij aan het mislukken was. Hij had het gevoel de laatste tijd voor elk examen te zakken, zo schreef hij aan het eind van een lange brief aan prins Bernhard. Gretel en hij konden er gelukkig om lachen, en ze slaagden erin optimistisch te blijven: “Je weet het nooit, tenslotte kom je nog wel eens door een examen”.⁵¹¹ Tijdens de zomervakantie die Gretel en hij dat jaar onder meer in Scheveningen doorbrachten, zou Beyens carrière een voor hem onverwachte wending nemen.

